

У. С. Кошалеў Н. У. Кошалева С. М. Цемушаў

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НОВАГА ЧАСУ

XVI–XVIII стст.

**Вучэбны дапаможнік
для 8 класа агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай мовай навучання**

Пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук
прафесара У. С. Кошалева

2-е выданне,
дапоўненае і перагледжанае

*Датушчана Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Выдавецкі цэнтр БДУ»
2010

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(100)(075.3=161.3)
ББК 63.3(0)я721
К76

Аўтары:

У. С. Кошалеў — «Ад аўтараў», § 1, 2, 6—13, 16—19, 22—24, 26—31, «Заклучэнне»,
«Слоўнік гістарычных тэрмінаў і паняццяў»;
Н. У. Кошалева — § 3—5, 14, 15, 20;
С. М. Цемушаў — § 21, 25

Метадычнае забеспячэнне

Н. В. Байдакавай

Рэцэнзенты:

кафедра новай і навейшай гісторыі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»
(кандыдат гістарычных навук дацэнт кафедры *П. А. Тупік*);
настаўнік вышэйшай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі
«Гімназія № 12 г. Мінска» *Г. А. Угольнік*;
загадчык кафедры гісторыі старажытнага свету і сярэдніх вякоў
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
доктар гістарычных навук, прафесар *В. А. Фядосік*;
дацэнт кафедры гуманітарных дысцыплін прыватнай установы адукацыі
«Інстытут прадпрямальніцкай дзейнасці» *П. М. Глаббоцкі*

Кошалеў, У. С.

К76 Сусветная гісторыя Новага часу, XVI—XVIII стст. : вучэб. дапам. для 8-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / У. С. Кошалеў, Н. У. Кошалева, С. М. Цемушаў ; пад рэд. У. С. Кошалева ; метаад. забеспячэнне Н. В. Байдакавай. — 2-е выд., дап. і перагледж. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. — 207 с. : іл.
ISBN 978-985-476-824-3.

Першае выданне аўтараў У. С. Кошалева, Н. У. Кошалевай, В. І. Сініцы выйшла ў 2004 г.

УДК 94(100)(075.3=161.3)
ББК 63.3(0)я721

ISBN 978-985-476-824-3

© Кошалеў У. С., Кошалева Н. У., Сініца В. І., 2004
© Кошалеў У. С., Кошалева Н. У., Цемушаў С. М., 2010,
са змяненнямі
© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2010

Правообладатель Издательский центр БГУ

АД АЎТАРАЎ

Шаноўныя школьнікі!

Вы ўжо азнаёміліся з гісторыяй першабытнага грамадства, Старажытнага свету і Сярэдніх вякоў. Гэтыя тры эпохі сусветнай гісторыі ахопліваюць прамежак часу з найстаражытнейшых часоў да XVI ст. Цяпер вам трэба будзе вывучыць гісторыю чацвёртай эпохі — Новага часу.

З гэтай кнігі вы даведаецеся пра падзеі першага перыяду Новага часу. Яна складаецца з чатырох раздзелаў: «Заходняя Еўропа», «Амерыка», «Расія», «Усходняя цывілізацыя і Афрыка». Пасля кожнага раздзела прыводзяцца пытанні і заданні для абагульнення. Некаторыя з іх адзначаны зорчак (*), — гэта заданні павышанай цяжкасці. Яны спецыяльна падрыхтаваны для тых вучняў, якія захапляюцца гісторыяй, хочучь вывучыць яе больш глыбока. Раздзелы, у сваю чаргу, складаюцца з параграфаў. У канцы параграфаў вы знойдзеце пытанні і заданні для праверкі ведаў, дакументальны матэрыял для абмеркавання, а таксама цікавыя гістарычныя факты. Гэтыя тэксты пазначаны спецыяльнымі значкамі — умоўнымі абазначэннямі. Асаблівым **тлустым шрыфтам** выдзелены даты, якія трэба запомніць, і тэрміны, што больш падрабязна глумачацца ў «Слоўніку гістарычных тэрмінаў і паняццяў». Ключавыя словы, на якіх неабходна акцэнтаваць увагу, прыводзяцца *светлым курсівам*, імёны вядомых прадстаўнікоў Новага часу — *тлустым курсівам*.

Звярніце ўвагу на заданні для абмеркавання. Іх мэта — падрыхтаваць вас да дыскусіі на асабліва цікавыя гістарычныя тэмы. Не засмучайцеся, калі ваш пункт погляду не будзе супадаць з думкай іншых. Безумоўна правільных або памылковых меркаванняў тут проста не можа быць. Да гэтага часу па

многіх пытаннях вядуць гарачыя спрэчкі вучоныя-гісторыкі. Таму раім вам не адмаўляцца ад сваёй думкі, а прыводзіць доказы, прыклады і факты, якія пацвярджаюць вашу рацыю.

Выконваючы любое заданне, выкарыстоўвайце не толькі вучэбны дапаможнік, але і дадатковую літаратуру. Спіс рэкамендаваных кніг мы прыводзім у канцы вучэбнага дапаможніка. Пры неабходнасці звяртайцеся да слоўнікаў і даведнікаў. Акрамя таго, успомніць найважнейшыя даты і падзеі вам дапаможа «Храналагічная табліца».

Такім чынам, смела перагортвайце наступную старонку і адпраўляйцеся ў доўгае, але захапляльнае падарожжа па таямнічай, поўнай нечаканых адкрыццяў краіне — Гісторыі.

Шчаслівай дарогі!

Умоўныя абзначэнні:

раім абмеркаваць — дакументальны матэрыял для абмеркавання;

гэта цікава — займальны тэкст для чытання

Скарачэнні, прынятыя на картасхемах:

а-вы	астрaвы	КАР.	каралеўства
в.	востраў	КНЯСТ.	княства
воз.	возера	прал.	праліў
Вял.	Вялікі	РЭСП.	Рэспубліка
ГЕРЦ.	герцагства	Св.	Святога, Святой
ДЗЯРЖ.	дзяржава	УЛАД.	уладанні

Абзначэнні дзяржаўнай прыналежнасці тэрыторый:

(Брыт.)	Вялікабрытаніі	(Рас.)	Расіі
(Ісп.)	Іспаніі	(Фр.)	Францыі
(Нід.)	Нідэрландам	(Швец.)	Швецыі
(Парт.)	Партугаліі		

УВОДЗІНЫ

§ 1. СВЕТ У XVI—XVIII стст.

Успомніце

1. Якія перыяды гісторыі вы вывучалі раней?
2. Назавіце найбуйнейшыя дзяржавы Старажытнага свету і Сярэдніх вякоў.

1. Што такое гісторыя? Яшчэ ў глыбокай старажытнасці людзей займала такое пытанне. Але і сёння на яго цяжка адказаць. Скажаць, што гісторыя — навука пра мінулае, недастаткова. А навошта нам неабходны гэтыя веды пра мінулае? Якую карысць яны могуць прынесці сучаснаму чалавеку? Навукі аб прыродзе, напрыклад, карысныя, таму што дапамагаюць людзям вырашаць жыццёва важныя практычныя праблемы. Ад іх залежыць дабрабыт і здароўе чалавека. Якая ж роля гісторыі?

Уявім сабе чалавека, які страціў памяць. Гэты няшчасны нічога не памятае пра сваіх блізкіх і знаёмых. Ён забыўся пра набытыя навыкі і ўменні, пра правілы паводзін у грамадстве. Зусім бездапаможны, такі чалавек не змог бы жыць нармальным, паўнацэнным жыццём, выконваць патрэбную і карысную работу. Без памяці чалавек перастае быць чалавекам.

Якраз такую ж ролю адыгрывае гісторыя ў жыцці грамадства. Невыпадкова яшчэ ў старажытнасці яе называлі «настаўніцай жыцця».

Такім чынам, гісторыя — гэта памяць чалавецтва, без якой яно не магло б існаваць. Дзякуючы гісторыі мы даведваемся, што ёсць агульнага паміж людзьмі, што надае сэнс чалавечаму існаванню. Звяртаючыся да мінулага, мы лепш усведамляем свае карані, разважаем аб сучаснасці, задумваемся пра будучыню. Таму ўсе людзі ў пэўнай ступені гісторыкі.

2. Перыядызацыя новай гісторыі. Пяняцце *новая гісторыя*, або *гісторыя Новага часу*, узнікла ў эпоху Адраджэння. Росквіт навукі і мастацтва гумані-

сты назвалі *новай эпохай*. Еўропа, лічылі яны, уступіла ў асаблівы перыяд свайго развіцця. Яны звязвалі з ім вялікія надзеі і нават гісторыю чалавечтва падзялілі на старажытную, сярэдняю і новую. У XX ст. гэтыя назвы былі дапоўнены яшчэ адной — *навейшая*, г. зн. сучасная, гісторыя.

Новая гісторыя ахоплівае некалькі стагоддзяў — ад XVI да пачатку XX ст. Яе можна падзяліць на два вялікія перыяды.

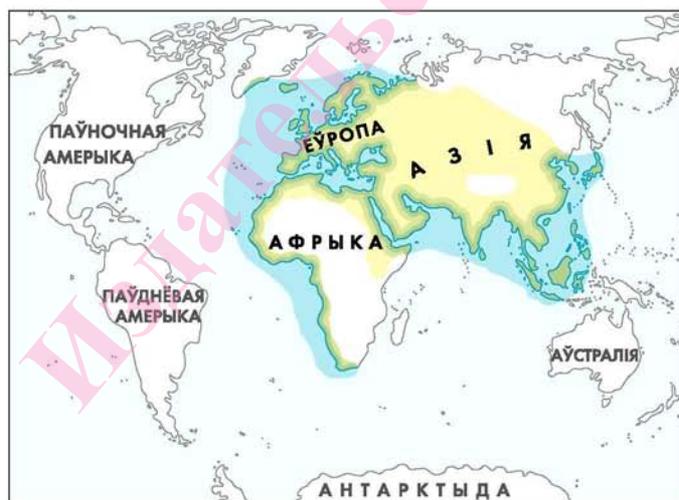
Першы перыяд пачынаецца з эпохі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў і завяршаецца Французскай рэвалюцыяй канца XVIII ст.

Другі перыяд ахоплівае XIX і пачатак XX ст. Першая сусветная вайна 1914—1918 г. стала мяжой Новага і Навейшага часу.

3. На мяжы Новага часу. Новая гісторыя — гэта час вялікіх змен, асабліва ў Еўропе. Тут з канца XV ст. пачаўся пераход ад Сярэдневякоўя да сучаснасці.

У Еўропе з'явіліся магутныя манархі. Яны кіравалі цэлымі краінамі, а не асобнымі іх часткамі. Найбуйнейшымі дзяржавамі былі Іспанія, Англія, Францыя, Польшча, Вялікае Княства Літоўскае (ВКЛ) і Расія. Германія, падзеленая на княствы, з'яўлялася часткай Свяшчэннай Рымскай імперыі. Італія таксама складалася з мноства дробных дзяржаў. Еўрапейскія манархі, як і ў эпоху Сярэдневякоўя, вялі няспыннымы войны за павелічэнне ўладанняў.

У гэты ж час еўрапейскія вучоныя пашыралі межы сваіх ведаў. Вынаходства друкарскага станка садзейнічала распаўсюджванню новых ідэй. Змяняліся ўяўленні людзей пра навакольны свет і самога чалавека. Лозунгам новай

Тэрыторыі, вядомыя еўрапейцам да 1492 г.

эпохі сталі вядомыя словы англійскага вучонага Фрэнсіса Бэкана: «Веды — сіла».

Мастакоў і скульптараў займалі не толькі біблейскія тэмы. Яны малявалі пейзажы і партрэты, рабілі скульптуры, падобныя на жывых людзей. Ставілася пад сумненне вучэнне царквы. Нават простыя людзі мянялі сваё стаўленне да веры. Гэта прыводзіла да канфліктаў і рэлігійных войнаў. І многія ў Еўропе загінулі за свае рэлігійныя перакананні.

У выніку Вялікіх геаграфічных адкрыццяў народы свету пачалі жыць менш адасоблена. Пачалося рассяленне еўрапейцаў у заморскія краіны. Еўрапейцы не толькі гандлявалі, але і захоплівалі новыя землі ў Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы.

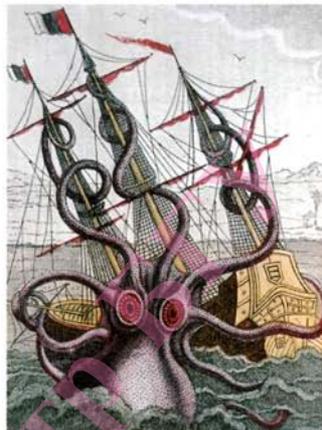
Іспанцы і партугальцы, англічане, французы і галандцы пашыралі межы сваіх уладанняў у заходнім напрамку. Рускія прасоўваліся на ўсход да берагоў Ціхага акіяна. Кітайцы і індыйцы таксама асвойвалі новыя тэрыторыі.

Змены, няхай і не такія значныя, адбываліся і ў іншых частках свету. Да пачатку XVI ст. найвышэйшага росквіту дасягнула Асманская імперыя, якая пагражала Еўропе і з мора, і з сушы. У Індыі Бабур заснаваў дынастыю Вялікіх Маголаў. У Кітаі трывала ўсталявалася дынастыя Мін, на змену якой у XVII ст. прыйшла дынастыя Цын. Японія ў пачатку XVII ст. была аб'яднана пад уладай феадальнага дому Такугава. Аднак найбольш значнае становішча ў свеце заняла Еўропа.

Разам з тым яшчэ многія народы і плямёны знаходзіліся на стады першабытнаабшчыннага ладу. Яны не ведалі ні кола, ні металічных прылад працы.

4. Асноўны змест гісторыі Новага часу. Характэрная рыса гісторыі Новага часу — хуткі рост і замацаванне еўрапейскай цывілізацыі. Заходняя Еўропа вырвалася далёка наперад у сваім эканамічным развіцці. Дзякуючы ваенна-тэхнічнай перавазе яна на працягу трох стагоддзяў усталявала кантроль над астатнім светам. У XVI—XVIII стст. краіны Азіі адна за адной страчвалі незалежнасць і ператвараліся ў калоніі еўрапейскіх дзяржаў. Нават такая магутная і цывілізаваная краіна, як Індыя, не змагла супрацьстаяць Англіі.

Непазнавальна змянілася аблічча Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі, а таксама Афрыкі. Еўрапейцы каланізавалі (засялілі) Амерыку, рабуючы і знішча-

Такімі, поўнымі небяспекі, уяўляліся еўрапейцам вандраванні ў далёкія краіны.

Малюнак XVI ст.

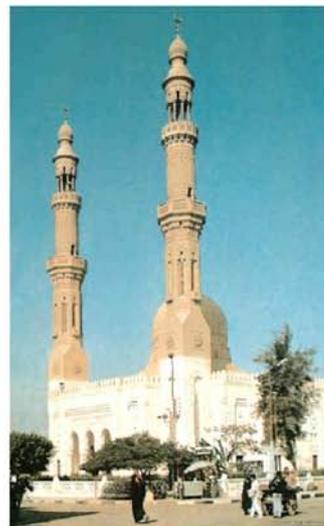
ючы карэннае насельніцтва. Яны ператварылі тысячы афрыканцаў у рабоў, якіх вывозілі на плантацыі Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі.

У такіх складаных умовах адбывалася збліжэнне народаў, культур і цывілізацый. Гісторыя сапраўды набывала сусветны характар.

5. Паняцце «цывілізацыя». Вывучаючы гісторыю Старажытнага свету і Сярэдніх вякоў, вы не раз сутыкаліся з паняццем «цывілізацыя». Вы ведаеце, што цывілізацыі ўзніклі ў глыбокай старажытнасці, ва ўмовах пераходу ад збіральніцтва да вытворчай гаспадаркі, ад родаплемянной арганізацыі грамадства да дзяржавы. Вам ужо вядомы найбольш характэрныя рысы цывілізацыі. Яны ўключаюць заняткі земляробствам, жывёлагадоўляй і рамяством, наяўнасць гарадоў, дзяржаўнай улады і пісьменства, а таксама спецыяльна падрыхтаваных людзей, якія займаліся мастацтвам, рэлігіяй і навукай.

Такім чынам, цывілізацыя — гэта культурна-гістарычная супольнасць, якая валодае адным адзінствам духоўнага, грамадска-палітычнага і гаспадарчага жыцця.

Кожная цывілізацыя мае своеасаблівае і непаўторнае аблічча. Мы лёгка адрозніваем кітайскую цывілізацыю ад ісламскай, індыйскую ад японскай або еўрапейскай.

Непаўторнае аблічча кожнай цывілізацыі асабліва ярка праяўляецца ў культуры (злева направа): сабор Маскоўскага Крамля, храм у Японіі, мячэц у Егіпце

Пытанні і заданні

1. Якую ролю ў жыцці чалавечага грамадства адыгрывае гісторыя?
2. Назавіце храналагічныя межы двух перыядаў гісторыі Новага часу.
Першы перыяд —
Другі перыяд —
3. Чаму новую гісторыю лічаць часам вялікіх змен?
4. У чым заключаецца асноўны змест гісторыі Новага часу?
5. Растлумачце значэнне паняцця «цывілізацыя».
6. Запішыце ў сшытак і растлумачце паняцці «культурная і гістарычная супольнасць людзей», «духоўнае жыццё». Падбярыце да паняцця «духоўнае жыццё» сінонім або блізкі па значэнні выраз.

Рост насельніцтва свету

На працягу многіх стагоддзяў колькасць насельніцтва Зямлі павялічвалася вельмі павольна. З пачатку нашай эры па 1000 г. яна практычна не змянілася. Толькі ў Новы час колькасць насельніцтва пачала ўзрастаць хуткімі тэмпамі. Асабліва вялікі скачок адбыўся пасля 1800 г.

Як вы думаеце, чаму? Што магло стрымліваць рост колькасці насельніцтва ў адзін час і ўплываць на яго павелічэнне ў іншы перыяд?

Кітайскія марскія падарожжы

У Кітаі ў пачатку XV ст. адбылася адна малавядомая, але вельмі цікавая падзея. Задоўга да эпохі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў Кітай пачаў каланіяльную экспансію ў Індыйскім акіяне і ледзь было не дасягнуў берагоў Еўропы.

Ліпеньскім днём 1405 г. з вусця ракі Янцзы выйшла ў мора вялізная эскадра, якая складалася з 62 суднаў. На караблях былі тысячы кітайцаў: матросы, перакладчыкі, чыноўнікі, салдаты. Кіраваў флотам Чжэн Хэ, адзін з найбольш выдатных людзей свайго часу. За першым былі яшчэ тры плаванні такіх жа вялікіх флатылій у «краіны паўднёвых мораў». Кітайскія мараплаўцы даходзілі да астравоў Цэйлон і Мадагаскар. Вестка аб грозных прышэльцах з Усходу разнеслася па берагах Індыйскага акіяна і дасягнула Афрыкі. У 1415 г. у Кітай накіравалася першае афрыканскае пасольства ад кенійскага партовага горада Маліндзі. У дар імператару яны даставілі дзіўнага звера — жырафу.

Кітайцы тым часам падрыхтаваліся да пятай экспедыцыі. Летам 1418 г. флатылія Чжэн Хэ дасягнула берагоў Афрыкі. У абмен на свае тавары афрыканскія правадыры атрымлівалі золата, серабро, фарфор, шаўковае адзенне, збожжа...

Усяго 13 гадоў спатрэбілася кітайскім мараходам, каб дасягнуць Афрыканскага ўзбярэжжа. Напэўна, яны дабраліся б і да Еўропы, калі б не адна акалічнасць. Імператарскі ўрад раптам адмовіўся ад марскіх падарожжаў. Справа ў тым, што кітайцы зрабілі падлікі і высветлілі, што марскія вандраванні не прыносяць прыбытку, а, наадварот, вельмі стратныя. Вось чаму кітайцы і еўрапейцы сустрэліся не ў Еўропе, а на кітайскай зямлі амаль праз сто гадоў — у 1516 г.

Раздзел I

ЗАХОДНЯЯ ЕЎРОПА

XVI ст. займае асаблівае месца ў еўрапейскай гісторыі. Яго часта называюць часам «вялікага пералому».

Менавіта ў гэты перыяд у жыццё еўрапейскага грамадства ўладарна ўрываўся многія тэхнічныя новаўвядзенні і вынаходствы.

Выключнага росквіту дасягнула культура.

Надзвычайна пашырыўся кругагляд еўрапейцаў.

Вялікія геаграфічныя адкрыцці на некалькі стагоддзяў вызначылі развіццё Еўропы і звязалі яе лёс з жыццём іншых народаў і кантынентаў.

Еўрапейская гісторыя XVI ст. поўная бурных і трагічных падзей. Іспанскі кароль Карл I з дынастыі Габсбургаў быў выбраны імператарам Свяшчэннай Рымскай імперыі германскай нацыі і кіраваў у 1519—1556 гг. пад імем **Карла V**. Новы імператар імкнуўся да аб'яднання Еўропы і стварэння сусветнай імперыі. Яго ўлада распаўсюджвалася на многія еўрапейскія краіны і значную частку Амерыкі. Як казалі сучаснікі, у гэтай імперыі ніколі не заходзіла сонца. Каласальныя багатствы сцякаліся з усіх бакоў у магутную Іспанію. Але ішлі яны на ўтрыманне вялізнай арміі і шматлікія войны, якія Карл V вёў са сваімі праціўнікамі.

У XVII—XVIII стст. ва ўсіх галінах жыцця заходнееўрапейскіх народаў адбыліся вялікія змены. У прамысловасці і сельскай гаспадарцы былі закладзены асновы капіталістычнай вытворчасці, пашырыліся маштабы гандлю і фінансавых аперацый.

У гэты час эканамічна ўзмацнілася буржуазія, якая ўсё больш настойліва імкнулася да палітычнай улады. У некаторых краінах значна пашырылася ўлада манархаў. Працягвалася фарміраванне новай культуры і развіццё навукі.

§ 2. ВЯЛІКІЯ ГЕАГРАФІЧНЫЯ АДКРЫЦЦІ

Успомніце

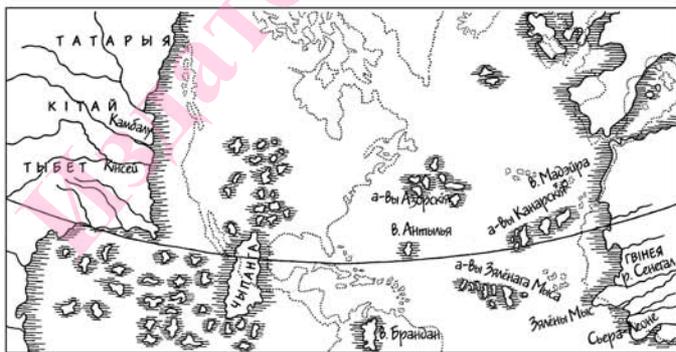
1. Якімі былі ўяўленні еўрапейцаў пра навакольны свет у Сярэднія вякі?
2. Раствумачце значэнне паняццяў «калонія», «імперыя».

Вялікія геаграфічныя адкрыцці суправаджаліся захопам чужых зямель і багаццяў. Іспанія і Партугалія падначалілі сабе тэрыторыю Амерыкі, або Новага Свету. Узніклі першыя **каланіяльныя імперыі** еўрапейскіх дзяржаў.

1. Прычыны геаграфічных адкрыццяў. У XV ст. іспанцы і партугальцы настойліва імкнуліся знайсці марскі шлях да берагоў далёкай і, як ім здавалася, казачна багатай Індыі. З гэтай мэтай яны здзейснілі шэраг буйных марскіх падарожжаў. Існавала некалькі прычын, якія абумовілі такое смелае і грандыёзнае пачынанне.

Эканамічныя прычыны. Дарагія вострыя прыправы і вырабы з шоўку паступалі ў Еўропу з Індыі, Кітая і іншых азіяцкіх краін. Гандаль знаходзіўся ў руках мусульманскіх пасрэdnікаў — арабаў і туркаў-асманаў. Калі ж Асманская імперыя ўзмацнілася, узнікла небяспека, што яна завалодае ўсімі гандлёвымі сухапутнымі шляхамі. Тады Іспанія і Партугалія вырашылі наладзіць прамыя сувязі з краінамі Усходу марскім шляхам і ўзяць пад свой кантроль выгадны гандаль.

Акрамя таго, золата і серабро як магніт прыцягвалі еўрапейцаў. У Еўропе шмат чулі пра золата і багацці Трапічнай Афрыкі і далёкай Індыі. З тых часоў ужо мінула больш чым 500 гадоў, але і цяпер многія лічаць, што менавіта прага золата прымусіла партугальцаў і іспанцаў адправіцца ў смяротна небяспечныя марскія падарожжы.

Фрагмент партугальскай карты XV ст. Пункцірам паказана дакладнае размяшчэнне мацерыкоў

Рэлігійныя прычыны. Каталіцкая царква садзейнічала марскім экспедыцыям. Яна блаславіла адкрыццё новых зямель. Царква хацела зрабіць хрысціянамі насельніцтва афрыканскіх і азіяцкіх краін. Еўрапейцы спадзяваліся знайсці на Усходзе саюзнікаў для барацьбы з ісламам і Асманскай імперыяй.

Навуковыя і тэхнічныя дасягненні той эпохі ўжо дазвалялі здзяйсняць далёкія марскія падарожжы. Еўрапейцы дасягнулі вялікіх поспехаў у развіцці геаграфічных ведаў, тэхнікі і караблебудавання. Карака, створаная генуэзцамі, і каравела — партугальцамі, аказаліся зручнымі і быстраходнымі суднамі.

З'явіліся больш дакладныя марскія карты — партуланы. Шырокае распаўсюджанне атрымалі спецыяльныя прыборы — компас і **астралібія**. З іх дапамогай мараплаўцы вызначалі напрамак і месцазнаходжанне карабля. Цяпер можна было ісці далёка ў мора, пры гэтым у меншай ступені рызыкуючы заблукаць. І нарэшце, еўрапейцы вынайшлі агнястрэльную зброю — *мушкеты* і *гарматы*. Гэта надавала вандроўнікам больш храбрасці і забяспечвала ваенную перавагу ва ўзброеных сутыкненнях з мясцовым насельніцтвам (туземцамі).

2. Адкрыццё марскога шляху ў Індыю. Важную ролю ў геаграфічных адкрыццях адыграла маленькая Партугалія. У XV ст. партугальцы павольна прасоўваліся наперад уздоўж заходняга ўзбярэжжа Афрыканскага кантынента. Свае тавары (яскія тканіны, шклянныя пацеркі, медны дрот) яны абменьвалі на золата і слановую косць. Адначасова партугальцы займаліся і разбойніцкім промыслам. З сярэдзіны XV ст. яны пачалі вывозіць афрыканскіх рабоў і прадаваць іх па высокіх цэнах у горадзе Лісабоне.

У 1488 г. *Барталамеу Дыяш* дасягнуў поўдня Афрыкі і адкрыў мыс Добрай Надзеі. У 1497 г. у марское падарожжа адправіўся яго суайчыннік *Васка да Гама*, і праз 11 месяцаў ён прыплыў у індыйскі горад Калікут. Так быў пракладзены марскі шлях у Індыю вакол Афрыкі. Васка да Гама стаў першым еўрапейцам, які прыбыў у гэту краіну марскім шляхам. У 1499 г. ён вярнуўся

Компас. XVI ст.

Астралібія

ў Лісабон з вострымі прыправамі і прадаў іх так выгадна, што атрымаў прыбытак, які ў шэсць разоў перавышаў расходы, звязаныя з дарагой экспедыцыяй.

3. Хрыстафор Калумб і адкрыццё Амерыкі. *Хрыстафор Калумб* — самы славетны і вялікі мараплавец. Ураджэнец італьянскага горада Генуя, ён знаходзіўся на службе ў іспанскіх каралёў. Калумб лічыў, што Зямля круглая. Таму спадзяваўся дабрацца да Індыі і Кітая, плывучы ў заходнім напрамку. Яго экспедыцыю падтрымала і фінансавала каралева Іспаніі Ізабела Кастыльская.

У 1492 г. Хрыстафор Калумб адправіўся ў смелае і рызыкоўнае падарожжа праз увесь Атлантычны акіян. Тры каравелы і восемдзсят восем матросаў кінулі выклік марской стихіі. Караблі Калумба дасягнулі Антыльскіх астравоў. Але вялікі мараплавец быў упэўнены, што гэта Індыя. Ён так і не даведаўся, што адкрыў новы кантынент. Гэта дзіўная памылка атрымала працяг. Да цяперашняга часу астравы, адкрытыя Калумбам, называюцца Вест-Індыяй, а мясцовае насельніцтва Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі — **індзейцамі**. Да сярэдзіны XIX ст. еўрапейцы называлі абодва Амерыканскія кантыненты **Новым Светам**. Пазней гэту назву замяніла больш звыклае для нас слова «Амерыка».

Калумб абвяшчае адкрытую зямлю ўладаннем Іспаніі. Гравюра XVI ст.

4. Вялікае падарожжа вакол свету. У 1519 г. Іспанія падрыхтавала новую экспедыцыю пад кіраўніцтвам партугальскага мараплаўца **Фернана Магелана**. Гэта падарожжа доўжылася тры гады. Іспанскія караблі перасеклі Атлантычны акіян, абагнулі Паўднёвую Амерыку з поўдня і выйшлі ў адкрыты і нікому не вядомы акіян.

У час падарожжа акіян быў такі спакойны, што Магелан назваў яго Ціхім. Гэта была самая цяжкая і небяспечная частка дарогі. Сто восем дзён адважныя мараплаўцы знаходзіліся ў неабсяжнай воднай пустыні. Ужо даўно былі з'едзены запасы прадуктаў. Матросы харчаваліся валовымі скурамі, вымачанымі ў марской вадзе, драўняным пілавіннем і пацукамі, пілі жаўтаватую гнілую ваду.

Нарэшце экспедыцыя дасягнула Філіпінскіх астравоў. Туземцы сустрэлі падарожнікаў дружалюбна, але іспанцы паводзілі сябе фанабэрліва і пыхліва. У адной з сутычак з мясцовымі жыхарамі Магелан і многія члены яго каманды былі забіты.

Пасля гэтага мараплаўцы адправіліся дадому. У Іспанію, пераадолеўшы Індыйскі акіян і абагнуўшы Афрыку, вярнуўся адзін карабель — «Вікторыя». На яго борце знаходзілася ўсяго 18 чалавек. Гэта адбылося ў 1522 г. Такім чынам, сваім падарожжам Магелан даказаў існаванне адзінага Сусветнага акіяна і прадставіў практычнае сведчанне шарападобнасці Зямлі.

5. Заваяванне Амерыкі. У гэты ж час Іспанія пачала заваяванне Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі. У 1519 г. 600 іспанскіх **канкістадораў** на чале з Эрнанам Картэсам пачалі заваёўваць магутную *імперыю ацтэкаў* на тэрыторыі Мексікі.

У 1533 г. Франсіска Пісара з 200 салдатамі заваяваў *імперыю інкаў* у Перу. Культура гэтага народа была разбурана. Пісара заснаваў новы горад Ліму — цяперашнюю сталіцу Перу. У рукі заваёўнікаў трапілі незлічоныя скарбы інкаў і ацтэкаў.

Золата і серабро бясконцымі патокамі пацяклі ў Іспанію. Хутка гэта краіна ператварылася ў самую магутную еўрапейскую дзяржаву.

Партугалія заваявала тэрыторыю сучаснай Бразіліі і таксама стала каланіяльнай імперыяй. **Каланізацыя** і заваяванне Паўночнай Амерыкі пачаліся ў XVII ст. і ажыццяўляліся Англіяй, Галандыяй і Францыяй.

6. Вынікі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Геаграфічныя адкрыцці паклалі пачатак еўрапейскай **экспансіі**, прывялі да стварэння каланіяльных імперый і ганебнага гандлю рабамі. **Калоніі** сталі крыніцай багацця і палітычнай магутнасці еўрапейскіх дзяржаў. За валоданне імі ішлі бесперапынныя войны.

*Тэрыторыі, вядомыя
еўрапейцам да 1642 г.*

У той жа час Вялікія геаграфічныя адкрыцці — адна з самых яркіх і значных з’яў чалавечай гісторыі. Сутыкненне з Еўропай не прывяло да знішчэння народаў калоній. Пачаўся цяжкі дыялог і паступовы ўзаемаабмен дасягненнямі духоўнай і матэрыяльнай культуры. Хрысціянскія **місіянеры**, каланісты (пасяленцы), купцы садзейнічалі распаўсюджванню еўрапейскіх ведаў. Японцы даведаліся аб ідэях Каперніка і Галілея з кітайскіх кніг, выданых у горадзе Пекіне езуітамі-місіянерамі. Веды жыхароў Азіі і Амерыкі аб раслінах былі выкарыстаны еўрапейскімі вучонымі ў галіне медыцыны.

Паміж кантынентамі пачаў ажыццяўляцца своеасаблівы абмен раслінамі і жывёламі. У Еўропе сталі вырошчваць вывезеныя з Амерыкі кукурузу, бульбу, памідоры, боб, гарбузы, кабачкі. Гэта дапамагала еўрапейцам спраўляцца з голадам, што садзейнічала павелічэнню колькасці еўрапейскага насельніцтва. Індзейцы мая азнаёмілі партугальцаў і іспанцаў з выдатнымі ўласцівасцямі шакаладнага дрэва. Кава, какава, ваніль, чай, вострыя прыправы зрабілі значна больш разнастайным харчаванне еўрапейскіх жыхароў.

У сваю чаргу Еўропа значна паўплывала на Амерыку. Сюды былі завезены коні, авечкі, буйная рагатая жывёла, збожжавыя культуры, вінаград, аліўкавыя дрэвы, цукровы трыснёг. У Афрыцы еўрапейцы садзейнічалі вырошчванню пшаніцы, фасолі, батату (салодкая бульба), а ў Кітаі — арахісу і кукурузы.

Пытанні і заданні

1. Назавіце прычыны Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Якая з іх, на вашу думку, з'яўляецца асноўнай?
2. Параўнайце гісторыю адкрыцця марскога шляху ў Індыю і адкрыцця Амерыкі.
3. Раскажыце пра першае кругасветнае падарожжа. Пры падрыхтоўцы да адказу карыстайцеся картай.
4. Як вы ставіцеся да заваявання Амерыкі еўрапейцамі? Раствлумачце сваю думку.
5. Суаднясіце імёны і падзеі. Вызначце, калі адбываліся гэтыя падзеі.

Імёны мараплаўцаў	Падзеі
Барталамеу Дыяш	Здзейсніў першае кругасветнае падарожжа
Васка да Гама	Першы дасягнуў самага паўднёвага пункта Афрыкі і адкрыў мыс Добрай Надзеі
Хрыстафор Калумб	Адкрыў марскі шлях у Індыю
Фернан Магелан	Адкрыў новы кантынент, але не даведаўся пра гэта

6. Запоўніце табліцу «Вынікі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў».

Станоўчыя	Адмоўныя

Урывак з пісьма Калумба ў Іспанію

«Такім чынам, з аднаго толькі таго, што было выканана ў час (першага) падарожжа, іх высокасці могуць пераканацца, што я дам ім столькі золата, колькі ім патрэбна, калі іх высокасці акажуць мне самую малую дапамогу; акрамя таго, вострых прыпраў і бавоўны — колькі пажадаюць іх высокасці загадаць, таксама як духмяную смалу... я дам таксама алоэ і рабоў, колькі будзе пажадана і колькі мне загадаюць адправіць...»

Параўнайце расказ пра падарожжы кітайскіх мараплаўцаў (с. 9—10) і ўрывак з пісьма Калумба. Якія мэты ставілі перад сабой удзельнікі кітайскай і еўрапейскай экспедыцый у першую чаргу? Чым магла б завяршыцца для еўрапейцаў каланіяльная экспансія Кітая ў пачатку XV ст.?

З дзённіка А. Пігафеты, спадарожніка Магелана ў кругасветным падарожжы

«У сераду 28 лістапада 1520 г. мы выбраліся з гэтага праліва і ўвайшлі ў вялізнае мора, названае намі „Ціхім“. На працягу трох месяцаў і дваццаці дзён мы былі цалкам пазбаўлены свежай ежы. Сухары, якімі мы харчаваліся, уяўлялі сабой не хлеб, а пыл, што быў змяшаны з чарвякамі, запаскуджаны мышамі

і таму невыносна смярдзеў... Каб не памерці з голаду, мы елі скуру, якою пакрываюць снасці, каб вяроўкі не пераціралі дрэва... Часта мы харчаваліся драўняным пілавіннем... Самае вялікае няшчасце было ў тым, што нас напаткала хвароба, пры якой дзясны распухалі да такой ступені, што закрывалі зубы як верхняй, так і ніжняй сківіцы, і людзі, якія пакутавалі на гэту хваробу, не маглі прымаць ніякай ежы. Дзевятнаццаць чалавек з нас памерлі...»

Пра што гавораць падзеі, апісаныя ў дакуменце?

§ 3. УСТАЛЯВАННЕ НОВАЙ КУЛЬТУРЫ

Успомніце

1. Што вы ведаеце пра Ранняе Адраджэнне з гісторыі Сярэдніх вякоў?
2. Хто такія гуманісты?

У XVI—XVII стст. у Еўропе атрымаў распаўсюджанне новы тып культуры — культура Новага часу. Гэта быў перыяд вялікага духоўнага ўздыму, хуткага росту гарадоў, развіцця навукі і тэхнікі, адмаўлення ад сярэднявечага аскетызму і росквіту гуманізму. Ён увайшоў у гісторыю пад назвай эпохі **Адраджэння**, або *Рэнесансу*. Але гэты перыяд быў таксама часам рэлігійных спрэчак і кровапралітных войнаў. Становішча сялян і рамеснікаў, на плечы якіх лёг увесь цяжар смутнага часу, было асабліва цяжкім. Нягледзячы на гэта, царква прапаведавала адмаўленне ад зямных даброт і безагаворачнае падпарадкаванне сабе свецкай улады. Прыніжанае становішча простых людзей выклікала спачуванне ў многіх прадстаўнікоў еўрапейскай культуры.

1. Стваральнікі і праваднікі новай культуры. Гэтыя людзі называлі сябе *гуманістамі* (ад лац. *humanus* — чалавечны). Яны абвясцілі права чалавека на шчасце ў зямным, а не замагільным жыцці; права на свабоду, справядлівасць і лепшы грамадскі парадак. Гуманістычнымі цэнтрамі становіліся найбуйнейшыя гарады і ўніверсітэты Еўропы.

Дзеячы культуры Адраджэння верылі ў бязмежныя магчымасці чалавека, яго розуму і волі. Яны выступалі супраць уласніцкіх заган, прыгнёту асобы, асуджалі хціўцаў, злачынцаў і заваёўнікаў. Так, славыты мастак Леанарда да Вінчы пісаў з абурэннем мараплаўцу Амерыга Веспучы: «Ты адпраўляешся на паляванне на іншыя астравы, захопліваеш у палон іншых людзей». Як і многія гуманісты, ён рэзка асуджаў іспанскіх канкістадораў.

*Людзі эпохі Адраджэння.
Малюнак XV ст.*

Стаўленне да царквы. Гуманісты выступалі з крытыкай каталіцкай царквы. У сваіх творах яны часта высмейвалі карыслінасць, сквапнасць і разбэшчанасць каталіцкіх свяшчэннікаў і манахаў. Аднак гэта зусім не азначала, што гуманісты не былі рэлігійнымі людзьмі. Нават самыя смелыя дзеячы Адраджэння ніколі не пераставалі верыць у Бога.

Цікавасць да антычнасці. Гуманісты цікавіліся культурай Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма. Яны шукалі ў сховішчах творы забытых аўтараў. Дзякуючы іх карпатлівай працы старажытныя шэдэўры станавіліся набыткам грамадства. Гуманісты быццам бы адраджалі даўно забытую Еўропай антычную культуру з яе любоўю да зямнога жыцця, зямных радасцей і зямнога хараства. Адсюль і паходзіць назва цэлай эпохі ў еўрапейскай гісторыі — Адраджэнне.

У сваіх творах гуманісты ўслаўлялі прыгажосць чалавека і навакольнага свету. Яны ўзвышалі чалавека і чалавечую прыроду, набліжалі мастацтва да народу. Чалавек, а не Бог, паступова становіўся цэнтрам Сусвету, гаспадаром жыцця, стваральнікам усіх яго каштоўнасцей.

Станаўленне і развіццё новай культуры праходзіла ва ўмовах моцнай антыфеадалнай барацьбы. Еўропу скаланалі бесперапынныя войны і канфлікты, якія адмоўна ўплывалі на развіццё гуманістычнай культуры.

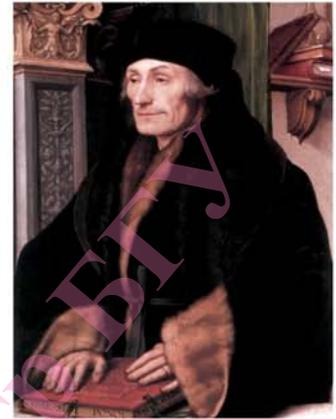
2. Вялікія летуценнікі. Некаторых гуманістаў мы прылічваем да асаблівай катэгорыі. Гэтыя людзі выступалі супраць **тыраніі** феадалных сеньёраў, ма-

*Т. Мор. Мастак
Х. Хольбейн Малодшы.
1524 г.*

*Востраў Утопія.
Ілюстрацыя да кнігі
Т. Мора «Утопія». 1516 г.*

*Эразм Ратэрдамскі.
Мастак Х. Хольбейн
Малодшы. 1523 г.*

рылі аб свабодным чалавеку ў свабодным грамадстве без сацыяльнай несправядлівасці, прыгнёту і нястачы. Такіх людзей мы і цяпер называем вялікімі летуценнікамі.

Адным з вялікіх летуценнікаў эпохі Адраджэння быў **Томас Мор** (1478—1535), пісьменнік-гуманіст, чалавек выключнай вучонасці, які пэўны час займаў пасаду кіраўніка англійскага ўрада. Ён быў пакараны смерцю па загадзе Генрыха VIII за тое, што выступіў супраць неабмежаванай улады караля. Але засталася яго кніга «Утопія», напісаная ў 1516 г. пад уражаннем плаванняў Х. Калумба. У перакладзе з грэчаскай гэта назва азначае «месца, якога няма».

Томас Мор апісаў гуманнае грамадства, у якім пануе справядлівасць. У ім няма прыватнай уласнасці і ўсе грамадзяне роўныя. Людзі працуюць па шэсць гадзін у дзень, а ўсё неабходнае атрымліваюць бясплатна. Вольны час члены гэтага грамадства прысвячаюць заняткам навукай, мастацтвам і фізічнай культуры.

Томас Мор выступаў супраць насілля і войнаў. Яму хацелася, каб на зямлі панавалі мір і працвітанне, а людзі жылі так, як грамадзяне яго «Утопіі» — «месца, якога няма».

Супраць недасканаласці чалавечага грамадства выступаў і вучоны-гуманіст **Эразм Ратэрдамскі** (1469—1536). Сучаснае жыццё ўяўлялася яму кірмашом дурняў. У слаўтай кнізе «Пахвала дурасці» (1509) ён выказаў надзею на з'яўленне гарманічнага і справядлівага чалавека. Вучоны марыў аб ідэальным

грамадстве, якое назваў у гонар свайго сябра Тома-са Мора — Морыяй, г. зн. фантазіяй або марай.

Яркай фігурай сярод нямецкіх гуманістаў быў **Ульрых фон Гутэн** (1488—1523). Ён нарадзіўся ў збяднелай рыцарскай сям’і. Бацькі аддалі яго на вучэнне ў кляштар. Фон Гутэн збег адтуль і затым вучыўся ў розных універсітэтах Германіі. У кнізе «Пісьмы цёмных людзей» ён выкрываў праціўнікаў вальнадумства і ведаў, высмейваў лад жыцця святароў, гандаль «адпушчэннем грахоў» за грошы (індульгенцыі), вымаганні папскага двара. «Няўжо немцы не ўзнімуць зброі супраць тых, хто рабуе бедных?» — пытаўся пісьменнік.

Грамадства, дзе ўсе працуюць дзеля агульнага добра, апісаў ва ўтапічным рамане «Горад сонца» італьянскі мысліцель і пісьменнік **Тамаза Кампанела** (1568—1639). Горад сонца — гэта шчаслівая краіна, якая знаходзіцца недзе ў водах Індыйскага акіяна. Тут пануе поўная гармонія, няма прыватнай уласнасці, людзі працуюць разам і пароўну размяркоўваюць усё, што вырабляюць. Яны прытрымліваюцца прадпісанняў адзінай кнігі, назва якой — «Мудрасць».

Імкненнем абараніць і ўзвысіць чалавечую асобу прасякнута ўся еўрапейская літаратура і мастацтва эпохі Адраджэння.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра культуру Адраджэння. Як вы думаеце, чаму яе называюць новай?
2. У чым сутнасць ідэй пісьменнікаў-утапістаў? Чаму іх называюць вялікімі летуценнікамі? Свае разважанні пацвердзіце прыкладамі.
3. Суаднясіце імёны і творы.

Імёны пісьменнікаў	Назвы твораў
Томас Мор	«Пахвала дурасці»
Ульрых фон Гутэн	«Утопія»
Тамаза Кампанела	«Горад сонца»
Эразм Ратэрдамскі	«Пісьмы цёмных людзей»

4*. Як вы думаеце, ці актуальныя погляды гуманістаў-утапістаў у нашы дні? Рас-тлумачце свой пункт погляду.

Т. Кампанела.
Гравюра XVI ст.

Жыццяпіс Томаса Мора

Урывак з п'сьма Эразма Ратэрдамскага да У. фон Гутэна (1519)

«Калі ты настойваеш, я магу табе накідаць партрэт Мора...

У яго няма прагі да нажывы. Са свайго даходу ён частку адкладае для сваіх дзяцей, а астатняе раздае поўнымі рукамі. Яшчэ калі ён быў адвакатам, ён дапамагаў кожнаму... турбуючыся больш аб яго выгадзе, чым аб сваёй уласнай.

Ён стаў самым папулярным грамадзянінам у сваім родным горадзе. Два разы яму давялося быць паслом, і... слаўны кароль Генрых VIII... перацягнуў Мора да двара... Ні ценю пыхлівасці не закрунула яго пры двары... Усю магутнасць свайго становішча, увесь уплыў свой на караля ўжываў ён толькі на карысць дзяржавы, на прымірэнне людзей... Сапраўды Мор — найвышэйшы абаронца бедных у дзяржаве... Ніхто не чыніць ахвотней за яго дабро, не па-трабуючы ўзамен ніякай удзячнасці...

„Утопію“ ён напісаў з мэтай паказаць, чаму дзяржава знаходзіцца ў дрэнным стане, асабліва ж маючы на ўвазе Англію, якую грунтоўна вывучыў...»

Як вы лічыце, што пайплывала на рашэнне Томаса Мора напісаць «Утопію»?

§ 4. ФАРМИРАВАННЕ НАВУКОВАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ

Успомніце

1. Чаму рэлігія і царква значна ўплывалі на культуру Сярэдневякоўя?
2. Як змяніліся ўяўленні людзей пра свет да пачатку Новага часу? Што гэтаму садзейнічала?

У эпоху Сярэдневякоўя вучоныя лічылі бяспрэчнай ісцінай меркаванне антычных аўтараў, і перш за ўсё Арыстоцеля. Старажытнагрэчаскі філосаф грунтаваў сваю сістэму мыслення на назіранні і выкарыстоўваў працэс разважанняў, які называецца логікай. Выкарыстоўваючы яго метады, сярэдневяковыя вучоныя даказвалі, «чаму Адам у раі з'еў яблык, а не грушу» або «колькі анёлаў можа змясціцца на вастрыі іголки». Да пачатку Новага часу вучоныя паставілі пад сумненне многія антычныя ідэі і ўяўленні аб навакольным асяроддзі і Космасе. Іх назіранні за рухам зорак і планет практычна цалкам абвяргалі тэорыі, якія да гэтага існавалі.

1. Астраномія. Вялікую ролю ў развіцці навуковага метаду адыграў польскі астраном *Мікалай Капернік* (1473—1543). У сваёй працы «Пра абарачэнні ня-

бесных сфер» (1543) ён абвергнуў вучэнне Пталамея аб тым, што Зямля з'яўляецца нерухомым цэнтрам Сусвету, і прапанаваў сваю геліяцэнтрычную сістэму свету.

Шматгадовыя назіранні за небам і матэматычныя вылічэнні далі магчымасць Каперніку зрабіць выснову аб тым, што Зямля верціцца вакол уласнай восі і абарачаецца разам з іншымі планетамі вакол Сонца. Але Капернік не змог прывесці неабходнай колькасці доказаў памылковасці тэорыі Пталамея, таму большасць вучоных не прынялі яго поглядаў і заявілі, што Пталамей і іншыя антычныя філосафы не маглі памыліцца.

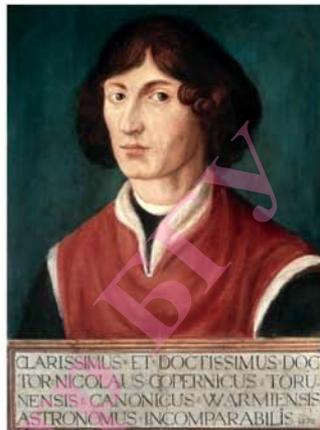
Нягледзячы на гэта, работа Каперніка мела вялікае значэнне з прычыны выкарыстання ім метаду пацвярджэння назіранняў. У выніку вучоныя ўсё часцей сталі праводзіць матэматычныя вылічэнні для праверкі слушнасці сваіх адкрыццяў.

Паступова афармляўся новы падыход да вывучэння аб'екта або з'явы. Ён атрымаў назву навуковага метаду і ўяўляў сабой паслядоўнае спалучэнне трох элементаў даследавання. Спачатку ўважлівае назіранне і эксперымент, затым іх тлумачэнне з дапамогай розуму, і на заканчэнне навуковыя высновы (тэорыі) пацвярджаліся матэматычна.

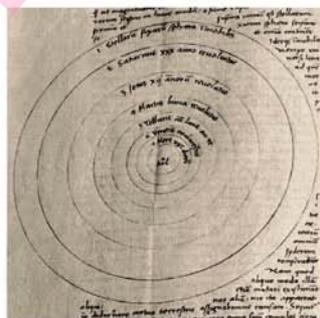
У канцы XVI ст. дацкі астраном **Ціха Браге** (1546—1601) пабудаваў абсерваторыю для вывучэння планет і зорак. Ён старанна запісваў усё ўбачанае, і яго назіранні былі самымі падрабязнымі і дакладнымі на той час.

Пасля смерці Браге нямецкі астраном і матэматык **Іаган Кеплер** (1571—1630) выкарыстаў гэтыя даследаванні для пацвярджэння тэорыі Каперніка. Кеплер, як і польскі астраном, быў упэўнены ў тым, што Зямля і іншыя планеты верціцца вакол Сонца, аднак не па ідэальнай акружнасці, як лічыў Капернік, а па іншым тыпе арбіты — эліпсе.

Ідэі Каперніка смела падтрымаў італьянскі філосаф **Джардана Бруна** (1548—1600), які адстойваў вучэнне аб бясконцасці Сусвету і незлічоным

М. Капернік

Фрагмент рукапісу М. Каперніка, дзе адлюстравана геліяцэнтрычная сістэма свету

Дж. Бруна

Г. Галілей

мностве светаў. Іншы італьянскі вучоны *Галілеа Галілей* (1564—1642) на аснове назіранняў за планетамі ў тэлескоп навукова даказаў правільнасць геліяцэнтрычнай сістэмы Каперніка.

Акрамя таго, назіранні Галілея прывялі да з’яўлення новых ведаў аб Сусвеце. Са старажытных часоў лічылася, што паверхня Месяца, планет і зорак абсалютна гладкая і нязменная. З дапамогай тэлескопа Галілей выявіў, што паверхня Месяца пакрыта гарамі, на паверхні Сонца знаходзяцца зменлівыя цёмныя плямы, а ў планеты Юпітэр ёсць чатыры спадарожнікі, пра існаванне якіх ніхто раней і не падазраваў. Адкрыцці Галілея даказвалі, што Сусвет зусім не такі, якім яго ўяўлялі антычныя філосафы.

Каталіцкая царква жорстка праследавала вучоных. Дж. Бруна быў абвінавачаны ў ерасі і пасля васьмігадовага турэмнага зняволення спалены на вогнішчы. Царкоўнікі асудзілі вучэнне М. Каперніка, а яго кніга была ўнесена ў «Індэкс забароненых кніг» і знаходзілася пад забаронай да пачатку XIX ст. Г. Галілея прыцягнулі да суда **інквізіцыі**, якая запатрабавала ад яго публічна адрачыся ад сваіх «памылковых» поглядаў. Каб пазбегнуць смяротнага пакарання, Галілею прыйшлося заявіць, што Зямля нерухома стаіць у цэнтры Сусвету. Але, як сведчыць паданне, пакідаючы судовае пасяджэнне, ён усклікнуў: «І ўсё ж такі яна верціцца!»

2. Матэматыка і фізіка. Адкрыцці англійскага матэматыка, астранома і фізіка *Ісака Ньютана* (1643—1727) заснаваныя на працах многіх яго папярэднікаў. У 1687 г. ён апублікаваў «Матэматычныя асновы натуральнай філасофіі». У гэтай кнізе вучоны прадставіў матэматычныя доказы адкрыццяў, да якіх прыйшлі ў ходзе эксперыментальных назіранняў за нябеснымі цэламі Г. Галілей і іншыя вучоныя. Ньютан вынайшаў матэматычны метада для пацвярджэння сваіх тэорый.

Найважнейшым адкрыццём Ньютана стаў закон сусветнага прыцягнення, запісаны ў выглядзе матэматычнай формулы. Закон гравітацыі Ньютана гаворыць, што паміж цэламі і прадметамі існуе сіла прыцягнен-

ня, якая залежыць ад іх масы, і што гэта сіла ўзрастае па меры іх узаемнага набліжэння. Закон Ньютана матэматычна даказваў, што гравітацыя Месяца выклікае прылівы і адлівы на Зямлі і што сонечная гравітацыя ўтрымлівае планеты на іх арбітах.

Вучоны разглядаў Сусвет як вялізную, добра наладжаную машыну, што працуе ў адпаведнасці з пэўнымі законамі прыроды, найважнейшым з якіх з'яўляецца закон гравітацыі. Навуковыя працы Ньютана сталі шырока выкарыстоўвацца на практыцы. Навігатары і картографы дзякуючы яго метадам стваралі больш дакладныя карты, а вынаходнікі ўдасканалі агнястрэльную зброю.

3. Медыцына. На працягу XVI—XVII стст. вучоныя зрабілі шэраг адкрыццяў у галіне медыцыны. Некаторыя з гэтых адкрыццяў рэзка разыходзіліся з вучэннем *Клаўдзія Галена* — рымскага ўрача, працы якога вызначалі напрамак развіцця медыцыны ў Сярэдня вякі. Таксама як Капернік і Галілей, перадавалі вучоныя-медыкі сустрэлі моцнае супраціўленне сваіх калег, паколькі большасць з іх прытрымліваліся поглядаў антычных аўтараў. Расказвалі пра аднаго прафесара медыцыны, які выявіў, што цела памерлага чалавека, якое ён вывучаў, не адпавядае апісанню Галена. Але замест таго каб усумніцца ў вучэнні Галена, прафесар вырашыў, што будова гэтага трупа няправільная.

У пачатку XVII ст. у свет выйшла кніга англійскага ўрача *Уільяма Гарвея* (1578—1657) «Анатамічнае даследаванне пра рух сэрца і крыві ў жывёл», у якой ён выклаў сваё вучэнне пра кровазварот. Вучоны даказаў, што сэрца працуе як помпа, прымушаючы кроў знаходзіцца ў пастаянным руху па замкнёным шляху. Ён абвергнуў уяўленні, якія панавалі з часоў Галена, пра тое, што цэнтрам кровазвароту з'яўляецца печань. У. Гарвей таксама стаў аб'ектам жорсткіх нападкаў з боку царквы.

4. Уплыў прыродазнаўства на грамадскія навукі. Пospехі ў галіне прыродазнаўчых навук істотна паўплывалі на развіццё грамадскіх навук. Выкарыстоўваючы законы прыродазнаўства, перш за ўсё механікі, мысліцелі часта спрабавалі растлумачыць прыроду чалавека і законы развіцця грамадства.

Французскі філосаф і матэматык *Рэнэ Дэкарт* (1596—1650) на першае месца ў тлумачэнні развіцця прыроды, грамадства і чалавека паставіў розум. Гэты напрамак у філасофіі атрымаў назву *рацыяналізму* (ад лац. *ratio* — розум). Дзякуючы Дэкарту ідэя рацыяналізму атрымалі шырокае распаўсю-

І. Ньютан

джанне і зрабілі значны ўплыў на еўрапейскую навуку і культуру. Згодна з Дэкартам, грамадства і жывы арганізм функцыянуюць у адпаведнасці з законамі механікі.

Нідэрландскі філосаф *Бенядзікт Спіноза* (1632—1677) вывучаў законы прыроды і грамадства, грунтуючыся на законах геаметрыі. Ён лічыў, што прырода тоесная Богу і што яна стварыла сама сябе. Людзі, на думку Спінозы, валодаюць дараванымі прыродай «натуральнымі неадчужальнымі правамі», да якіх ён прылічваў свабоду і ўласнасць. Дзяржава павінна забяспечваць сваім грамадзянам гэтыя правы. У XVIII ст. такі погляд на правы чалавека атрымаў вельмі шырокае распаўсюджанне.

Такім чынам, развіццё прыродазнаўства садзейнічала абмежаванню рэлігійнага ўплыву на навуку. Самыя важныя адкрыцці XVII ст. атрымалі назву навуковай **рэвалюцыі**. Вынікам гэтай рэвалюцыі, а таксама выкарыстання новага метаду навуковага даследавання стала стварэнне новай карціны свету.

Пытанні і заданні

1. Як адкрыцці М. Каперніка, І. Ньютана паўплывалі на змену светапогляду людзей?
2. У чым сутнасць новага метаду навуковага даследавання?
- 3*. Як паўплывалі прыродазнаўчыя навукі на развіццё навук грамадскіх?
4. Ці можна навуковыя адкрыцці XVII ст. назваць навуковай рэвалюцыяй?
5. Складзіце і запоўніце табліцу «Развіццё навукі ў XVI—XVIII стст.». Зрабіце выснову.

З дэкрэта аб забароне кнігі М. Каперніка «Пра абарачэнні нябесных сфер»

«Да ведама кангрэгацыі дайшло, што памылковая, процілеглая Боскаму Пісанню дактрына аб руху Зямлі і нерухомасці Сонца, якую выкладаў Мікалай Капернік у сваёй кнізе... пачынае распаўсюджвацца і прымаецца многімі... Таму... кангрэгацыя вырашыла, што названыя (сачыненні) Мікалая Каперніка... павінны быць выключаны з абарачэння, пакуль не будуць выпраўлены...»

Як вы думаеце, чаму былі забаронены кнігі М. Каперніка, калі яго ідэі падтрымлівалі выдатныя вучоныя таго часу?

Леанарда да Вінчы пра значэнне матэматыкі (з запісных кніжак)

«Захоплены практыкай без навукі, быццам стырнавы... без стырна ці компаса, ён ніколі не ўпэўнены, куды плыве.

Ніякай дакладнасці няма ў навуках там, дзе нельга дапасаваць ніводную з матэматычных навук, і ў тым, што не мае сувязі з матэматыкай.

Птушкі ёсць інструмент, што дзейнічае паводле матэматычных законаў, зрабіць які з усімі яго рухамі падуладна чалавеку».

Чаму Леанарда да Вінчы надаваў такое значэнне матэматыцы ў працэсе чалавечай творчасці?

§ 5. МАСТАЦТВА І ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

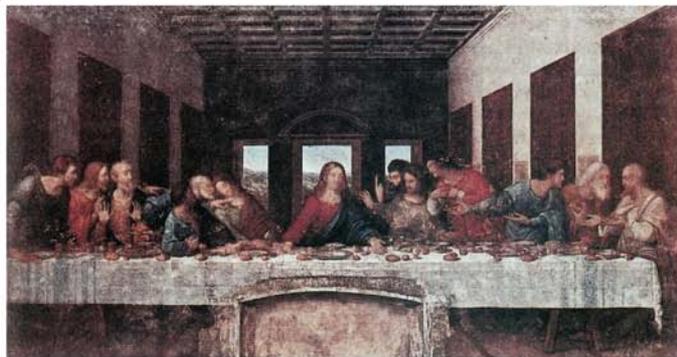
Успомніце

Растлумачце значэнне паняцця «Адраджэнне», або «Рэнесанс».

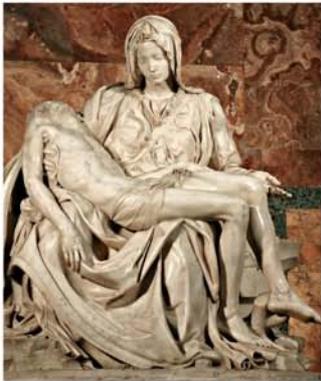
Асаблівае месца ў гісторыі еўрапейскай культуры займаюць мастацтва і літаратура эпохі Адраджэння. Пад уплывам ідэй Рэнесансу ствараліся новыя літаратурныя творы, надзвычайнага росквіту дасягнулі жывапіс, скульптура і архітэктура. У творчасці пісьменнікаў і жывапісцаў Адраджэння знайшла адлюстраванне характэрная для гуманізму цікавасць да чалавека, яго пачуццяў і думак. Папы рымскія, каралі, купцы і банкіры сапернічалі паміж сабой, спрабуючы прыцягнуць да сябе на службу людзей мастацтва. Па заказах знаці архітэктары будавалі цудоўныя палацы і прасторныя дамы, а скульптары і жывапісцы ўпрыгожвалі іх статуямі і карцінамі.

1. Вялікія італьянскія мастакі. Італьянскае Адраджэнне падарыла свету трох найвялікшых мастакоў: Леанарда да Вінчы, Мікеланджэла і Рафаэля.

Леанарда да Вінчы (1452—1519) увасабляў сабой ідэальнага чалавека Рэнесансу. Ён займаўся многімі мастацтвамі і навукамі і дасягнуў бліскучых вынікаў. Вышэй за ўсе іншыя мастацтвы Леанарда ставіў жывапіс, лічачы яго асноватворным для ўсіх навук. Яго цікавіў увесь свет.

Леанарда да Вінчы.
Тайная вячэра.
1495—1497 гг.

Мікеланджэла. Аплакванне Хрыста. 1499 г.

Свае назіранні Леанарда да Вінчы выклаў у дзясятках дзённікаў. З іх мы можам даведацца пра яго адкрыцці ў галіне анатоміі, аптыкі, механікі, геалогіі і фізікі. Леанарда быў таленавітым вынаходнікам — ён прыдумаў мноства розных машын, у тым ліку спраектаваў лятальны апарат. Аднак сусветна вядомы Леанарда да Вінчы стаў як мастак. Да нашага часу захавалася, на жаль, толькі 15 палотнаў майстра, уключаючы такія сусветныя шэдэўры, як «Тайная вячэра» і «Джаконда».

Мікеланджэла Буанароці (1475—1564), як Леанарда да Вінчы, валодаў рознабаковымі талентамі. Сам ён лічыў сябе ў першую чаргу скульптарам. Але ён вядомы таксама як выдатны жывапісец, ар-

хітэктар і паэт. Мікеланджэла зрабіў чалавека галоўным аб'ектам сваёй творчасці, уклаўшы ў «прыгожае аголенае чалавечае цела», як ён казаў, усе свае думкі. У 1508 г. Папа Рымскі Юлій II запрасіў Мікеланджэла размаляваць сцяпенне Сіксцінскай капэлы ў Ватыкане.

Мікеланджэла прысвяціў гэтай рабоце чатыры гады. Кожны дзень гадзінамі ён ляжаў на спіне на высокім рыштаванні і маляваў фрэскі, якім накіравана было ўразіць свет. Але сюжэты біблейскіх міфаў аб стварэнні свету мастак вызваліў ад традыцыйнага рэлігійнага сэнсу. У біблейскіх вобразах Мікеланджэла ўславіў прыгажосць і сілу чалавека.

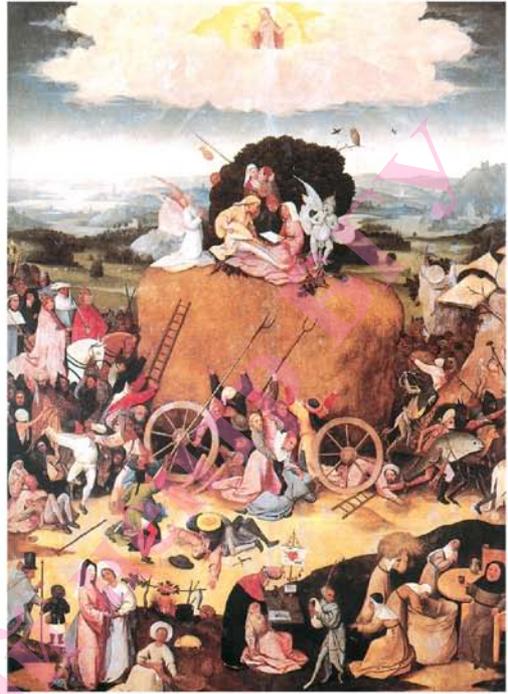
Знакамітым мастаком Адраджэння быў італьянскі жывапісец **Рафаэль Санці** (1483—1520). Адною з галоўных тэм яго творчасці стала выяўленне Мадонны з дзіцем. Мастак прысвяціў гэтай тэме серыю карцін, самая вядомая з якіх — «Сіксцінская Мадонна».

2. Мастакі Паўночнага Адраджэння. Нідэрланды. Вострымі сацыяльнымі супярэчнасцямі і канфліктамі было напоўнена грамадскае жыццё Нідэрландаў другой паловы XV — пачатку XVI ст. У такіх умовах фарміравалася творчасць **Іераніма Босха** (каля 1460—1516).

У яго карцінах мудрагеліста злучыліся сярэдневяковыя фантастычныя вобразы, сатырычныя матывы і рэалістычныя назіранні жыццёвых з'яў. Сэнс гэтых карцін немагчыма цалкам спасцігнуць нават сёння. Не маглі яго зразумець і сучаснікі І. Босха. Нягледзячы на гэта, палотны мастака карысталіся вялікай папулярнасцю ў Еўропе на працягу ўсяго XVI ст. Мастак жа ставіў пытанні, якія асабліва хвалявалі большую частку еўрапейскага грамадства. Што разумець пад добром і злом? У чым сутнасць боскага і д'явольскага?

Рафаэль. Сіксцінская
Мадонна. 1515—1519 гг.

І. Босх. Цэнтральная частка трыпціха
«Воз сена». 1500—1512 гг.

У трыпціху (твор з трох карцін, аб'яднаны агульнай ідэяй) «Воз сена» І. Босх паказаў бессэнсоўнасць шляху, па якім пайшло чалавецтва пасля выгнання з раю Адама і Евы. Для таго каб падкрэсліць марнасць зямных шукаванняў і іх нікчэмнасць, ён выкарыстаў нідэрландскую прыказку: «Свет — гэта воз сена, і кожны імкнецца ўварваць з яго колькі зможа». Але воз на карціне Босха набліжаецца да пекла.

Іншы нідэрландскі мастак, **Пітэр Брэйгель Старэйшы** (паміж 1525 і 1530—1569), на сваіх палотнах паказваў жыццё простых людзей: вясковыя святы, сельскую працу.

Мастак першы ў Нідэрландах стаў адлюстроўваць не фантастычныя, а рэальныя карціны прыроды. Творча перапрацаваўшы ўрок італьянскага жывапісу XVI ст., ён ствараў глыбока нацыянальнае мастацтва, заснаванае на нідэрландскіх традыцыях і фальклоры.

Германія. Росквіт мастацтва ў Германіі таксама быў звязаны з бурнымі грамадскімі і палітычнымі падзеямі: Рэфармацыяй і Сялянскай вайной.

*П. Брэйгель Старэйшы.
Сялянскі танец.
Каля 1567 г.*

Адным з найбольш развітых цэнтраў Германіі быў Нюрнберг. У гэтым горадзе жыў і працаваў выдатны мастак XVI ст. **Альбрэхт Дзюрэр** (1471—1528). Як і многія дзеячы эпохі Адраджэння, ён быў рознабаковай асобай: жывапісцам, графікам, матэматыкам, анатамам, інжынерам. Ён шмат падарожнічаў па Германіі і Швейцарыі, двойчы наведваў Італію, дзе вывучаў антычныя помнікі.

А. Дзюрэр стварыў серыю **гравюр** — ілюстрацый да апошняй кнігі Бібліі «Адкрыццё Іаана Багаслова». У іх яскрава і выразна адлюстравана прадчуванне грозных падзей, якія адбудуцца ў Германіі ў недалёкай будучыні.

Сама знакамітая з гравюр — «Рыцар, Смерць і Д'ябал». На ёй мы бачым рыцара з пікай на плячы. З ім параўняўся іншы коннік, апрануты ў саван. Гэта смерць. У руцэ ў яе пясочны гадзіннік, які нагадвае пра блізкасць смяротнай гадзіны. Да іх з цяснiны падкрадаецца д'ябал у абліччы свiннi. Але нi смерць, нi д'ябал не могуць збянтэжыць хрысціянiна, які рухаецца да Нябеснага горада, намалёванага на заднім плане карціны.

3. Письменнікі Рэнесансу. Таксама як жывапіс і скульптура, літаратура была прасякнута духам Рэнесансу. Найбольш яскрава рысы Адраджэння праявіліся ў творчасці французскага пісьменніка Ф. Рабле, іспанскага — М. дэ Сервантэса, англійскага — У. Шэкспіра.

Рабле. Французскі пісьменнік-гуманіст **Франсуа Рабле** (1494—1553) у юнацтве паступіў у кляштар. Пазней вывучаў медыцыну ва ўніверсітэце. Рабле надзвычай цікавіў навакольны свет. Ён абагульніў свае погляды ў наступных словах: «Даверся ісцінам прыроды, і няхай нішто ў гэтым свеце не застаецца для цябе незнаёмым».

У 1533—1552 гг. быў выдадзены раман Ф. Рабле «Гарганцюа і Пантагруэль», у якім адмаўляліся сярэдневяковы аскетызм, ханжаства і забабоны.

А. Дзюрэр.
Рыцар, Смерць і Д'ябал.
1513 г.

Гуманістычныя погляды свайго часу, а таксама неабходнасць рэформы адукацыі і царквы пісьменнік раскрыў з дапамогай вобразаў сваіх герояў: велікана Гарганцюа і яго сына Пантагруэля.

Сервантэс. Творчасць іспанскага пісьменніка эпохі Адраджэння **Мігеля дэ Сервантэса** (1547—1616) зрабіла вялікі ўплыў на сусветную культуру. Калі Сервантэс быў салдатам іспанскай арміі, ён перажыў мноства прыгод. Будучы пісьменнік трапіў у палон да піратаў і на працягу пяці гадоў быў рабом у Паўночнай Афрыцы. У Італіі Сервантэс азнаёміўся з гуманістычнай культурай Адраджэння. Неўзабаве ён стаў пісьменнікам.

У сваім асноўным творы — рамане «Хітрамудры ідальга Дон Кіхот Ламанчскі» (1605—1615) М. дэ Сервантэс высмеяў сярэднявечны ідэал рыцарства. Галоўны герой рамана — рыцар Дон Кіхот — лічыў, што ён усё яшчэ жыве ў часы рыцарства і ўдзельнічае ў небяспечных і захапляльных прыгодах. Санча Панса, яго слуга, беспаспяхова спрабаваў пераканаць рыцара, што «замкі», якія той бачыў, былі ўсяго толькі заезнымі дамамі, а «рыцары-сапернікі» — ветранымі млынамі. Дон Кіхот быў не здольны зразумець новы свет практычных людзей, такіх як Санча Панса.

Шэкспір. Адзін з лепшых англійскіх пісьменнікаў **Уільям Шэкспір** (1564—1616) прыўнёс у сусветную літаратуру новыя ідэі. Паэт і драматург вынайшаў

сотні новых слоў, якія ўзбагацілі англійскую мову. У сваіх трагедыях, камедыях і гістарычных драмах Шэкспір даследаваў такія вечныя тэмы, як каханне і рэўнасць, прагнасць да славы і скупасць. Большасць яго п'ес была пастаўлена ў тэатры «Глобус» у Лондане, які быў папулярны не толькі сярод багатых, але і сярод бедных людзей.

Ідэі Рэнесансу закраналі інтарэсы параўнальна невялікага кола людзей. «Толькі людзі высакароднага паходжання могуць дасягнуць дасканаласці, — заяўляў Ларэнца Медычы, адзін з найбагацейшых апекуноў італьянскага мастацтва. — Беднякі, якія працуюць рукамі і не маюць часу для практыкавання свайго розуму, не здольны на гэта». Такое сцвярдженне адлюстроўвала пагарду вышэйшых класаў да ніжэйшых у Еўропе эпохі Адраджэння. Багатыя людзі запаўнялі свае палацы выдатнымі творамі мастацтва. У адрозненне ад простага людю ў іх было дастаткова магчымасцей і вольнага часу для індывідуальнага ўдасканалення і спасціжэння навакольнага свету. Аднак з часам, па меры развіцця кнігадрукавання, да рэнесансавых ідэй далучалася ўсё большая колькасць людзей.

Пытанні і заданні

1. Чаму ў эпоху Рэнесансу ўзнік свецкі жывапіс?
2. Назавіце агульныя рысы ў мастацтве італьянскага і Паўночнага Адраджэння.
3. Раскажыце пра творчасць вялікіх італьянскіх мастакоў канца XV—XVI ст. і мастакоў Паўночнага Адраджэння. Ці можна сцвярджаць, што яны па-рознаму ўспрымалі навакольны свет?
4. Падумайце, якія мэты ставілі сабе пісьменнікі Рэнесансу, ствараючы свае бесмяротныя творы.
- 5*. Якую ролю ў распаўсюджванні ідэй гуманізму адыграла вынаходства і развіццё кнігадрукавання?

3 «Жыццёпісанніў найбольш вядомых жывапісцаў, скульптараў і дойлідаў» Дж. Вазары (1550)

Пра Леанарда да Вінчы

«Талент яго быў такі вялікі, што ў любых цяжкіх прадметах, да якіх звярталася яго дапытлівасць, ён лёгка і дасканала знаходзіў рашэнні... Ён штодзень рабіў мадэлі і чарцяжы, якія паказвалі, як з лёгкасцю зносіць горы і пракопваць скрозь іх тунэлі ад адной даліны да другой і як пры дапамозе рычагоў, кранаў і вінтоў падымаць і перамяшчаць вялікія цяжары, а таксама як асушваць гавані і адводзіць трубамаі ваду з нізін, паколькі яго мозг ніколі не спыняў сваіх выдуманак...

Леонарда адчуваў такое задавальненне, калі бачыў якога-небудзь чалавека з цікавай галавой або запушчанай барадой ці валасамі, што мог цэлы дзень хадзіць следам за такой упадабанай ім фігурай; пры гэтым ён так захоўваў яе ў сваёй памяці, што, прыходзячы дадому, замалёўваў яе, як быццам бы яна і цяпер перад ім стаяла».

Пра Рафаэля

«Лепш было б і жывапісу памерці разам з гэтым высакародным майстрам, бо, калі закрыліся яго вочы, і жывапіс стаў амаль сляпы... Мастацтва, каларыт і кампазіцыю давёў ён да той гранічнай дасканаласці, аб якой толькі можна было марыць, а пра тое, каб яго пераўзысці, ніхто ніколі і падумаць не адважыўся... Ён ўсіх перамагаў сваёй ветлівасцю і мастацтвам, але больш за ўсё геніем сваёй добрай натуры...»

Пра Мікеланджэла

«Мікеланджэла быў вельмі стрыманы і ў юнацтве, каб не адрывацца ад працы, здавольваўся нязначнай колькасцю хлеба і віна... Калі ён быў багаты, веў лад жыцця беднага, ніколі або вельмі рэдка меў каго-небудзь з сяброў за сваім сталом і не хацеў ні ад каго прымаць падарункаў, лічачы, што гэта абавязка яго...»

Прааналізуйце апавяданні пра вялікіх італьянскіх майстроў Адраджэння. Хто з іх сваімі рысамі характару выклікае ў вас прыхільнасць? Растлумачце ваш пункт погляду.

§ 6. РЕФАРМАЦЫЯ Ў ГЕРМАНИИ

Успомніце

1. Што вы ведаеце пра каталіцкую царкву з гісторыі Сярэдніх вякоў?
2. Пералічыце крыніцы даходаў каталіцкай царквы.

Рух за рэформу каталіцкай царквы ў XVI ст. ахапіў амаль усе еўрапейскія краіны. **Рэфармацыя**, якая пачалася ў Германіі следам за Адраджэннем, падарвала аўтарытэт царквы і прывяла яе да расколу.

1. Каталіцкая царква. У XVI ст. каталіцкая царква імкліва страчвала сваё былое значэнне ў Заходняй Еўропе. Распаўсюджанне ідэй Адраджэння і гуманізму садзейнічала фарміраванню свецкіх (г. зн. нерэлігійных) каштоўнасцей і ўяўленняў. Развіццё навуковых ведаў прывяло да таго,

што духавенства пазбавілася **манаполіі** на адукацыю і ідэйнае кіраванне людзьмі.

Нягледзячы на ўсё гэта, пазіцыі каталіцкай царквы былі яшчэ вельмі моцныя. У многіх краінах, асабліва ў Германіі, царква працягвала валодаць вялізнымі матэрыяльнымі багаццямі, землямі, гарадамі, вёскамі. Духавенства прапаведавала пагарду да жыццёвых даброт, але часта само парушала гэта прадпісанне. Прага нажывы ахапіла многіх служыцеляў царквы. Біскупы

Сатырычная гравюра, якая выкрывае гандаль індальгенцыямі. XVI ст.

М. Лютэр.
Мастак Л. Кранх
Старэйшы. 1533 г.

і кіраўнікі кляштараў, якія валодалі вялізнымі маёнткамі, вялі бяздзейны і абуральна раскошны лад жыцця за кошт прыгонных сялян. Нярэдка святары займаліся адкрытым вымаганнем пры выкананні хрысціянскіх абрадаў (хрышчэнне дзіцяці, вяселле, пахаванне). Пасаду святара і нават біскупа можна было купіць.

Усеагульнае абурэнне выклікаў гандаль індальгенцыямі. Дараванне за ўчыненыя грахі і абяцанае месца ў раі мог набыць за грошы любы махляр або злачынец. Незалежна ад сацыяльнага становішча людзі патрабавалі «таннай царквы». Нават нямецкія князі былі незадаволены прэтэнзіямі царквы на свецкую ўладу. Дваране з зайздрасцю глядзелі на вялікія ўладанні і даходы біскупаў і кляштараў. Ульрых фон Гутэн адкрыта заклікаў да «вясёлай і лёгкай вайны» супраць папоў і манахаў.

2. Пачатак Рэфармацыі. У Германіі пачатак масаваму руху Рэфармацыі (ад лац. *reformatio* — пераўтварэнне) паклаў вучоны манах **Марцін Лютэр** (1483—1546), які адкрыта выступіў супраць гандлю індальгенцыямі.

У кастрычніку **1517 г.** ён вывесіў на дзвярах царквы ў горадзе Вітэнбергу зварот да вучоных і духавенства. Гэта былі яго славутыя 95 тэзісаў (палажэнняў). М. Лютэр аб'явіў гандаль індальгенцыямі і адпушчэнне грахоў за грошы блюзнерствам. Адзіным шляхам да выратавання чалавека абвешчалася яго асабістая шчырая вера ў Ісуса Хрыста. Лютэр лічыў, што сувязь паміж чалавекам і Богам ажыццяўляецца непасрэдна праз Свя-

шчэннае Пісанне (Біблію) і не залежыць ад царкоўных таінстваў, абрадаў і ахвяраванняў. Ён сцвярджаў, што выратаванне даруецца чалавеку непасрэдна Богам.

Такім чынам, тэзісы М. Лютэра адмаўлялі прэтэнзіі каталіцкага духавенства на асаблівую пасрэдніцкую ролю і адстойвалі права чалавека на самастойнае духоўнае жыццё.

Летам 1520 г. папа рымскі адлучыў Лютэра ад царквы. У адказ мяцежны манах публічна спаліў папскую булу і тым самым канчаткова парваў з рымскай каталіцкай царквой. Ад немінучага арышту і смерці яго выратавалі нямецкія князі. Яны хацелі выкарыстаць Лютэра і яго вучэнне для таго, каб пазбавіцца ад апекі папскага Рыма і захапіць царкоўныя ўладанні. У гэты час у Германіі выбухнула магутнае сялянскае паўстанне.

3. Сялянская вайна 1524—1526 гг. У Германіі ў пачатку XVI ст. захоўвалася прыгоннае права і жорсткі прыгнёт сялян князямі і дваранамі. Рух за абнаўленне царквы абудзіў у часткі насельніцтва веру ў магчымасць карэннага паліпшэння жыцця. Прыгнечаныя масы жадалі пераўтварэння ў самім грамадстве згодна з літаральным тлумачэннем евангельскіх заповедзей. Правадыром народнай Рэфармацыі стаў святар **Томас Мюнцэр** (каля 1490—1525).

Улетку 1524 г. на поўдні Германіі разгарэўся пажар сялянскага паўстання, які хутка ахапіў і іншыя раёны краіны. Кіраўнікі паўстанцаў не імкнуліся да захопу палітычнай улады. Іх першапачатковыя патрабаванні былі памяркоў-

Сялянская вайна
1524—1526 гг. у Германіі

Protestation odder empfindung Comt
 xxiijten 1524 Stoltbergs am Dreyßig fechtwerts zu
 Zillker seine here betreffende/ vndt zum onfang von dem
 rechten Christen glauben/ vndt der lawffte, 1524

Тытульны ліст «Пратэсту
 або закліку» Т. Мюнцэра.
 1524 г.

ныя і зразумелыя: скасаваць прыгонную залежнасць, зменшыць павіннасці і аброкі, даць права палявання і рыбнай лоўлі, якое было прывілеяй паноў. Яны былі гатовы адмовіцца ад сваіх патрабаванняў, калі на аснове Бібліі будзе даказана, што гэтыя патрабаванні несправядлівыя. Сяляне разлічвалі на падтрымку М. Лютэра. Але ён заявіў, што прыгоннае права не супярэчыць Бібліі, і асудзіў сялян.

Паўстанне ў Цюрынгіі ўзначаліў Т. Мюнцэр. Яшчэ нядаўна ён быў гарачым прыхільнікам М. Лютэра, а цяпер ператварыўся ў яго ворага. Т. Мюнцэр публічна называў М. Лютэра «доктарам Люгнерам», г. зн. ілгуном, які прапаведуе пакорлівасць і бласлаўляе катаў. Ён прарочыў звяржэнне бязбожных тыранаў і ўсталяванне Царства Божага. Ён абвясціў барацьбу за поўную маёмасную роўнасць, за стварэнне свабоднай рэспублікі. А калі хто-небудзь з паноў запырэчыць гэтаму, то яму, лічыў Т. Мюнцэр, трэба адсячы галаву або павесіць.

Пропаведзі Т. Мюнцэра знайшлі разуменне і падтрымку сярод прыгнечаных сялян. Многіх, праўда, спакушала лёгкая здабыча. Паўстанцы спусташалі багатыя замкі і кляштары. М. Лютэр з жахам назіраў за тым, што адбывалася ў Цюрынгіі. Ён аб'явіў Мюнцэра крывавым прарокам і сатаной, які атручвае людзей сваім вучэннем. Паўстанцаў жа называў чартоўскімі бунтарамі, якіх трэба забіваць, як шалёных сабак.

Князі і дваране бязлітасна падавілі паўстанне ў Цюрынгіі. Усяго за два гады Сялянскай вайны 1524—1526 гг. у Германіі было забіта больш за 100 тыс. сялян-паўстанцаў. Але не паспела краіна акрыяць ад адной вайны, як выбухнула новая — *рэлігійная вайна*.

4. Лютэранская царква. М. Лютэр заклікаў сваіх прыхільнікаў да стварэння новай царквы, незалежнай ад пап рымскіх. Першымі адгукнуліся князі Паўночнай Германіі, якія правялі ў сваіх уладаннях царкоўную рэформу: закрылі кляштары і захапілі царкоўныя землі. Кіраўніком царквы ў сваім княстве становіўся сам князь. Такая царква атрымала назву лютэранскай, а яе прыхаджане — **лютэран**. Святары лютэранскай царквы амаль нічым не адрозніваліся ад сваіх прыхаджан. Яны маглі жаніцца, насілі звычайнае адзенне. Лютэранскія храмы адрозніваліся сціпласцю і прастатой. У іх не было абразоў, статуі Хрыста і Багародзіцы, складаных абрадаў.

У 1529 г. імператар Карл V заклікаў аднавіць каталіцкае богаслужэнне і выкараніць вучэнне М. Лютэра. Большасць нямецкіх князёў падтрымалі імператара. Пяць князёў-лютэран і чатырнаццаць гарадоў заявілі пратэст. З гэтага часу прыхільнікаў царкоўнай рэформы пачалі называць **пратэстантамі**, а іх вучэнне — *пратэстантызм*.

Князі-пратэстанты аб'ядналіся ў саюз. Католікаў узначаліў сам імператар. Паміж двума бакамі пачаліся працяглыя ваенныя дзеянні. Ваенная перавага аказвалася то на адным баку, то на другім. Толькі ў 1555 г. быў падпісаны мір. Нямецкія князі набылі права прытрымлівацца сваіх рэлігійных перакананняў паводле прынцыпу: «Чыя зямля, таго і вера». У выніку на поўдні Германіі захаваўся каталіцызм, на поўначы ўсталяваўся пратэстантызм. Гэтыя рэлігійныя межы захоўваюцца ў краіне да цяперашняга часу.

Біблія М. Лютэра. 1541 г.

Пытанні і заданні

1. Назавіце прычыны Рэфармацыі каталіцкай царквы ў Заходняй Еўропе.
2. Растлумачце, чаму выступленне М. Лютэра супраць продажу індульгенцый аказала моцнае ўздзеянне на жыхароў Германіі.
3. Параўнайце погляды М. Лютэра і Т. Мюнцэра. Якія спосабы барацьбы яны прапаноўвалі? Чые інтарэсы прадстаўлялі? Чый бок падтрымліваеце вы?
4. Хто ўзначаліў пратэстанцкі рух?
5. Якія былі вынікі Рэфармацыі і рэлігійнай вайны ў Германіі? Запішыце іх у сшытак.

М. Лютэр. «Супраць рабаўніцкіх і разбойных сялянскіх ордаў»

«Тры гады жудасных грахоў супраць Бога і людзей наклікаюць на сябе гэтыя сяляне, таму яны заслужылі шмат разоў смерць, і цялесную, і душэўную. Папершае, яны кляліся сваім панам у вернасці і адданасці, быць пакорлівымі і паслухмянымі... Але паколькі яны свавольна і дзёрзка парушаюць гэта паслушэнства, да таго ж паўстаюць супраць сваіх паноў, то яны наклікалі кару на цела і душу, робячы як няверныя, клятваадступныя, ілжывыя, непакорныя нягоднікі і злачынцы... Па-другое, паколькі яны ўзняваюць мяцеж, дзёрзка раскрадаюць і рабуюць кляштары і замкі, якія ім не належаць, то ўжо за гэта адно яны двойчы заслугоўваюць смерці цялеснай і душэўнай як грамадскія прыдарожныя рабаўнікі і забойцы... Таму ўсякі, хто можа, павінен іх [сялян] біць,

душыць, калоць тайна або яўна і памятаць, што не можа быць нічога больш атрутнага, шкоднага, нічога больш д'ябальскага, чым мяцежнік. Яго трэба забіваць, як шалёнага сабаку...»

Т. Мюнцэр. «Пісьмо да мансфельдскіх рудакопаў»

«Дарагія браты, як доўга вы спіце... Бярыцеся за справу Божую і выходзьце на барацьбу. Час надышоў!.. Вы не пабаіцеся і сотні тысяч чалавек. Ну дык за справу! Пара, ліхадзеі спужаліся, як сабакі. Абуджайце вашых братоў да згоды і ўгаворвайце іх збіраць амуніцыю. Даўно, занадта даўно надышоў час, хутчэй жа, хутчэй, за справу, за справу! Не паддавайцеся, калі нават ворагі будуць звяртацца да вас з добрым словам... Настройвайце вёскі і гарады, асабліва ж гарнякоў-рамеснікаў і іншых добрых хлопцаў. Мы не павінны болей спаць... За справу, за справу! Жалеза гарачае, куйце яго! Няхай вашы мячы не астываюць ад цёплай крыві! Пакуль ліхадзеі жывыя, вы не вызваліцеся ад чалавечага страху».

У чым, на вашу думку, адрозненне поглядаў М. Лютэра і Т. Мюнцэра?

§ 7. РЕФАРМАЦЫЯ І РЭЛІГІЙНЫЯ ВОЙНЫ Ў ЕЎРОПЕ

Успомніце

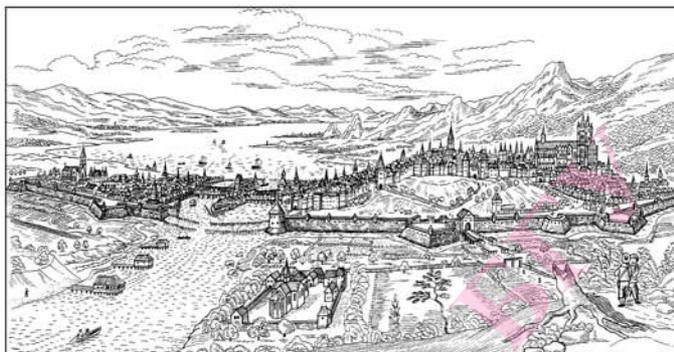
1. Чаму каталіцкая царква была зацікаўлена ў захаванні і ўмацаванні феадальных парадкаў?
2. У якіх пластах насельніцтва (у пачатку XVI ст.) гэта выклікала моцнае незадавальненне?

Ідэі Рэфармацыі хутка распаўсюджваліся па еўрапейскіх краінах. Усталяванне новых ідэй суправаджалася крывавымі канфліктамі і нават рэлігійнымі войнамі. Каталіцкая царква аказала ўпартае супраціўленне, спрабуючы задушыць рэфармацыйны рух.

1. Рэфармацыя ў Швейцарыі. Другім пасля Германіі цэнтрам еўрапейскай Рэфармацыі стала Швейцарыя. Тут у 1536 г. асталяваўся французскі пратэстант **Жан Кальвін** (1509—1564), які пакінуў сваю радзіму, ратуючыся ад ганенняў. Гарадскія ўлады Жэневы прапанавалі яму правесці царкоўную рэформу. Кальвін рашуча ўзяўся за справу. Ён стаў стваральнікам найбольш паслядоўнага пратэстанцкага вучэння — кальвінізму.

Найважнейшым палажэннем кальвінізму стаў **догмат** аб абсалютным прадвызначэнні. Ж. Кальвін вучыў, што ўсёмагутны Бог падзяліў людзей

*Жэнева часоў
Ж. Кальвіна*

яшчэ да нараджэння на дзве катэгорыі. Адных прызначыў да «выратавання», або райскай асалоды, іншых да «пагібелі» — пекла і пакут. Бог дапамагае сваім выбраным, і таму ім заўсёды спадарожнічае ўдача. Няўдачы ж, якія праследуюць чалавека, сведчаць пра няміласць Божую. І багацце, і галеча — усё ад Бога. Асуджаць багацце або скардзіцца на галечу — раўназначна спрэчцы з самім Богам.

Вучэнне Ж. Кальвіна больш адпавядала інтарэсам гандлю, рамяства і прамысловасці, якія развіваліся, чым вучэнне рымскай царквы. Бо, згодна з вучэннем Кальвіна, прыбытак у камерцыйных справах лічыўся бласлаўным і пазыка грошай пад працэнты заахвочвалася.

Жэнева часоў Ж. Кальвіна прыкметна адрознівалася ад іншых еўрапейскіх гарадоў знешнімі адзнакамі побыту і ладам жыцця людзей. Галоўнымі вартасцямі кальвінісцкай царквы лічыла памяркоўнасць, беражлівасць і працавітасць. Былі забаронены картачныя гульні, гульня ў косці, танцы і тэатр, нашэнне ўпрыгажэнняў. Не дазваляліся сямейныя ўрачыстасці з удзелам больш як дваццаці чалавек. Жанчынам забаранялася рабіць завіўку, а мужчынам — адпускаць доўгія валасы. **Кальвіністы** насілі адзенне цёмнага колеру і стаптаны абутак. Пасля дзевяці гадзін вечара ў дамах не запальвалі агню. Пустыя ў гэты час вуліцы навявалі сум і тугу.

Кальвінісцкая царква жорстка праследавала сваіх праціўнікаў. Яна ставілася да іншадумцаў з такой жа нецярпімасцю, як папа рымскі да ерэтыкоў. Тых, хто асмельваўся крытыкаваць новае веравучэнне, чакала суровае пакаранне. Невыпадкова Ж. Кальвіна празвалі «жэнеўскім папам». Па яго загадзе быў абвінавачаны ў ерасі і спалены іспанскі вучоны-гуманіст Мігель Сервет.

Многія вучні Ж. Кальвіна прапаведавалі пратэстанцкае вучэнне ў розных еўрапейскіх краінах. Найбольшае распаўсюджанне кальвінізм атрымаў у Нідэрландах, Англіі, Шатландыі, Францыі і ва Усходняй Еўропе.

2. Каралі і Рэфармацыя. Як і нямецкія князі, еўрапейскія манархі таксама выкарыстоўвалі Рэфармацыю ў сваіх інтарэсах. Першыя з каталіцкай царквой парвалі каралі Даніі і Швецыі. Прыняўшы лютэранства, яны завалодалі кляштарнымі землямі і тым самым палепшылі сваё эканамічнае становішча. Частка зямель была перададзена дваранству, якое ператваралася ў адданых слуг новай царквы і каралеўскай улады.

У Англіі кароль Генрых VIII спачатку ваража паставіўся да вучэння М. Лютэра, за што атрымаў ад папы рымскага тытул «абаронца веры». Але занадта відавочныя былі выгады ад царкоўнай рэформы. Кароль не мог упусціць свой шанц і не ўстаяў супраць спакусы. Яму так хацелася ўмацаваць сваю ўладу і папоўніць казну! Спачатку ён адмовіўся ад абавязковых плацяжоў папскаму Рыму. А ў 1534 г. парламент абвясціў Генрыха VIII кіраўніком царквы. Гэта азначала, што месца папы заняў кароль. З таго часу яна стала называцца англіканскай.

У ходзе царкоўнай рэформы землі кляштару былі прысвоены ўрадам і часткова распрададзены дваранам і багатым гараджанам. Кароль сам назна-

чаў біскупаў і размяркоўваў царкоўныя даходы. Пропаведзі ў цэрквах чыталіся на англійскай, а не на лацінскай мове, як раней. Духавенства атрымала права браць шлюб. У той жа час захаваліся пасады біскупаў, багатае ўнутранае ўбранне храмаў, усе каталіцкія догматы і абрады. У гэтым сэнсе англійская царква не адрознівалася ад каталіцкай.

Паслядоўныя прыхільнікі царкоўнай рэформы, кальвіністы, былі незадаволены такой палітыкай караля. Яны імкнуліся ачысціць англійскую царкву ад рэшткаў каталіцызму. Гэтых людзей у Англіі называлі **пурытанамі** (ад позне-лац. *puritas* — чыстата). Кароль Генрых VIII, які кіраваў да 1547 г., у аднолькавай ступені праследаваў і католікаў, якія выступалі супраць царкоўнай рэформы, і пратэстантаў, што патрабавалі яе паглыблення. Паводле яго загаду былі пакараны смерцю дзясяткі тысяч чалавек.

У Францыі таксама адбываўся падзел паводле рэлігійнага прынцыпу. Да сярэдзіны XVI ст. тут з'явілася шмат прыхільнікаў кальвінізму. Кальвіністаў у Францыі называлі **гугенотамі**. Іх правадырамі былі сваякі дынастыі Валуа, што знаходзілася пры ўладзе, — Бурбоны. Барацьба за ўладу паміж двума бакамі прывяла да крываваых ваенных дзеянняў. Гугенотам дапамагала Англія, католікам — Іспанія. На працягу больш чым 30 гадоў (1562—1594) Францыя была ахоплена братазайчымі гугеноткімі войнамі.

Трагічным эпізодам гэтых войнаў сталі падзеі, якія адбыліся ў ноч на 24 жніўня 1572 г. — напярэдадні дня Святога Варфаламея. У Парыжы пачалі-

Генрых VIII. Мастак
Х. Хольбейн Малодшы.
1539—1540 гг.

Варфаламееўская ноч
(масавая разня гугенотаў
католікамі ў Парыжы).
Мастак Ф. Дзюбуа.
XVI ст.

ся забойствы дваран-гугенотаў. У гэты і наступныя дні па ўсёй Францыі католікі забілі каля 20 тыс. гугенотаў.

У ходзе рэлігійных войнаў амаль усе правадыры католікаў і гугенотаў загінулі. З усіх прэтэндэнтаў на французскую карону жывым застаўся толькі кіраўнік гугенотаў — Генрых Бурбон. Гэта быў хітры і выкрутлівы чалавек, які некалькі разоў мяняў веравызнанне, каб атрымаць уладу. «Парыж варты месьы», — лічыў ён. У 1593 г. Генрых Бурбон перайшоў у каталіцтва, а ў 1594 г. быў каранаваны ў Парыжы пад імем Генрыха IV. Такім чынам на французскім прастоле ўсталявалася дынастыя Бурбонаў.

У 1598 г. Генрых IV выдаў *Нацкі эдыкт* (указ), які канчаткова завяршыў рэлігійныя войны. Каталіцтва абвешчалася дзяржаўнай рэлігіяй, царкве вярнулі захопленыя землі і маёмасць. Але і гугеноты надзяляліся роўнымі з католікамі правамі. Ім дазвалялася вызнаваць сваю веру і нароўні з католікамі займаць дзяржаўныя пасады. Гэта быў першы ў Еўропе закон аб свабодзе веравызнання.

3. Контррэфармацыя. Каталіцкая царква актыўна процідзейнічала рэфармацыйнаму руху. Гэта палітыка ўвайшла ў гісторыю пад назвай *Контррэфармацыі*.

Папа Рымскі Павел III
бласлаўляе заснаванне
ордэна езуітаў
і І. Лаёлу
27 верасня 1540 г.

Прыхільнікі Рэфармацыі былі аб'яўлены ерэтыкамі, г. зн. прызнавалася, што яны адхіліліся ад веры ў Хрыста і ад царквы. Гэта азначала, што хрысціяне-католікі атрымлівалі права праследаваць і забіваць пратэстантаў. Для барацьбы з Рэфармацыяй каталіцкая царква стварыла спецыяльную арганізацыю — «Таварыства Ісуса», больш вядомую як *ордэн езуітаў*. Узначалі ў гэта таварыства іспанскі дваранін *Ігнасія Лаёла* (1491?—1556).

Езуіты атрымлівалі ўсебаковую падрыхтоўку. Яны былі добра адукаваныя, надзвычай спрытныя і цярплівыя, не цураліся нават чорнай работы. Дзеля дасягнення пастаўленай мэты яны мелі права на ўчыненне самых цяжкіх грахоў. «Таварыства Ісуса» адыграла вялікую ролю ў аднаўленні пазіцыі каталіцкай царквы ў Еўропе і распаўсюджванні каталіцызму ва ўсім свеце. Каталіцкай царкве ўдалося прыпыніць Рэфармацыю ў Польшчы, Італіі, Паўднёвай Германіі. У гэтых краінах надоўга захаваліся феадальныя адносіны. Там жа, дзе замацаваўся пратэстантызм (напрыклад, у Англіі і Нідэрландах), пачалі бурна развівацца капіталістычныя адносіны.

Пытанні і заданні

1. Якія кірункі пратэстантызму ўзніклі ў Еўропе? Дайце ім сціслую характарыстыку. Назавіце іх галоўную мэту.
2. Раскрыйце сэнс вучэння Ж. Кальвіна аб прадвызначэнні.
3. Як вы ставіцеся да парадкаў, якія ўсталяваў Ж. Кальвін у Жэневе?
4. У чым заключаецца сутнасць Контррэфармацыі? Падумайце, ці садзейнічала яна развіццю капіталістычных адносін.
5. Як звязаны паміж сабой падзеі, што адбываліся ў 1517, 1524—1526, 1529, 1562—1594, 1572, 1598 гг.? Выпішыце іх у храналагічнай паслядоўнасці.
6. Чаму варты ўвагі Нанці эдыкт? Якое права чалавека ён узводзіў у закон?

З кнігі І. Лаёлы «Духоўныя практыкаванні»

Аб сістэме езуіцкага выхавання

«Неабходна, каб вера ў Бога была настолькі вялікая, каб чалавек, не вагаючыся, пусціўся ў мора на дошцы, калі ў яго няма карабля! Калі царква сцвярджае, што тое, што нам здаецца белым, ёсць чорнае, — мы павінны зараз жа прызнаць гэта!.. Калі мы не знаходзім у святарах і іншых царкоўных начальніках пажаданай чысціні нораваў, мы зусім не павінны абвінавачваць іх за гэта, паколькі такімі размовамі спараджаецца больш шкоды і ганьбы, чым карысці, таму што вынікам іх будуць злосць і пагарда народу супраць сваіх начальнікаў і пастыраў».

Якія якасці рэкамендуе выхоўваць у чалавеку І. Лаёла? Ці згодныя вы з ім?

§ 8. РЭВАЛЮЦЫЯ Ў НІДЭРЛАНДАХ

Успомніце

1. Як Іспанія стала каланіяльнай імперыяй? (Пры адказе выкарыстайце карту.)
2. У чым была сутнасць поглядаў Ж. Кальвіна? Чым інтарэсам служыла створаная ім царква?

У другой палове XVI ст. Нідэрланды кінулі выклік магутнай Іспаніі. Вызваленчая барацьба супраць іспанскага панавання прывяла да стварэння незалежнай дзяржавы. Нідэрланды сталі першай еўрапейскай краінай, дзе адбылася буржуазная **рэвалюцыя**.

1. Краіна і людзі. У XVI ст. Нідэрланды займалі тэрыторыю, на якой цяпер размешчаны сучасныя Нідэрланды (Галандыя), Бельгія, Люксембург і нават частка Паўночна-Усходняй Францыі. У краіне існавалі багатыя і мнагалюдныя цэнтры рамяства і гандлю. На невялікай тэрыторыі знаходзілася больш за 300 гарадоў і 6500 вёсак. Сваімі суднаверфямі быў вядомы горад Амстэрдам. Тут будаваліся судны па заказе суседніх краін. Цэлыя флатыліі ішлі адсюль на кітабойны промысел і лоўлю сялядцоў.

У гандлёвую сталіцу Еўропы ператварыўся горад Антверпен. Да пяці тысяч купцоў розных нацыянальнасцей збіраліся на плошчы каля велічнага будынка гарадской **біржы**. Тут яны заключалі адзін з адным гандлёвыя здзелкі, дамаўляліся, калі, куды і па якой **цане** павінны быць дастаўлены закупленыя тавары.

2. Пад іспанскім панаваннем. У першай палове XVI ст. Нідэрланды ўваходзілі ў склад Свяшчэннай Рымскай імперыі. Імператар Карл V называў гэту краіну «жамчужынай сваёй кароны». Яна прыносіла казне ў некалькі разоў больш даходаў, чым вялікія імператарскія ўладанні ў Новым Свеце. Пасля падзелу імперыі паміж сынамі Карла V Нідэрланды адышлі да Іспаніі і кіраваліся намеснікамі караля.

Імператарская і каралеўская ўлада мала клапацілася пра інтарэсы краіны. Карл V разглядаў яе як невычарпальную крыніцу даходаў, таму падаткі, якія пастаянна ўзрасталі, былі сапраўднай карай для насельніцтва. Не дзіўна, што ў Нідэрландах людзі ненавідзелі іспанцаў і каталіцкую царкву. Сярод буржуазіі, дваран і сялянства шырока распаўсюджвалася кальвінісцкае вучэнне. Усё **гэта** вельмі непакоіла іспанскія ўлады.

Пры **Філіпе II**, які кіраваў у 1556—1598 гг., у Нідэрландах усталяваўся **рэжым** жорсткай тыраніі. Іспанскі кароль хацеў знішчыць прывілеі гарадоў і не дапусціць распаўсюджвання новай рэлігіі. У краіне была ўведзена інквізіцыя.

Пачаліся ганенні на пратэстантаў: іх кідалі ў турмы, катавалі. Дэспатызм іспанскіх улад выклікаў абурэнне народа, у тым ліку значнай часткі дваран і купецтва. Дзе-нідзе адбыліся ўзброеныя сутыкненні і выпадкі гвалтоўнага вызвалення пратэстантаў з турмаў. У краіне наспявала паўстанне.

Дваране-пратэстанты спадзяваліся дамовіцца з іспанцамі мірным шляхам. Яны аб'ядналіся ў саюз і звярнуліся з петыцыяй (просьбай) да прадстаўніка караля. Галандскія дваране прасілі прыпыніць дзейнасць інквізіцыі і склікаць прадстаўнічы орган — *Генеральныя штаты*. Іспанскія вяльможы называлі сціпла апранутых дваран *гёзамі* (абадранцамі). Хутка так пачалі называць усіх тых, хто змагаўся за свабоду Нідэрландаў у час рэвалюцыі 1566—1609 гг.

3. Іканаборскае паўстанне. У жніўні 1566 г. успыхнула народнае паўстанне супраць улады іспанскага караля і каталіцкай царквы. Робітнікі мануфактур,

Нідэрландская буржуазная рэвалюцыя

*Вынішчэнне немаўлят.
Мастак П. Брэйгель
Старэйшы. 1566 г.
На карціне, напісанай
на біблейскі сюжэт,
адлюстравана рэальная
сцэна расправы іспанскага
карнага атрада над жыха-
рамі нідэрландскай вёскі*

рамеснікі і сяляне грамілі каталіцкія цэрквы і кляштары. Мужчыны, жанчыны і падлеткі, узброеныя чым было, знішчалі абразы і статуі святых (адсюль назва паўстання). Канфіскаваныя каштоўнасці перадаваліся ў гарадскія органы самакіравання на патрэбы бедных. Некаторыя багатыя людзі далучыліся да паўстанцаў. Усяго ў Нідэрландах было разгромлена 5500 цэркваў і кляштараў.

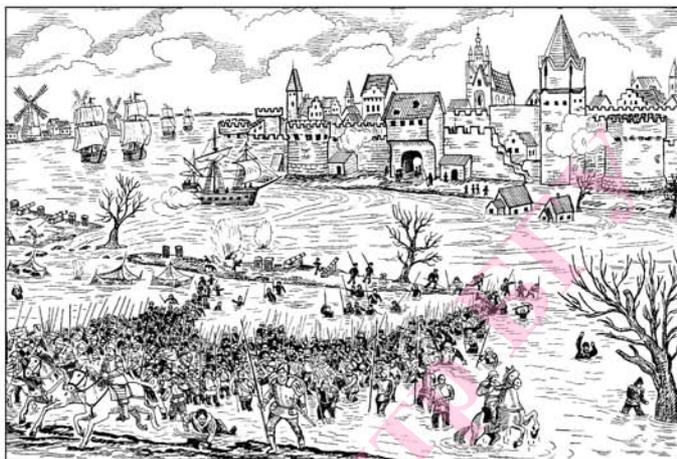
Напалоханыя размахам паўстання, дваране пачалі дапамагаць іспанцам у яго задушэнні. Але спыніць развіццё падзей не ўдалося.

4. Герцаг Альба. Для навядзення парадку ў Нідэрландах іспанскі кароль накіраваў вялікае войска. На чале карнай экспедыцыі ён паставіў герцага Альбу, які лічыўся вопытным палкаводцам і вельмі жорсткім чалавекам.

Новы намеснік заснаваў у Нідэрландах *Савет па справах аб мяцяжах*, празваны «крывавым саветам». Паводле рашэння гэтага Савета іспанцы пакаралі смерцю тысячы людзей. Сярод іх былі багатыя купцы і дваране. Іх маёмасць паступала ў іспанскую казну. У 1568 г. інквізіцыя прысудзіла да смерці як ерэтыкоў усіх жыхароў Нідэрландаў — 3 млн чалавек! І тады буржуазія ў саюзе з часткай дваранства, узначаліўшы паўстанне, выступіла супраць іспанскага панавання.

5. Усеагульнае паўстанне. У паўночных правінцыях Нідэрландаў у 1572 г. пачалося ўсеагульнае паўстанне, якое хутка пашырылася на ўсю краіну. Сяляне адмаўляліся ад феадальных павіннасцей, грамілі маёнткі дваран — прыхільнікаў іспанскага караля, захоплівалі маёмасць цэркваў і кляштараў. Барацьбу супраць іспанцаў вялі гараджане і лясныя гёзы. Страх на заваёўнікаў наводзілі марскія гёзы са сваімі невялікімі, але рухомымі флатыліямі.

*Абарона Лейдэна:
іспанскія войскі
адступаюць ад сцен
горада*

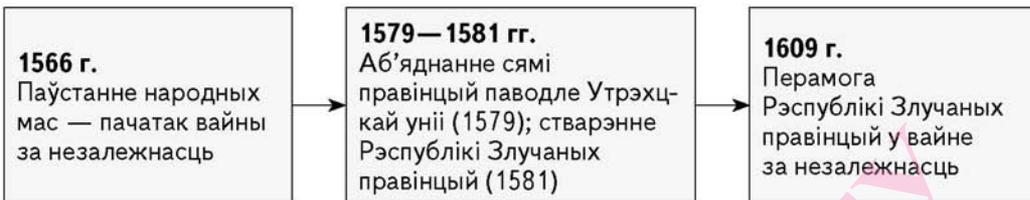
Іспанскія войскі ўсімі сіламі імкнуліся задушыць вызваленчае паўстанне. Кроў лілася ракой, іспанскія салдаты знішчалі насельніцтва цэлых вёсак і гарадоў. Страшэнна разгромлены і разрабаваны быў горад Антверпен, дзе было забіта 8 тыс. чалавек. Гэту трагедыю ў Нідэрландах назвалі «іспанскім шаленствам».

Знамянальнай падзеяй вызваленчай барацьбы стала *абарона Лейдэна*. Жыхары гэтага горада адмовіліся зладца на літасць караля. Саюзнікамі іспанцаў сталі голад і хваробы, ад якіх загінулі тысячы абложаных. На дрэвах не засталася ніводнага зялёнага ліста — усе былі з’едзены. Але гараджане выстаялі. Адно за адной узрываўлі паўстанцы загараджальныя дамбы. Хлынула марская вада, прымусіўшы іспанцаў адступіць, а да сцен абложанага горада падышлі караблі марскіх гёзаў з харчаваннем і дапамогай.

У памяць аб гэтым **гераічным супраціўленні ў 1575 г. быў заснаваны вядомы Лейдэнскі ўніверсітэт.**

6. Незалежнасць. Барацьба народа Нідэрландаў за незалежнасць цягнулася доўгія гады. Іспаніі ўдалося захаваць сваю ўладу над Паўднёвымі Нідэрландамі, дзе пражывала ў асноўным каталіцкае насельніцтва.

Аднак на поўначы краіны супраціўленне працягвалася. Сем правінцый, галоўная з якіх была Галандыя, заключылі ў 1579 г. у горадзе Утрэхце *унію* (саюз) для барацьбы з Іспаніяй. Іспанія пацярпела скрышальнае паражэнне. У **1581 г.** сем саюзных правінцый аб’ядналіся ў *Рэспубліку Злучаных правінцый* (неафіцыйная назва — Галандыя). Яе незалежнасць была прызнана Іспаніяй у 1609 г. Гэта рэспубліка стала першай у Еўропе буржуазнай дзяржавай.

Этапы рэвалюцыі ў Нідэрландах

Феадальныя парадкі ў Галандыі былі ліквідаваны, землі каталіцкай царквы, караля і прыхільнікаў іспанцаў прададзены. Былі створаны спрыяльныя ўмовы для развіцця гандлю, прамысловасці і банкаўскай справы. Але трэба памятаць, што нідзе ў Еўропе не плацілі так мала за працу наёмных рабочых, як на галандскіх мануфактурах.

Паступова Галандыя ператварылася ў адну з самых развітых краін Еўропы. Яна захапіла шмат калоній, панавала на морах, пакуль яе не пацягнула больш магутная Англія.

Пытанні і заданні

1. Апішыце геаграфічнае становішча Нідэрландаў. Якія перавагі яно давала гэтай краіне?
2. Растлумачце, чаму пераважная большасць насельніцтва Нідэрландаў была незадаволена палітыкай іспанскіх улад.
3. Як вы думаеце, ці можна Іканаборскае паўстанне лічыць пачаткам рэвалюцыі ў Нідэрландах?
4. Раскажыце аб асноўных падзеях гераічнай барацьбы нідэрландцаў супраць іспанскага панавання.
5. Пакажыце на карце месцазнаходжанне Рэспублікі Злучаных правінцый. У якім годзе яна была створана? Якая яе сучасная назва?
6. Вызначце храналагічную паслядоўнасць з'яў: а) бурны рост гарадоў Атлантычнага ўзбярэжжа Еўропы; б) ператварэнне Нідэрландаў у асноўную крыніцу даходаў для іспанскай манархіі; в) насыяванне супярэчнасцей паміж Іспаніяй і Нідэрландамі; г) развіццё гандлёвых шляхоў праз Атлантыку; д) паскарэнне развіцця эканомікі Нідэрландаў; е) Вялікія геаграфічныя адкрыцці.

Антверпен як сімвал эканамічнага развіцця Нідэрландаў XVI ст. у апісанні сучасніка

«...Горад жыве галоўным чынам гандлем і сваім дабрабытам і вядомасцю ў значнай ступені абавязаны іншаземцам. Па-першае, акрамя мясцовых жыха-

роў і прыезджых з іншых месцаў краіны, а таксама шматлікіх купцоў з Францыі... у Антверпене ёсць яшчэ больш за тысячу купцоў, якія належаць да шасці розных нацыянальнасцей і жывуць тут нават у ваенны час. У гэту лічбу ўключаны і галоўныя агенты замежных купцоў. Гэта — немцы, датчане з ганзейцамі, італьянцы, іспанцы, англічане і партугальцы. Падпарадкоўваючыся мясцовым законам, замежныя купцы могуць жыць тут зусім спакойна, насіць сваё нацыянальнае адзенне і прытрымлівацца ва ўсім звычайнае сваёй краіны. Іншаземцы карыстаюцца ў Антверпене, як, зрэшты, і паўсюль у Нідэрландах, большай свабодай, чым ва ўсіх іншых дзяржавах свету. Сапраўды надзвычайнае відовішча — гэта змяшэнне розных нацый, і дзіўна чуць такое мноства розных, адрозных адна ад адной моў. Не пускаючыся ў падарожжа, тут жа, у горадзе, маеш магчымасць прыгледзецца і навучыцца пераймаць звычаі, манеры і характар розных народаў. Дзякуючы іншаземцам у горадзе заўсёды ведаюць усе навіны з усяго свету».

Як вы думаеце, чаму Антверпен стаў сімвалам эканамічнага развіцця Нідэрландаў?

§ 9. АСНОЎНЫЯ РЫСЫ ЭКАНАМІЧНАГА РАЗВІЦЦЯ

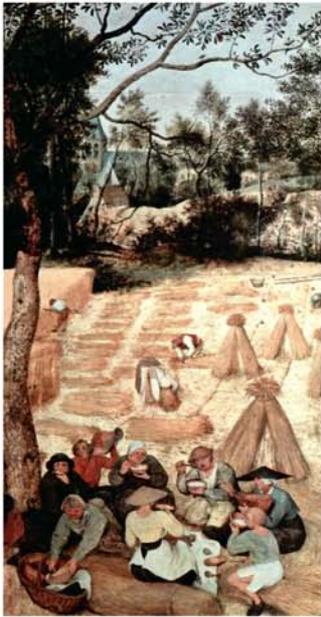
Успомніце

Растлумачце значэнне паняццяў «цэх», «мануфактура», «феадалізм».

У ранні Новы час у краінах Заходняй Еўропы стаў фарміравацца новы лад — капіталістычны. У адрозненне ад краін Усходу тут склаліся дзве найважнейшыя ўмовы, неабходныя для развіцця **капіталізму**: магчымасць накаплення капіталу і наяўнасць свабодных рабочых рук. **Прамысловы пераварот**, які пачаўся ў Англіі ў другой палове XVIII ст., і працэс мадэрнізацыі шмат у чым вызначылі далейшы напрамак сусветнай гісторыі.

1. Сельская гаспадарка. Еўрапейская эканоміка ў XVI—XVIII стст. была пераважна аграрнай. Асноўнай сферай вытворчасці была *сельская гаспадарка*. У ёй па-ранейшаму панавала ручная праца, змены адбываліся марудна. Узровень сельскагаспадарчай вытворчасці быў яшчэ нізкі.

Толькі ў такіх краінах, як Англія і Галандыя, выкарыстоўваліся новыя тыпы сельскагаспадарчых прылад: лёгкі плуг, сеялка, малатарня і інш. Пачынаўся паступовы пераход ад трохполля да розных відаў севазвароту (травопольны, пладазменны). Пасля эпохі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў еўра-

Жніво. Мастак П. Брэйгель
Старэйшы. 1565 г.

пейцы сталі асвойваць шэраг новых палявых і агародных культур (кукуруза, гарбуз, сланечнік, бульба, памідор, фасоля, тытунь).

Асабістая залежнасць сялян на тэрыторыі Заходняй Еўропы ў XIV—XV стст. амаль знікла. Аднак захоўвалася пазямельная залежнасць сялян. Яны выплачвалі федалу пазямельны грашовы падатак і натуральны аброк, выконвалі некаторыя віды паншчынных работ і іншыя павіннасці. Акрамя таго, за сеньёрам заставалася права суда над сялянамі. Цяжкімі для іх былі падаткі на карысць дзяржавы — падушны падатак і ўскосныя падаткі, як, напрыклад, на соль. У каталіцкіх краінах сяляне выплачвалі яшчэ царкоўную дзесяціну.

Такім чынам, у XVI—XVIII стст. у заходнееўрапейскіх краінах захоўвалася дваранская ўласнасць на зямлю. Нягледзячы на гэта, капіталістычныя адносіны паступова ўносілі змены ў сельскую гаспадарку. Некаторым сялянам удалося выкупіць свае надзелы ў сеньёраў. Буйныя землеўласнікі, а таксама заможныя сяляне (фермеры) выкарыстоўвалі працу беззямельных **парабкаў** — наймітаў, якія за плату апрацоўвалі чужую зямлю. Багатыя сяляне, што рыхтавалі прадукты на продаж, нярэдка займаліся ліхварствам і прадпрымальніцтвам.

З канца XV ст., з пачаткам фарміравання буржуазных адносін, у Англіі сталі адбывацца **агароджванні** — гвалтоўны згон сялян з зямлі і ператварэнне ворнай зямлі ў пашу для авечак. Гадоўля авечак стала асабліва прыбыткавай справай, таму што ў горадзе павялічыўся попыт на авечую воўну і зробленае з яе сукно. Беззямельныя сяляне станавіліся парабкамі або бадзямі, ішлі ў горад. Так з'яўляліся людзі, гатовыя наймацца на работу за заробную плату. Абеззямельванне сялян стала важнай перадумовай зараджэння капіталізму.

2. Развіццё мануфактур. Пачаткам капіталістычнай вытворчасці сталі *мануфактуры* (ад лац. *manus* — рука і *factura* — выраб), якія ўпершыню з'явіліся ў XIV ст. Мануфактура — гэта капіталістычнае прадпрыемства, заснаванае на падзеле ручной працы наёмных рабочых. На такіх прадпрыемствах выкарыстоўваліся ў асноўным тыя ж прылады працы, што і ў рамеснай майстэрні.

*Выраб воўны
на мануфактуры.
Малюнак канца XVI ст.*

Але галоўнае адрозненне мануфактуры заключалася ў тым, што яна была больш буйной вытворчасцю, якая нярэдка аб'ядноўвала сотні людзей. У адрозненне ад рамесніка, які, вырабляючы прадукцыю, сам выконваў усе вытворчыя аперацыі, кожны рабочы на мануфактуры рабіў толькі адну пэўную аперацыю, набываючы пры гэтым высокія прафесійныя навыкі. У выніку выпуск прадукцыі на мануфактуры павялічваўся ў некалькі разоў у параўнанні з рамеснай майстэрняй.

Уладальнікамі мануфактур у Еўропе маглі быць кароль, група купцоў або асобна ўзяты прадпрымальнік — капіталіст, буржуа (гандляр, ліхвар, банкір, прадстаўнік рамесных вярхоў).

Толькі са з'яўленнем машын мануфактуры ператварыліся ў фабрыкі або заводы. Гэты працэс быў звязаны з новым этапам у эканамічным развіцці еўрапейскага грамадства — прамысловым пераваротам, які пачаўся ў **1760-я г.** у Англіі.

3. Першапачатковае накіпленне капіталу. Аднак раней, чым у вытворчасці, новы лад — капіталізм — пачаў фарміравацца ў сферы гандлю і фінансаў. Слова «капітал» узнікла яшчэ ў XII—XIII стст. Яно азначала каштоўнасці, г. зн. грошы, якія прыносяць прыбытак. Самыя высокія прыбыткі прыносяў міжнародны гандаль, часта звязаны з вялікай рызыкай, а таксама ліхварства, банкаўскія аперацыі. Менавіта ў гэтай сферы адбывалася *першапачатковае накіпленне капіталу*, які быў неабходны для заснавання любога прадпрыемства (узвядзенне будынкаў, купля сыравіны, выплата зароботнай платы і г. д.).

Важнай крыніцай першапачатковага накіплення капіталу стаў гандаль з краінамі Усходу і каланіяльныя заваёвы, якія пачаліся ў эпоху Вялікіх геа-

*Выдача грошай
у пазыку пад працэнты.
Мастак М. ван Рэймер-
свале. 1542 г.*

графічных адкрыццяў. З Амерыкі, Азіі і Афрыкі ў Еўропу хлынуў паток каштоўных металаў.

Аднак наапапенне вялікіх сродкаў у руках купцоў, ліхвяроў і банкіраў яшчэ не азначала ўзнікнення капіталізму. Для гэтага была неабходна наяўнасць асаблівага тавару, які называецца *наёмнай рабочай сілай*. Грошы не стануць капіталам, што прыносіць прыбытак, калі на іх нельга купіць працу людзей. Таму вялікае значэнне для зараджэння капіталізму мела збядненне і жабрацтва значнай масы сялян, якія, пазбавіўшыся сродкаў да існавання, наймаліся на працу. Так паступова ў Еўропе стаў фарміравацца **пралетарыят**. Адначасова складваўся клас уладальнікаў капіталу — **буржуазія**.

4. Развіццё тэхнікі. Асновай капіталістычных адносін і прамысловай рэвалюцыі стала бурнае развіццё тэхнікі. Не маючы караблёў і навігацыйных прыбораў, было б проста немагчыма дасягнуць берагоў Індыі або Амерыкі, каланіяльная экспансія не набыла б такіх вялізных маштабаў. Тэхнічнаму **прагрэсу** ў Еўропе садзейнічалі вынаходствы эпохі Сярэднявекі.

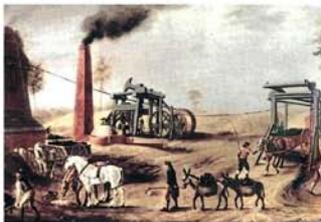
Найважнейшым дасягненнем перыяду Позняга сярэднявекі некаторыя даследчыкі лічаць стварэнне вадзяных і ветраных млыноў, якія выкарыстоўваліся для памолу збожжа, распілоўкі дрэва, асушэння балот і шахтаў. Іншымі карыснымі вынаходствамі былі прадзільнае кола, шлюз, каленчаты рычаг, тачка, рубанак. Тэхнічныя дасягненні нараўне з вынаходствам і ўдасканаленнем агнястрэльнай зброі далі магчымасць еўрапейцам даследаваць

Новы Свет і ўсталяваць кантроль над высокаразвітымі краінамі Паўднёвай і Усходняй Азіі.

5. Прадпрымальніцтва. Капіталізм можна разглядаць як сістэму, пры якой імкненне да максімальнага прыбытку стала пабуджальным матывам усіх дзеянняў. Капіталізацыя прыбытку, г. зн. ператварэнне яго ў дадатковы капітал, з’яўляецца тлумачэннем тэрміна «капіталізм». Новыя капіталісты ў Еўропе імкнуліся не столькі зарабіць на жыццё, колькі павялічыць свае багацці. Уладальнікі мануфактур, а пазней — фабрык і заводаў, плацілі за сыравіну і працу настолькі мала, наколькі гэта было магчыма, а прадавалі вырабленую прадук-

Эканамічнае развіццё Еўропы ў XVII—XVIII стст.

*Выкарыстанне машын
пры здабычы вугалю*

цыю максімальна дарага. Гэты «капіталістычны дух» можна ахарактарызаваць словамі Якаба Фугера, вельмі багатага банкіра XVI ст.: «Дайце мне зарабляць столькі, колькі я магу».

«Зарабляць» банкірам перашкаджала пазіцыя каталіцкай царквы, якая асуджала ліхварства, лічачы яго адным са смяротных грахоў і самай страшнай заганай. Пад уплывам ідэй Рэфармацыі частка іерархаў царквы выступіла ў падтрымку «разумнага і прымальнага ліхварства». Большасць ліхвароў-банкіраў ігнаравалі пазіцыю царквы. «Той, хто займаецца ліхварствам, трапляе ў пекла, а той, хто не займаецца ім, трапляе ў багадзельню», — лічылі яны. Паступова роля царквы слабела, што спрыяла росту фінансавага капіталу і прадпрыемстваў у краінах Заходняй Еўропы.

Банкі ажыццяўлялі абмен і перавод грошай, давалі пазыкі. Тым самым яны аблягчалі і паскаралі развіццё эканомікі.

У Англіі ў другой палове XVIII ст. пачаўся пераход ад рамеснай майстэрні і мануфактуры да капіталістычных прадпрыемстваў новага тыпу — фабрык. Галоўным адрозненнем фабрыкі ад мануфактуры было выкарыстанне машын. Пераход ад ручной працы да машыннай вытворчасці называюць *прамысловай рэвалюцыяй*, або прамысловым пераваротам. Прамысловая рэвалюцыя азнаменавала пачатак уступлення чалавецтва ў індустрыяльную эпоху.

Пытанні і заданні

1. Якія змены адбываліся ў сельскай гаспадарцы ў XVI—XVIII стст.? Што тармазіла яе развіццё?
2. Назавіце асноўныя рысы капіталістычнай вытворчасці.
3. Параўнайце капіталістычную мануфактуру і рамесную майстэрню. У чым іх адрозненне?
4. Якія пласты насельніцтва станавіліся наймітамі?
5. Што такое першапачатковае назапленне капіталу?
6. Назавіце галоўнае адрозненне фабрык ад мануфактур.
7. У чым сутнасць прамысловай рэвалюцыі?

Згодна з парламенцкімі матэрыяламі, у адным з графстваў Англіі вытворчасць сукна была «сканцэнтравана ў наваколлі гарадоў, і занята ў ёй 13 000 наймітаў. Многія з іх працавалі ў 10 мілях [1 міля — 1,6 км] ад свайго дома. У ін-

шым графстве існавалі суконныя мануфактуры з колькасцю рабочых 300—400 чалавек, якіх прадпрымальнік наймаў штотыднёва».

Ці Вялікімі былі мануфактуры? Хто быў заняты ў мануфактурнай вытворчасці?

§ 10. ПАЎСЯДЗЁННАЕ ЖЫЦЦЁ ЕЎРАПЕЙЦАЎ

Успомніце

1. Чым адрознівалася паўсядзённае жыццё гарадскога і сельскага насельніцтва сярэдневяковай Еўропы?
2. Якім чынам Вялікія геаграфічныя адкрыцці дапамаглі еўрапейцам змагацца з голадам?

Эканамічнае развіццё краін, палітычныя падзеі і нават культура — гэта яшчэ не ўся гісторыя. Яе састаўной часткай з’яўляецца тое, што адбываецца кожны дзень, г. зн. паўсядзённае жыццё людзей. Каб мець больш поўнае ўяўленне аб далёкім і блізкім мінулым, нам неабходна ведаць, у якіх умовах жылі людзі, што елі і як апраналіся, чаго баяліся і аб чым марылі.

1. Насельніцтва Еўропы. У сярэдзіне XV ст. у Еўропе жыло каля 50 млн чалавек. У канцы XVII ст. — амаль удвая больш. Павелічэнне колькасці насельніцтва было звязана з ростам працягласці жыцця. У сельскай гаспадарцы хоць і марудна, але ўзрастала ўраджайнасць. Таму людзі сталі лепш харчавацца, больш клапаціцца пра дзяцей, старых і хворых.

Аднак па-ранейшаму еўрапейцам пагражалі тры страшныя бедствы: голад, хваробы і войны. Усе тры напасці трымалі ў пастаянным страху жыхароў вёсак і гарадоў. Так, неўраджайныя гады былі ўсё яшчэ частай з’явай у Еўропе. Войны суправаджаліся насіллем і рабаўніцтвам. Людзі яшчэ не ўмелі змагацца з эпідэміямі чумы, воспы і тыфу. Напрыклад, толькі ў XVII ст. Парыж

Амстэрдам	200 000	Лондан	750 000
Антверпен	50 000	Мадрыд	130 000
Берлін	100 000	Масква (да 1784 г.)	217 000
Вена	180 000	Парыж	400 000
Венецыя	140 000	Рым	140 000
Лісабон	130 000	Санкт-Пецярбург	95 000

Колькасць насельніцтва буйных гарадоў Еўропы ў сярэдзіне XVIII ст.

Парыж XVIII ст.

перажыў шэсць эпідэміяў чумы. (Нездарма малітва французскіх сялян пачыналася словамі: «Барані нас, Божа, ад чумы, голаду і вайны».)

2. Жыццё ў гарадах. Многія еўрапейскія гарады ўсё яшчэ захоўвалі сярэдневяковае аблічча. Як правіла, яны былі невялікія — з насельніцтвам 2—5 тыс. чалавек. Гарады абкружалі старажытныя магутныя сцены. Па вузкіх вулачках хадзілі статкі свіней.

Але былі і буйныя гарады. Напрыклад, Венецыя, Фларэнцыя, Парыж, Лондан і іншыя налічвалі больш за 100 тыс. чалавек. У вялікія гарады накіроўваліся сяляне ў спадзяванні знайсці работу. Яны становіліся грузчыкамі, ваданосамі або печнікамі і сяміліся ў хацінах у аддаленых прадмесцях.

Гарады паступова разрасталіся і змянялі сваё аблічча. Пры забудове новых раёнаў зносіліся трушчобы, пракладваліся шырокія вуліцы і разбіваліся плошчы. Буйныя гарады сталі прымаць сучасны выгляд. Перабудову Лондана, напрыклад, паскорыў Вялікі пажар 1666 г., у час якога згарэла больш за 13 тыс. дамоў. Частыя пажары прымушалі грамадзян будаваць дамы з каменю і цэглы.

У цэнтры гарадоў размяшчаліся палатцы знаці, дамы багатых гараджан, цэрквы і грамадскія будынкі, а таксама лазні, канторы адвакатаў і біржа.

Дом заможнага гараджаніна складаўся з гасцінай, спальні і пакоя для чэлядзі. У вокны ўсё часцей устаўлялі шкло. Людзі больш бедныя замест шкла па-ранейшаму выкарыстоўвалі пергамент, прамасленую паперу або прашкіпіраную тканіну. Дамы абаграваліся печамі або камінамі. У XVII ст. сталі ўваходзіць у моду дахі, пакрытыя чарапіцай.

Падлогу выкладвалі каменнай або керамічнай пліткай, а ў палацах знаці — паркетам. Гладкая атынкаваная столь стала папулярная толькі ў XVIII ст. Да гэтага столевыя бэлькі не хавалі, а ўсяляк упрыгожвалі. Сцены ў багатых дамах дэкарыравалі дыванамі, драпіравалі аксамітам і атласам, на поўначы Еўропы абабівалі дубовымі панэлямі. У XVII ст. былі вынайздзены шпалеры. Спачатку іх выкарыстоўвалі людзі больш бедныя, а потым і знаць. Асаблівай раскошай лічыўся ванны пакой. Ватэрклазеты ўпершыню з'явіліся ў каралеўскіх палацах у XVI ст. Большасць жа гараджан яшчэ доўгі час вылівалі нечыстоты на вуліцу.

У гарадскіх дамах перастаў быць раскошай стол. З'явіўся сапраўдны ложак, над ім падвешваўся полаг. Гэта прыстасаванне абараняла тых, хто спаў, ад клопоў, прусакоў і іншых насякомых, якімі кішэлі і хаціны, і палацы.

3. Жыццё ў вёсцы. Сельскія дамы на поўначы Еўропы будавалі з дрэва, на поўдні — з каменю. Дах крылі саломай або трыснягом. У галодныя гады такое пакрыццё часта ішло на корм жывёле. Сялянскі дом рэдка дзяліўся на пакоі. Усе члены сям'і жылі ў агульным памяшканні. Яно ацяплялася ачагом, дзе гатавалі ежу. Кухонны посуд складаўся з патэльні, гаршкоў і збаноў. Місак і кубкаў, як правіла, на ўсіх не хапала. Таму елі з агульнага посуду. Мэблі ў сялянскім доме было мала: куфар, часам табурэтка. Але часцей выкарыстоўвалі лавы, на якіх сядзелі і спалі, падкладваючы напханы саломай сяннік.

4. Харчаванне. Харчаванне людзей залежала перш за ўсё ад іх маёмаснага становішча. Нездарма прыказка гаворыць: «Скажы мне, што ты ясі, і я скажу табе, хто ты ёсць».

У XVI—XVIII стст. большасць людзей харчавалася пераважна расліннымі прадуктамі. Аднак пшаніца, рыс і кукуруза былі маладасупныя. Белы хлеб аж да XVIII ст. лічыўся раскошай. Еўрапейцы гатавалі ў асноўным грубыя поліўкі і кашы з аўса, проса, ячменю. Мясa ўжывалі па святах. Пілі таннае віно і піва.

Зусім іншай была кухня знаці і багачоў. Іх штодзённы рацыён вызначаўся вялікай разнастайнасцю мясных і рыбных прадуктаў. Асабліва цанілася дзічына: фазаны, рабчыкі і нават салаўі.

Падвячорак у мнагадзетнай сям'і. Мастак А. Ленен. 1642 г.

Фаянсавы посуд. Канец XVII ст.

Прускі кароль Фрыдрых II загадваў сваім падданым вырошчваць бульбу. Спачатку яны супраціўляліся, але паступова бульба стала асновай харчавання ў Прусіі і іншых еўрапейскіх краінах. Карціна канца XIX ст.

Агародніна рэдка з'яўлялася на сталах арыстакратаў, таму што лічылася ежай беднякоў.

Вялікая ўвага ў палацах звярталася на сервіроўку стала. Гэта было складанае мастацтва. Цэлыя трактаты прысвячаліся таму, як накрываць стол, якія стравы і калі падаваць, як расаджваць людзей на прыёмах. Нягледзячы на гэта, застольныя манеры, з пункта гледжання сучаснага чалавека, усё яшчэ заставаліся грубымі. Мяса ў XVI ст. елі рукамі, а пальцы выціралі аб абрус. Відэльцам у той час карысталіся толькі ў Італіі.

Пасля Вялікіх геаграфічных адкрыццяў у Еўропе з'явіліся невядомыя раней напіткі: шакалад, чай, кава, завезеныя з далёкіх азіяцкіх краін і Амерыкі. Паступова ўкараняліся новыя культуры: кукуруза, тытунь, бульба. Апошняя доўгі час лічылася ежай бедных людзей.

5. Адзенне. Адзенне абараняе людзей ад холаду, дажджу або сонца. Але, акрамя гэтага, яна служыць паказчыкам становішча чалавека ў грамадстве. Адзенне і мода па-свойму адлюстроўваюць тую або іншую гістарычную эпоху.

У Еўропе XVI—XVIII стст. па адзенні лёгка было адрозніць двараніна і простага чалавека. Нават багатым гараджанам забаранялася апранацца так, як апраналіся прадстаўнікі знаці. У спецыяльным указе імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Карла V ад 1543 г. гаварылася, што адзенне павінна дапамагаць адрозніць «князя ад графа, графа ад барона, барона ад бюргера, бюргера ад селяніна».

Узоры прадметаў адзення (мода) «нараджаліся» ў палацах каралёў і арыстакратаў. Моду пераймалі дваране, а затым і ніжэйшыя пласты грамадства.

Спачатку заканадаўцамі моды лічыліся італьянцы і іспанцы. З XVII ст. першыняство надоўга перайшло да Францыі.

Адзенне знатных людзей вызначалася багаццем і раскошай. Дамы сцягвалі таліі гарсэтамі на металічных планках; спадніца нагадвала зван. Асаблівую ўвагу дамы звярталі на прычоскі. Каб валасы захоўвалі патрэбную форму, галаву аблівалі лоем. Тлушч застываў і змацоўваў прычоску. Расчасаць такім чынам укладзеныя валасы было вельмі цяжка.

Парадны мужчынскі касцюм складаўся з кароткіх штаноў і камзола. На баль мужчыны апраналі белыя панчохі. Многія пажылыя людзі, прытрымліваючыся старой моды, упрыгожвалі сваё адзенне гафрыраванымі каўнярамі, вядомымі пад назвай «млынавыя жорны».

6. Гігіена. Узровень гігіены ў Еўропе быў невысокі. У XVI—XVII стст. ён нават знізіўся ў параўнанні з XV ст. Прычынай гэтага стала распаўсюджанне хвароб, прывезеных з Новага Свету. Амаль зніклі грамадскія лазні. Людзі не без падстаў лічылі іх расаднікам заразных хвароб. Мыла ў Еўропе выраблялі недастаткова. Зубы ачышчалі, жуючы мускатны арэх. Споднюю бялізну мянялі рэдка, таму лёгка перадаваліся скурныя захворванні. Нават у палацах манархаў і вяльмож чысціня была адноснай.

Элегантныя французскія жаночыя туфлі. 1760 г.

Пытанні і заданні

1. Параўнайце аблічча еўрапейскага горада Новага часу з сярэднявечным. У чым розніца?
2. Як вы думаеце, ці змянілася ў эпоху Новага часу жыццё ў вёсцы? Сваё меркаванне растлумачце.
3. Ці можна было ў XVI—XVII стст. вызначыць сацыяльнае становішча еўрапейскай сям'і па прапанаванай трапезе?
4. Што вас здзіўляе ў парадным туалете дам і мужчынскім касцюме таго часу?
5. Чым вы можаце растлумачыць зніжэнне ўзроўню гігіены ў Еўропе?

З кнігі М. М. Карамзіна «Лісты рускага падарожніка»

«...Парыж здасца вам самым раскошным горадам, калі вы ўедзеце ў яго па Версальскай дарозе. Гмахі наперадзе з высокімі шпіцамі і купаламі... Погляд ваш імкнецца наперад, туды, дзе на вялікай васьмівугольнай плошчы ўзвышаецца статуя Людовіка XV, абкружаная белым мармуровым балюстрадам. Падыдзіце да яе і ўбачыце густыя прысады слаўнага саду Цюільры, якія прыляга-

юць да раскошнага палаца... Узьдзіце на вялікую тэрасу, паглядзіце направа, налева, навокал: паўсюль вялізныя будынкі, замкі, храмы — прыгожыя берагі Сены, гранітныя масты... зірніце на ўсё і скажыце, які Парыж. Мала, калі назаўваеце яго першым горадам у свеце, сталіцаю раскошы і чараўніцтва. Застаньцеся ж тут, калі не хочаце змяніць сваё меркаванне; пайшоўшы далей, убачыце... цесныя вуліцы, абразлівае змяшэнне багацця з галечваю; каля бліскучай крамы ювеліра — кучу гнілых яблыкаў і селядцоў; паўсюль бруд і нават кроў, якая цячэ ручаямі з мясных радоў...

Вуліцы ўсе без выключэння вузкія і цёмныя ад вялікіх дамоў... Гора бедным пешаходам, а асабліва калі ідзе дождж! Вам трэба або мясіць бруд на сярэдзіне вуліцы, або вада, якая льецца з дахаў... не пакіне на вас сухой ніткі...»

Ці можна Парыж XVII—XVIII стст. назваць горадам надзвычайных кантрастаў? Чаму?

З апісання расійскага гісторыка-эканаміста І. М. Кулішэра жыцця еўрапейцаў XVII—XVIII стст.

«Брудныя былі і людзі, і дамы, і вуліцы. У пакоях гнездаваліся разнастайныя насякомыя... Пры апісанні спальняў не згадваецца яшчэ ў першай палове XVIII ст. ні пра ўмывальнікі, ні пра тазы, ні пра ручнікі... У гарадах яшчэ не было водаправодаў; пітная вада была непрыдатная... Тратуараў таксама не было... Не было і брукаванкі».

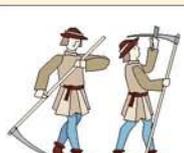
§ 11. ДЗЯРЖАВА Ў XVII—XVIII стст.

Успомніце

Растлумачце значэнне паняццяў «дзяржава», «манархія», «аслоўе», «аслоўна-прадстаўнічая манархія».

У Сярэдня вякі найбольш распаўсюджанай формай праўлення была аслоўна-прадстаўнічая манархія. Гэта значыць, што ўлада кіраўніка была абмежавана органамі аслоўнага прадстаўніцтва дваран, духавенства, гараджан. У Іспаніі такія органы называліся картэсамі, у Францыі — Генеральнымі штатамі, у Англіі — парламентам.

1. Абсалютызм. У канцы Позняга сярэдневякоўя — пачатку Новага часу адбылося ўзмацненне каралеўскай улады і абмежаванне дзейнасці органаў аслоўнага прадстаўніцтва. У выніку ў XVII—XVIII стст. склалася новая фор-

I саслоўе		II саслоўе	
 <p>духавенства</p>		 <p>дваране</p>	
III саслоўе			
 <p>багатыя гараджане</p>		 <p>рамеснікі</p>	
		 <p>сяляне</p>	

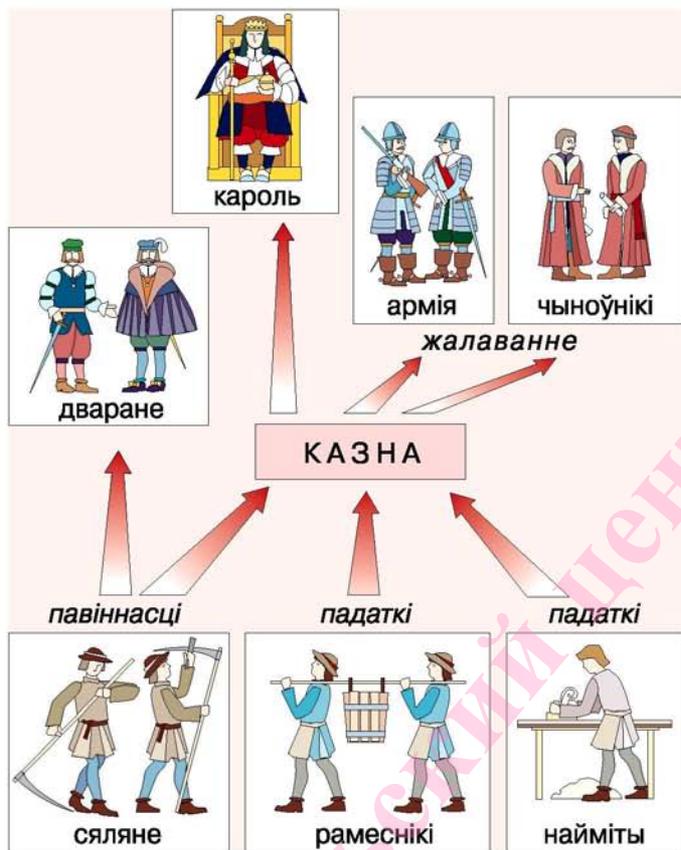
*Саслоўі
ў большасці краін
Заходняй Еўропы*

ма дзяржаўнай улады — абсалютная манархія, або **абсалютызм**. Гэта стала магчыма ва ўмовах развіцця капіталістычнай вытворчасці, калі паступова слабелі пазіцыі **дваранства** і духавенства і ўмацоўвалася буржуазія, чым і скарысталіся многія манархі.

Усталяванню абсалютызму шмат у чым садзейнічала ўвядзенне манархамі еўрапейскіх дзяржаў сістэмы пастаяннага падаткаабкладання. Рэгулярныя паступленні ў казну далі магчымасць сфарміраваць строга цэнтралізаваны адміністрацыйны і судовы апарат улады, стварыць рэгулярныя ўзброеныя сілы. Абапіраючыся на дваранства і падтрымліваючы буржуазію, абсалютысцкая дзяржава кантралявала нават дзейнасць рымска-каталіцкай царквы.

Аднак, умацоўваючы сваю ўладу, манархі ніколі не замахваліся на дваранскую ўласнасць на зямлю і саслоўны падзел. Таму захоўвалася панаванне дваранства і духавенства над «цяглавым» **саслоўем**. Так называлі буржуа, рамеснікаў і сялян, якія абкладаліся падаткам. Частка гэтага падатку пераразмяркоўвалася каралеўскай уладай і ў выглядзе жалавання, пенсій і манаршых падарункаў ішла на ўтрыманне прыдворнага бюракратычнага апарату, які складаўся, як правіла, з прадстаўнікоў дваранскага саслоўя. Чыноўнікі атрымлівалі жалаванне з казны і таму былі адданыя манарху. Умацаванню каралеўскай улады садзейнічала не толькі цэнтралізаваная сістэма кіравання, але і **рэгулярная армія**.

Абараняючы ў першую чаргу інтарэсы дваранства, абсалютысцкая дзяржава адначасова ўлічвала ўзрастанне эканамічнай ролі буржуазіі. Абсалю-

*Структура
абсалютнай манархіі
ў краінах Заходняй
Еўропы XVII ст.*

тызм стымуляваў развіццё гандлю і прамысловасці, што знайшло сваё ўва-
сабленне ў палітыцы **пратэжыянізму**. Дзяржава садзейнічала стварэнню
новых прадпрыемстваў, аказвала ім фінансавую падтрымку, часова вызваля-
ла ад выплаты падаткаў, абмяжоўвала ўвоз у краіну замежных тавараў.

Агульныя рысы абсалютызму па-рознаму праяўляліся ў розных краінах
Заходняй Еўропы. Аднак свайго росквіту гэтая форма дзяржаўнага ладу дасяг-
нула ў часы французскай манархіі.

2. Абсалютызм у Францыі. Росквіт абсалютызму ў Францыі адбываўся
ў час праўлення караля **Людовіка XIV**, які кіраваў краінай на працягу 72 гадоў
(1643—1715). Калі памёр яго бацька, Людовіку было ўсяго пяць гадоў. Таму
ўсімі дзяржаўнымі справамі распараджаліся каралева-маці і першы міністр
кардынал Джулія Мазарыні.

Толькі пасля смерці ўсёмагутнага міністра Людовік XIV, якому было ўжо 22 гады, змог кіраваць дзяржавай самастойна. Кароль заявіў, што з гэтага часу сам будзе сваім першым міністрам і права выдаваць законы належыць толькі яму. Так з'явілася яго знакамітая фраза: «Дзяржава — гэта я».

Такая самастойнасць манарха не падабалася многім вяльможам. Але кароль здолеў схіліць іх на свой бок з дапамогай пенсій і розных пасадак пры каралеўскім двары. «Кароль-сонца», як называлі яго прыдворныя лісліўцы, не сумняваўся, што ён можа праводзіць такую палітыку, якую хоча, паколькі ў той час усё яшчэ меркавалася, што караля прызначае сам Бог.

Лічылася, што ўсе дзеянні Людовіка XIV маюць адбітак абранасці і велічы. Сваю рэзідэнцыю ён перанёс у Версаль пад Парыжам. Тут кароль пабудаваў палац, які павінен быў засланіць сваім бляскам і раскошай усе каралеўскія рэзідэнцыі Еўропы. Версальскі палац ператварыўся ў месца панавання культу «караля-сонца».

Паўсядзённае жыццё Людовіка XIV суправаджалася пышнымі цырымоніямі, у якіх удзельнічала ўся вышэйшая знаць. Ранішні і вячэрні туалет, абеды і вячэры — усё адбывалася ў прысутнасці вялікай колькасці прыдворных і слуг.

Версаль стаў цэнтрам французскай культуры. Кароль запрашаў сюды драматургаў, паэтаў і мастакоў. Французскі ўплыў распаўсюджваўся на ўсю Еўропу. Іншыя манархі сталі прытрымлівацца ўзору абсалютнай манархіі Людовіка XIV. Еўрапейцы пераймалі французскую моду і манеры ў адзенні і мастацтве. Французская мова стала мовай еўрапейскай дыпламатыі.

Людовік XIV імкнуўся таксама замацаваць сваё становішча ў Еўропе і перакроіць яе карту на карысць Францыі. Таму ў эпоху «караля-сонца» Францыя вяла шматлікія войны. Французскі кароль быў пасрэдным чалавекам. Аднак ён здолеў сабраць вакол сябе не толькі адданных, але і разумных чыноўнікаў.

Самым таленавітым з міністраў быў **Жан Батыст Кальбер**, чалавек нязнатнага паходжання. Ён купіў сабе дзяржаўную пасаду і дваранскае званне.

Французскі кароль
Людовік XIV.
Мастак Г. Рыго. 1701 г.

*Людовік XIV
у касцюме «Сонца».
Малюнак 1653 г.*

Дзякуючы сваім здольнасцям і працавітасці Кальбер стаў найбліжэйшым памочнікам караля. Ён хацеў забяспечыць Францыі эканамічную магутнасць у Еўропе. Таму французскі ўрад падтрымліваў развіццё мануфактур: аказваў ім разнастайную дапамогу і даваў ільготы, імкнуўся абараніць ад замежнай канкурэнцыі, уводзячы высокія пошліны на тавары, што ўвозіліся з-за мяжы. У выніку пратэцыйнісцкай палітыкі Кальбера дзяржаўная казна значна папоўнілася. Але вялізныя расходы на ўтрыманне каралеўскага двара і вядзенне бясконцых войнаў у рэшце рэшт прывялі Францыю да збяднення. Так бясслаўна скончылася кіраванне «караля-сонца».

Абсалютысцкую палітыку Людовіка XIV працягнулі яго пераемнікі — французскія манархі **Людовік XV** і **Людовік XVI**.

Такім чынам, у XVII—XVIII стст. еўрапейскія манархі, як і Людовік XIV, карысталіся вялізнай, амаль неабмежаванай уладай. Яны стварылі моцныя арміі, замяніўшы імі паўрэгулярныя дваранскія войскі-апалчэнні. Манархі вялі бесперапынныя войны для захопу ўсё новых і новых тэрыторый. Умацаваўшы каралеўскую ўладу, яны ўсталёўвалі строгі кантроль над жыццём сваіх падданных.

Менавіта ў гэты перыяд палітычная карта стала набываць сучасныя абрысы. Акрамя буйных дзяржаў, якія ўжо існавалі, такіх як Іспанія, Францыя, Англія і Свяшчэнная Рымская імперыя, з'явіліся новыя, напрыклад Рэспубліка Злучаных правінцый, Прусія і Расійская імперыя.

Пытанні і заданні

1. Дайце азначэнне паняццю «абсалютызм».
2. Якія сілы з'яўляліся апорай дзяржаўнай улады ў заходнееўрапейскіх краінах XVII—XVIII стст.? Чаму?
3. Раствлумачце, чаму на змену саслоўна-прадстаўнічай манархіі прыйшла абсалютная. Ахарактарызуйце абсалютызм у Францыі.
4. Якія стасункі складваліся паміж абсалютнымі манархамі і арыстакратыяй, буржуазіяй, царквой?

Урывак з вучэбнага дапаможніка, выдадзенага ў Францыі пры Людовіку XIV

«Францыя з’яўляецца манархічнай дзяржавай у самым шырокім сэнсе гэтага слова. Кароль прадстаўляе ў ёй усю нацыю ў цэлым, у той час як кожная прыватная асоба ўяўляе сабой толькі ізаляваную асобу перад каралём. Такім чынам, уся магутнасць, уся ўлада сканцэнтраваны ў руках караля, і ў каралеўстве не можа быць ніякіх іншых улад, акрамя тых, якія вызначае кароль...»

Якія высновы можна зрабіць з гэтага выказвання?

Сучасныя гісторыкі пра эпоху праўлення Людовіка XIV

«XVII ст. у Францыі можна сапраўды назваць „стагоддзем Людовіка XIV“, якога прыдворная гістарыяграфія лісліва назвала „каралём-сонцам“. Яго праўленне характарызавалася надзвычайным бляскам і раскошай арыстакратычных вярхоў».

«Бліскучы двор Людовіка моцна б страціў у сваім бляску пры больш уважлівым аглядзе яго з гэтага боку; кароль сам цяпеў ад недахопу чысціні, і пра людзей дастаткова чыстых гаварылі як пра з’яву выключную і вартую асаблівай павагі».

§ 12. ЕўРАПЕЙСКІЯ КАНФЛІКТЫ І ВОЙНЫ

Успомніце

1. Як змяніліся межы дзяржаў сярэднявечковай Еўропы ў XIV—XV стст.?
2. Раскажыце пра вынікі рэлігійных войнаў у Еўропе XVI ст.

XVI—XVIII стст. у гісторыі Еўропы — гэта час вострых палітычных канфліктаў. Найбольшы ўплыў на іх развіццё рабілі вялікія дзяржавы, якія дасягнулі найвышэйшага ўзроўню ў ваенна-эканамічным развіцці: Іспанія, шматнацыянальная дзяржава аўстрыйскіх Габсбургаў, Францыя, Швецыя, Асманская імперыя, а таксама Расія, Англія і Прусія. Найбуйнейшымі ўзброенымі канфліктамі сталі Трыццацігадовая вайна, вайна за іспанскую спадчыну і Сямігадовая вайна.

1. Палітычная карта Еўропы ў XVI—XVIII стст. У пачатку Новага часу на палітычнай карце Еўропы знаходзіліся вялікія і малыя каралеўствы і княствы. Вельмі вялікую плошчу займала Іспанія. Яна мела вялізныя калоніі

ў Амерыцы і адыгрывала прыкметную ролю ў палітычным жыцці Еўропы. Межы Англіі і Францыі ў гэты перыяд заставаліся нязменныя.

У цэнтры Еўропы размяшчалася вялікая імперыя, якая ўяўляла сабой аб'яднанне дробных германскіх дзяржаў, што знаходзіліся пад уладай князёў, герцагаў, біскупаў, курфюрстаў. Гэта была *Свяшчэнная Рымская імперыя германскай нацыі*. На ўсход ад яе размяшчалася *Рэч Паспалітая*, якая паступова прыходзіла ў заняпад, і *Расія*, што ўмацоўвала свае пазіцыі. Балканскія краіны і Венгерскае каралеўства былі заваяваны Асманскай імперыяй. Чорнае мора лічылася «ўнутраным турэцкім возерам». Асманская імперыя пагражала Аўстрыі, Расіі і Польшчы.

2. Трыццацігадовая вайна. Адны еўрапейскія дзяржавы вялі вайну за пашырэнне сваіх тэрыторый, іншыя імкнуліся здабыць выхад да мораў. Часта войны адбываліся пад выглядам абароны веры. Апошнія тлумачылася тым, што тэрыторыя Заходняй Еўропы ў XVI ст. была падзелена паміж каталіцкімі і пратэстанцкімі манархамі. Каталіцкімі краінамі былі Італія, Аўстрыя, Фран-

*У час Трыццацігадовай
вайны мірнае насельніцтва
Германіі пакутавала
ад рабавання і насілля.
Карціна 1620 г.*

цыя, Іспанія і Англія. У Германіі жылі і католікі, і пратэстанты. Менавіта тут, на тэрыторыі Германіі, пачалася кровапралітная грамадзянская вайна. Яна вялася з **1618** па **1648 г.** і атрымала назву *Трыццацігадовай*.

Трыццацігадовая вайна мела *рэлігійны характар*. На самай справе гэта была барацьба за ўладу паміж германскімі князямі-пратэстантамі і імператарам Свяшчэннай Рымскай імперыі. Апошні адначасова з'яўляўся каралём Аўстрыі і марыў стварыць адзіную каталіцкую імперыю. Спачатку перамога была на баку імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі **Фердынанда II**. Здавалася, нішто не можа спыніць яго і ён схіліць усю Германію да каталіцтва. Аднак у 1630 г. на баку пратэстантаў у вайну ўступіў шведскі кароль **Густаў II Адольф** і разграміў войскі католікаў. У 1635 г. нямецкія князі-пратэстанты, стомленыя ад ваенных дзеянняў, выйшлі з вайны. Але ў канфлікт на баку пратэстантаў уключылася каталіцкая Францыя. Яна адмовілася ад рэлігійных прынцыпаў толькі для таго, каб аслабіць магутнасць аўстрыйскіх Габсбургаў. Праз 12 гадоў імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі **Фердынад III** вымушаны быў прасіць міру.

У выніку Трыццацігадовай вайны Германія была цалкам спустошана. На працягу доўгіх 30 гадоў не спыняліся разбурэнні, рабаванне і кровапраліцце. Наёмныя салдаты спусташалі заваяваную тэрыторыю. Палавіна яе насельніцтва загінула ў бітвах або памерла з голаду. Пасля заканчэння вайны Германія доўга не магла аднавіцца.

3. Вестфальскі мір. У **1648 г.** еўрапейскія краіны, якія ваявалі, паслалі прадстаўнікоў у Вестфалію, дзе быў падпісаны мірны дагавор.

Паводле *Вестфальскага міру* Габсбургі па-ранейшаму валодалі сваімі фамільнымі землямі ў Аўстрыі, Багеміі і Венгрыі і заставаліся самымі магутны-

*Брошка ў выглядзе
двухгаловага арла —
сімвала Габсбургаў*

мі з германскіх правіцеляў. Але іх улада над іншымі князямі значна зменшылася.

Мірны дагавор замацаваў раздробленасць Германіі, гарантаваўшы незалежнасць невялікім германскім дзяржавам. Князі атрымалі права вырашаць пытанні ўнутранай і знешняй палітыкі. Яны маглі абвясчаць вайну і заключаць мірныя дагаворы, прымаць законы, абкладаць сваіх падданных падаткамі і інш. У той жа час князі пазбаўляліся права вызначаць рэлігійную прыналежнасць падданных. Дагавор прызнаваў кальвіністаў роўнымі ў правах з лютэранамі і католікамі, але іншыя пратэстанцкія групы па-ранейшаму зазнавалі ганенні. Многія нямецкія пратэстанты эмігрыравалі ў Паўночную Амерыку і аселі ў англійскай калоніі Пенсільванія.

Вестфальскі мір пацвердзіў тэрытарыяльныя і палітычныя змены, якія адбыліся за папярэднія пяцьдзясят гадоў. Еўрапейскія манархі прызналі незалежнымі дзяржавамі Рэспубліку Злучаных правінцый і Швейцарыю. Дагавор пакінуў пад кантролем Швецыі некаторыя германскія землі ўздоўж Балтыйскага і Паўночнага мораў. Акрамя таго, Францыя атрымала ў валоданне частку Эльзаса і Латарынгіі і стала магутнай дзяржавай Еўропы.

Межы, вызначаныя Вестфальскім мірам, заставаліся амаль нязменныя на працягу 150 гадоў.

4. Вайна за іспанскую спадчыну. У Трыццацігадовай вайне Іспанія падтрымлівала католікаў. Яна траціла вялікія сродкі на войны з Францыяй, і ўрэшце рэшт іспанская эканоміка прыйшла ў заняпад. **Карл II** быў апошнім іспанскім каралём з роду Габсбургаў. Пасля яго смерці ў 1700 г. не засталася нашчадкаў, што прывяло да ўзнікнення пытання пра іспанскую спадчыну. На іспанскі прастол было некалькі прэтэндэнтаў. Аднак каралём Іспаніі стаў унук французскага караля Людовіка XIV — Філіп Анжуйскі.

Збліжэнне Францыі і Іспаніі выклікала незадаволенасць аўстрыйскіх Габсбургаў. Ды і іншыя еўрапейскія манархі не хацелі ўзвышэння Францыі. Таму ў 1701 г. успыхнула *вайна за іспанскую спадчыну*.

Супраць Іспаніі і Францыі выступіла кааліцыя ў складзе Англіі, Рэспублікі Злучаных правінцый, большасці германскіх дзяржаў і Аўстрыі. Пасля таго як доўгая вайна аслабіла ўсе дзяржавы, у 1713 г. ва Утрэхце быў падпісаны

мірны дагавор. Францыя здолела захаваць свае межы. Аўстрыі дасталіся іспанскія Нідэрланды, Англія атрымала Гібралтар. Каралём Іспаніі застаўся Філіп V. Імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі Карл VI, які прэтэндаваў на іспанскі прастол, не прызнаў Утрэхцкі мірны дагавор. Вайна паміж Францыяй і імперыяй працягвалася да **1714 г.** Імператар быў вымушаны заключыць мірны дагавор з Францыяй у сувязі з поспехамі французскіх войскаў на Рэйне і пагрозай страціць іспанскія Нідэрланды.

Карона прускага караля

5. Узвышэнне Прускага каралеўства. У пачатку XVIII ст. на ўсходзе Еўропы ўзнікла новая моцная дзяржава — Прускае каралеўства. У гады праўлення караля **Фрыдрых Вільгельма I** з 1713 па 1740 г. пруская армія стала адной з лепшых на тэрыторыі Еўропы.

Яшчэ больш дзяржава ўзмацнілася пры праўленні караля **Фрыдрых II** у 1740—1786 гг. Ён планаваў шырокія заваёвы і марыў усталяваць гегемонію Прусіі ў Еўропе. Аднак аналагічныя планы выношвалі і іншыя краіны. Але наўрад ці якая-небудзь з іх магла дасягнуць гэтага, не заключаючы саюзаў з іншымі дзяржавамі. Еўрапейскія краіны ўступалі ў войны з мэтай аслабіць сваіх палітычных праціўнікаў.

6. Сямігадовая вайна. У сярэдзіне XVIII ст. еўрапейскія дзяржавы падзяліліся на два магутныя блокі. У адзін уваходзілі Аўстрыя, Францыя, Расія, Іспанія, Саксонія і Швецыя, у другі — Англія, нямецкая дзяржава ГанOVER, Партугалія і Прусія.

Паміж гэтымі блокамі пачалася вайна **1756—1763 гг.**, якая ўвайшла ў гісторыю пад назвай *Сямігадовая*.

Ваенныя дзеянні ўпершыню адбываліся адначасова на тэрыторыі трох частак свету: Еўропы, Азіі і Амерыкі. Англія і Францыя ваявалі ў Індыі і Канадзе. Аўстрыя, Прусія, Расія і Швецыя — у межах Еўропы. Сямігадовая вайна вялася паміж еўрапейскімі дзяржавамі за кантроль над морамі, а Аўстрыя і Прусія імкнуліся таксама да панавання над Сілезіяй. У 1763 г. вайна скончылася падпісаннем мірных дагавораў. Частка французскіх уладанняў у Індыі, Амерыцы і Афрыцы адышла Англіі. Прусія захавала за сабой Сілезію. Расія, войскі якой нават захапілі Берлін, не атрымала ніякіх тэрытарыяльных уладанняў.

У канцы XVIII ст. Аўстрыя, Прусія і Расія ператварыліся ў магутныя дзяржавы Еўропы, а Іспанія і Швецыя страцілі статус вялікіх дзяржаў.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра ўнутрыпалітычнае становішча ў Германіі пачатку XVII ст.
2. Якія мэты ставілі перад сабой Габсбургі і чаму супраць іх выступілі многія краіны? Да чаго прывялі супярэчнасці паміж еўрапейскімі дзяржавамі?
3. Падрыхтуйце паведамленне пра Сямігадовую вайну.
4. Пакажыце на карце межы вялікіх дзяржаў у XVII—XVIII стст.
5. Запоўніце табліцу «Войны XVII—XVIII стст. у Еўропе».

Войны	Галоўныя ўдзельнікі	Храналагічныя межы	Прычыны	Вынікі
Трыццацігадовая вайна				
Вайна за іспанскую спадчыну				
Сямігадовая вайна				

Савецкі гісторык Б. Ф. Поршнеў пісаў пра жахі Трыццацігадовай вайны: «З кожным годам — усё больш катаванняў, пакутлівых пакаранняў смерцю. Тут ахвярам уліваюць у рот расплаўлены свінец, там прывязваюць да хвастоў коней. Прычым імперцы [жыхары Свяшчэннай Рымскай імперыі] і іспанцы, шведы і французы... усё ў роўнай ступені чыняць незразумела крываважэрную лютасць, паляць хаты, цэлыя вёскі, бессэнсоўна спусташаюць палі і знішчаюць усё, чаго не могуць знесці».

Ці паўтараецца такая страшэнная жорсткасць у нашы дні?

Агульная колькасць чалавек, якія загінулі ў войнах XVIII ст.

Паводле ацэнкі сучасных гісторыкаў, у войнах паміж дзяржавамі ў XVIII ст. загінула больш за 4 млн чалавек. У тым ліку ў час Паўночнай вайны загінула 300 тыс. чалавек, вайны за іспанскую спадчыну — 700 тыс., вайны за аўстрыйскую спадчыну — 450 тыс., Сямігадовай вайны — 550 тыс., войнаў паміж Асманскай імперыяй і еўрапейскімі дзяржавамі — 900 тыс., войнаў паміж рэвалюцыйнай Францыяй і яе праціўнікамі — 950 тыс. чалавек.

§ 13. АНГЛІЙСКАЯ БУРЖУАЗНАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ

Успомніце

Якія саслоўі адыгралі важную ролю ў Нідэрландскай буржуазнай рэвалюцыі?

Першая буржуазная рэвалюцыя адбылася ў Нідэрландах. Рэвалюцыя завяршылася вызваленнем гэтай краіны ад іспанскага панавання і ўтварэннем буржуазнай Рэспублікі Злучаных правінцый, або Галандскай рэспублікі. У XVII ст. Галандыя выйшла на першае месца ў Еўропе па ўзроўні эканамічнага развіцця. Аднак у другой палове XVII ст. яе паступова пачала апярэджаваць Англія, што ператварылася ў адну з наймацнейшых дзяржаў Еўропы. Шмат у чым гэта было абумоўлена Англійскай рэвалюцыяй XVII ст., якая нанесла знішчальны ўдар па каралеўскім абсалютызме і, адцягнуўшы феадальнае дваранства, адкрыла шлях да ўлады для буржуазіі. Гэта была першая буржуазная рэвалюцыя еўрапейскага маштабу.

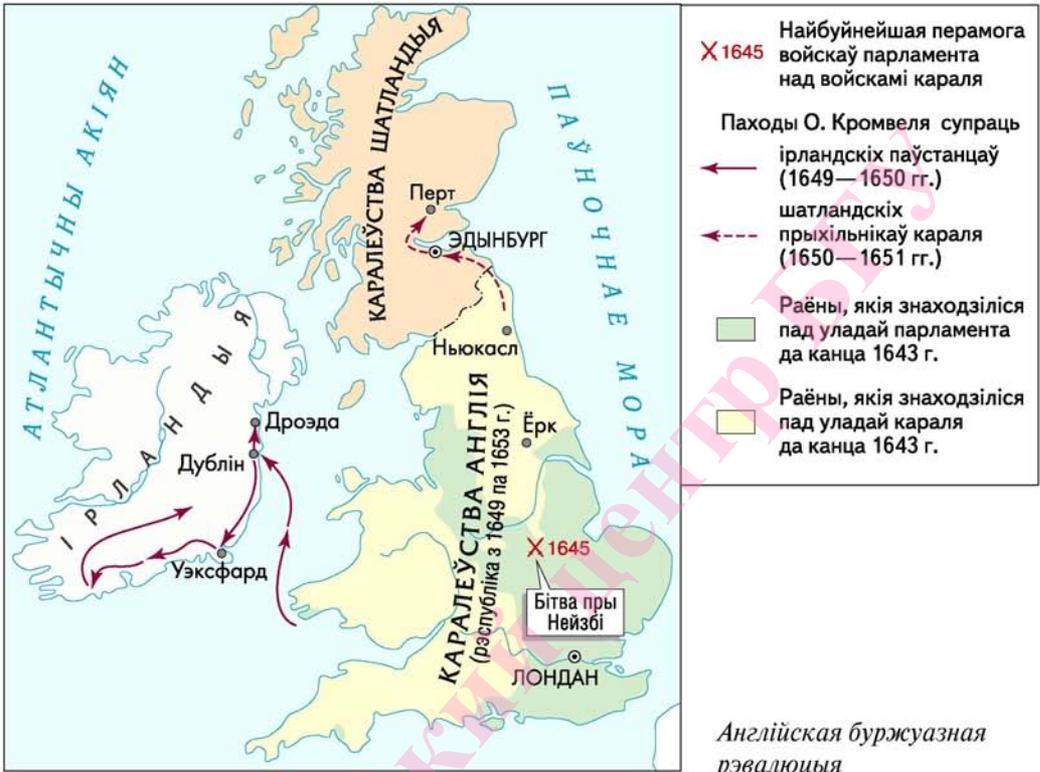
1. Прычыны і пачатак рэвалюцыі. У перыяд праўлення дынастыі *Цюдараў* (1485—1603) у Англіі ўмацаваўся абсалютызм. Праўда, адно, але вельмі важнае абмежаванне каралеўскай улады ўсё ж існавала. Без ухвалення **парламента** англійскія каралі не маглі прызначаць і збіраць новыя падаткі. На гэтай глебе часта ўзнікалі спрэчкі і рознагалоссі. Але Цюдараў былі мудрымі правіцелямі і імкнуліся не даводзіць справу да прамых сутыкненняў. Ва ўсякім выпадку, у час іх праўлення парламент цалкам падпарадкоўваўся ўладзе караля.

Сітуацыя змянілася пасля замацавання на англійскім троне дынастыі *Сцюартаў*. У 1603 г. кароль *Якаў I* абвясціў сябе памазаннікам Божым, які стаіць вышэй за ўсялякія зямныя законы. Ён кіраваў краінай як абсалютны манарх, не лічыўся з парламентам і праследаваў пратэстантаў. У гады яго праўлення найбольш заўзятыя англійскія пратэстанты — **пурытане** — пакідалі радзіму і накіроўваліся ў далёкую Амерыку.

Палітыку Якава I прадоўжыў яго сын *Карл I*, які стаў каралём у 1625 г. Новы кароль меў вялікую патрэбу ў грашовых сродках. У 1628 г. ён склікаў парламент, спадзеючыся атрымаць згоду на ўвядзенне новых падаткаў. Скарыстаўшыся выпадкам, парламент вырашыў давесці да караля межы яго паўнамоцтваў. Была складзена і ўручана

Карл I. Мастак А. ван Дэйк. Каля 1635—1637 гг.

Карона англійскага караля

манарху «Петыцыя аб праве», што стала адным з самых знакамітых дакументаў у англійскай гісторыі. У петыцыі гаварылася, што кароль не з'яўляецца абсалютным манархам і не мае права рабіць усё паводле свайго меркавання. Ён не можа спаганяць падаткі без узгаднення з парламентам і незаконна саджаць людзей у турму. Раздражнёны кароль распусціў парламент і на працягу 11 гадоў не склікаў яго.

Карл I аднаасобна ўвёў новыя падаткі і прымушаныя пазыкі. Гэта выклікала хваляванні ў краіне. У Шатландыі ўспыхнула паўстанне. Стала відавочна, што палітыка Карла I зайшла ў тупік. Ваенныя дзеянні ў Шатландыі патрабавалі вялікіх рас-

ходаў. Таму кароль быў вымушаны склікаць у **1640 г.** парламент, які атрымаў назву «Доўгі», паколькі ён дзейнічаў да 1653 г.

Парламент дамогся прыняцця законаў, якія абмяжоўвалі ўладу караля. Усе падаткі, уведзеныя без ухвалення парламента, былі скасаваны. Ліквідавалася «Зорная палата» — каралеўскі суд, які выносіў прысуды без усялякага следства. Многіх вышэйшых чыноўнікаў прыцягнулі да адказнасці. Кароль быў вымушаны зацвердзіць усе гэтыя рашэнні, але змірыцца з імі не мог. Гэтыя мірныя падзеі прынята лічыць пачаткам рэвалюцыі.

2. Грамадзянская вайна. У студзені 1642 г. Карл I з'явіўся ў будынак палаты абшчын на чале групы ўзброеных прыдворных, каб арыштаваць галоўных членаў апазіцыі. Але, як выказаўся сам кароль, «птушкі выпырхнулі». Адкрыты канфлікт паміж каралём і парламентам прывёў да грамадзянскай вайны, якая працягвалася да 1648 г.

Табліца

Асноўныя рэвалюцыйныя падзеі ў Англіі ў 1640—1689 гг.

Дата	Падзея
1640 г.	Скліканне Карлам I Доўгага парламента. Пачатак рэвалюцыі
1642—1648 гг.	Грамадзянская вайна
30 студзеня 1649 г.	Пакаранне смерцю караля Карла I
19 мая 1649 г.	Усталяванне рэспублікі ў Англіі
1653—1658 гг.	Пратэктарат О. Кромвеля
1660 г.	Абвяшчэнне каралём Карла II Сцюарта
1688—1689 гг.	«Слаўная рэвалюцыя». Прыняцце «Біля аб правах»

Уся Англія падзялілася на два лагеры. Прыхільнікаў караля называлі «кавалерамі», а прыхільнікаў рашучых рэформаў і абмежавання каралеўскай улады — «круглагаловымі». Кароль карыстаўся падтрымкай феадальнага дваранства, парламент — буржуазіі.

Спачатку войскі парламента зазналі шэраг паражэнняў. Тады палата абшчын прыняла рашэнне рэарганізаваць сваю армію. Выдатную ролю ў стварэнні арміі «новага ўзору» адыграў **Олівер Кромвель** (1599—1658) — член парламента і генерал. Выхадзец з дваранскага асяроддзя, ён выходзіў у строгім пурытанскім духу. Кромвель і воінскую дысцыпліну будаваў на аснове пурытанскай маралі. Ён шанаваў здольнасці і заслугі. Любы салдат мог стаць афіцэрам, у той час як у каралеўскай арміі — толькі асобы дваранскага паходжання. Салдаты Кромвеля былі добра ўзброены і атрымлівалі рэгулярнае жалаванне.

О. Кромвель.
Мастак С. Купер. 1656 г.

У бітвах 1645—1646 гг. армія «круглагаловых» разбіла каралеўскае войска. Карл I збег да шатландцаў, але быў выдадзены прыхільнікам парламента. Грамадзянская вайна ў Англіі завяршылася. Толькі пасля гэтага парламент змог ажыццявіць шэраг важных пераўтварэнняў.

Уладанні караля і яго прыхільнікаў канфіскаваліся. Усе дваране-землеўладальнікі сталі ўласнікамі сваіх зямель і вызваліліся ад плацяжоў на карысць кароны. Купцам ужо не трэба было купляць дазвол на выдзенне гандлю. Толькі сяляне, цэха-выя майстры і чаляднікі, работнікі мануфактур нічога не атрымалі ад «грашовых мяшкоў», якія засядалі ў парламенце.

Пурытане патрабавалі суда над каралём. Парламент стварыў спецыяльны трыбунал, які вынес смяротны прысуд манарху, абвінаваціўшы яго ў тым, што ён забойца, здраднік і вораг народа. 30 студзеня 1649 г. Карл I быў пакараны смерцю. У прысутнасці вялікага натоўпу народу кат адсек яму галаву. Каранаванія правіцелі Еўропы былі ўзрушаны. Што здарыцца з імі самімі, калі просты народ возьме прыклад з Англіі?

3. Рэспубліка і пратэктарат О. Кромвеля. У сакавіку 1649 г. парламент прыняў рашэнне аб ліквідацыі каралеўскай улады. 19 мая 1649 г. Англія абвешчалася **рэспублікай**. Фармальна ўлада належала парламенту, але на справе ёю валодала армія на чале з О. Кромвелем.

У жніўні 1649 г. рэвалюцыйная армія пачала заваяванне каталіцкай Ірландыі, якая падтрымала англійскага караля. У 1652 г. яна нанесла параженне Шатландыі, пасля чаго з незалежнасцю гэтай краіны таксама было скончана. Афіцэры Кромвеля сталі ўласнікамі вялікіх маёнткаў.

У 1653 г. О. Кромвель разагнаў парламент і пачаў кіраваць краінай аднаасобна. Ён прысвоіў сабе надзвычайныя паўнамоцтвы: стаў *лордам-пратэктарам*, г. зн. «абаронцам» свабоднай дзяржавы Англіі, Шатландыі і Ірландыі. У сваіх руках ён сканцэнтраваў нашмат больш улады, чым некалі кароль.

Аднаасобная ўлада ў форме *пратэктарату* праіснавала ў Англіі да 1658 г. Толькі пасля смерці О. Кромвеля буржуазія і дваранства адважыліся на рэстаўрацыю манархіі Сцюартаў. У 1660 г. у Англію вярнуўся сын пакаранага смерцю караля Карл II, які быў абвешчаны манархам. Але гэта не азначала вяртання да дарэвалюцыйных парадкаў. У Англіі сфарміравалася парламенц-

кая манархія і ўзніклі дзве палітычныя партыі: *торы* — кансерватары і *вігі* — лібералы.

4. «Біль аб правах». У выніку дзяржаўнага перавароту 1688—1689 гг., або «слаўнай рэвалюцыі», каралём Англіі стаў Вільгельм III Аранскі. Буржуазія і дваране, якія скінулі Сцюартаў мірным шляхам, імкнуліся да яшчэ большага абмежавання каралеўскай улады. У 1689 г. яны прынялі «Біль аб правах». Паводле гэтага дакумента кароль і каралева пазбаўляліся права прыпыняць або скасоўваць дзеянне законаў, прызначаць і збіраць падаткі, а таксама мець пастаянную армію без згоды парламента. Больш таго, манархі павінны былі рэгулярна склікаць парламент і не ўмешвацца ў ход выбараў.

Акрамя таго, «Біль аб правах» абараняў правы асобы. Ён гарантаваў права на суд прысяжных для любога абвінавачанага, паставіў па-за межамі закона жорсткія пакаранні і абмяжоўваў памер закладу, які мог быць унесены за асобу, што знаходзілася пад следствам. «Біль аб правах» аформіў і замацаваў асноўныя заваёвы буржуазнай рэвалюцыі ў Англіі, а таксама заклаў асновы англійскай канстытуцыйнай манархіі.

5. Гістарычнае значэнне Англійскай рэвалюцыі. Рэвалюцыя знішчыла абсалютызм, буржуазія атрымала доступ да дзяржаўнай улады, а феадальная ўласнасць ператварылася ў буржуазную. Абвяшчалася свабода гандлю і прадпрымальніцтва. Былі прызнаны за індывідуумам асабістая недатыкальнасць і валоданне грамадзянскімі правамі, закладзены асновы прававой дзяржавы і грамадзянскай супольнасці ў Англіі. Асноўная ідэя рэвалюцыі — ідэя роўнасці ўсіх перад законам — паўплывала на гісторыю іншых дзяржаў Еўропы.

Пытанні і заданні

1. Назавіце прычыны рэвалюцыі ў Англіі.
2. Якія грамадскія сілы падтрымлівалі караля, а якія — парламент?
3. Якое гістарычнае значэнне мае «Біль аб правах»?
4. Падрыхтуйце паведамленне «Англійская буржуазная рэвалюцыя XVII ст.».
- 5*. Ахарактарызуйце ролю О. Кромвеля ў гісторыі Англіі.
6. Назавіце асноўныя вынікі Англійскай рэвалюцыі. У чым заключаецца яе гістарычнае значэнне?

У акце, які абвяшчаў Англію рэспублікай, гаварылася: «Абвяшчаецца і зацвярджаецца дадзеным парламентам і ўладай яго, што народ Англіі і ўсіх прыналежных ёй уладанняў і тэрыторый ёсць і будзе, і па гэтай прычыне дадзены парламент вызначыў, увёў і пацвердзіў быць рэспублікай і свабоднай дзяржавай, што з гэтага часу ён [народ Англіі] будзе кіравацца як рэспубліка і сва-

бодная дзяржава вярхоўнай уладай нацыі, прадстаўнікамі народа ў парламенце і тымі, якіх яны назначаць і зацвердзяць як падначаленых ім службовых асоб і міністраў на карысць народа і без якога б там ні было караля і палаты лордаў».

Пастарайцеся ацаніць значэнне гэтага акта для таго часу.

Пакаранне смерцю Карла I у апісанні сучаснага гісторыка

«У гэты час плошча перад Уайтхалам [каралеўскім палацам] ужо запоўнілася народам. Усё цясней становілася на балконах, дахі трашчалі пад цяжарам жыхароў. Хто спрытнейшы, узлазіў на дрэвы. Дзень быў халодны. Карл, заглядаючы ў лісток паперы, сказаў невялікую прамову. Ён гаварыў аб сваёй невінаватасці, абвінавачваў парламент у развязванні вайны, армію — у скарыстанні грубай сілы. Сябе самога ён вінаваціў толькі за тое, што дапусціў пакаранне смерцю Страфарда [галоўнага міністра]. Ён заяўляў, што стаіць за „народную свабоду“. Але „не справа падданных, — гаварыў ён, — удзельнічаць у кіраванні дзяржавай“. Кароль заставаўся каралём і гаварыў, як літасцівы манарх, павучаючы сваіх падданных, нібы неразумных і злых дзяцей.

Скончыўшы прамову, Карл з дапамогай біскупа прыбраў свае доўгія пасівельныя валасы пад шапачку, зняў плашч, апусціўся на калені, паклаў галаву на плаху і пасля кароткай малітвы выцягнуў рукі наперад у знак таго, што гатовы да смерці. Кат адным ударам сякеры адсек галаву. Падручны ката падхапіў галаву і высока падняў у руцэ. „Вось галава здрадніка!“ — сказаў ён».

§ 14. ЭПОХА АСВЕТНІЦТВА

Успомніце

1. Якія ідэі абвяшчалі гуманісты?
2. Чым іх погляды на прызначэнне чалавека адрозніваліся ад хрысціянскіх уяўленняў Сярэднявекі?

Мы разгледзелі асноўныя палітычныя падзеі, войны і перавароты, якія адбываліся ў Еўропе ў XVI—XVIII стст. Усе яны пакінулі глыбокі след не толькі ў еўрапейскай, але і ў сусветнай гісторыі. Яшчэ большыя ўзрушэнні чакалі людзей у наступныя стагоддзі. Будучыя змены шмат у чым вызначаліся ўзмацненнем веры еўрапейцаў ва ўсёмагутнасць чалавечага розуму. Менавіта гэта асаблівасць адрознівала эпоху Новага часу ад Сярэдніх вякоў.

*Ідзі Асветніцтва
выклікалі жывую
цікаваць ва ўсіх
пластах грамадства.
Карціна XVIII ст.*

У Сярэднявекую людзі кіраваліся ва ўсім верай у Бога, забабонамі і пры-
змамі. Усё, што адбывалася ў асабістым жыцці чалавека, грамадстве і пры-
родзе, тлумачылася Боскай воляй. У пачатку Новага часу рэлігія, вера ў Бога
і забабоны не зніклі. Але з канца XVII ст. следам за вучонымі і філосафамі
звычайныя людзі настойліва спрабавалі паглыбіцца ў сутнасць таго, што ад-
бывалася вакол іх у прыродзе і грамадстве. Напрыклад, ужо цяжка было ве-
рыць у тое, што Зямля плоская.

Такім чынам, з развіццём навукі пачаў слабець уплыў царквы. Новыя ад-
крыцці грунтаваліся не на сляпой веры ў Бога, а на магчымасцях чалавечага
розуму. Адукаваныя людзі гаварылі пра ўсёмагутнасць чалавека, бралі пад
сумненне грамадскі парадак, традыцыі, вераванні. Мысліцелі спрабавалі
ўсё растлумачыць з дапамогай розуму і, зразумела, імкнуліся перабудаваць
навакольны свет у адпаведнасці з навуковымі ведамі. Невыпадкова XVIII ст.
назваюць стагоддзем Розуму, або Асветніцтва.

1. Асветніцтва — агульнаеўрапейская з’ява. Асветніцтва — гэта шырокая
ідэйная плынь, якая ўздзейнічала на ўсе бакі жыцця еўрапейскага грамад-
ства. «Май мужнасць карыстацца ўласным розумам!» — гэтымі словамі ня-
мецкі філосаф XVIII ст. **Імануіл Кант** выказаў сутнасць настрою думак свай-

го часу. Яму ж належыць вядомае значэнне эпохі Розуму: «Асветніцтва — гэта выйсце чалавека са стану свайго непаўналецця, у якім ён знаходзіцца па ўласнай віне. Непаўналецце ёсць няздольнасць карыстацца сваім розумам без кіравання з боку каго-небудзь іншага».

Асветніцтва зарадзілася ў *Англіі* ў канцы XVII ст. Затым яно хутка распаўсюдзілася па ўсёй Еўропе, дасягнуўшы найвышэйшага росквіту ў *Францыі* і *Германіі*. У розных краінах Еўропы гэта з’ява мела свае асаблівасці. У той жа час існавалі ідэі і паняцці, агульныя для ўсяго Асветніцтва.

Асаблівае значэнне еўрапейскія асветнікі надавалі паняццю «розум». Яны лічылі розум праявай чалавечай сутнасці. Да голасу розуму варта было прыслухоўвацца заўсёды і ва ўсім. Розум лічыўся меркай і асновай усяго існага. «Мыслю, значыць, існую» — быў дэвіз пачынальнікаў і паслядоўнікаў Асветніцтва.

Асветнікі адмаўлялі царкоўнае вучэнне пра недасканаласць чалавечай прыроды. Яны верылі ў творчыя сілы чалавека, у прагрэс, у тое, што гісторыя рухаецца да лепшага, развіваецца ад несправядлівага ўладкавання грамадства да справядлівага. Многім здавалася, што асвета прывядзе чалавецтва да шчасця, што з дапамогай адукацыі можна перабудаваць грамадства на прынцыпах разумнасці і справядлівасці. Сваімі мэтамі асветнікі абвясцілі свабоду, дабрабыт і шчасце людзей, мір, ненасілле і верацярпімасць.

Асветнікі вылучылі ідэю «*натуральнага права*». Яны лічылі, што ўсе людзі ад прыроды маюць роўныя правы. Адрозненні ў грамадстве ўсталяваны не Богам, а людзьмі. Значыць, людзі могуць змяніць тое, што яны самі стварылі. Гэта была сапраўды рэвалюцыйная ідэя. Невыпадкова ідэі Асветніцтва сталі ідэалагічнай платформай буржуазных рэвалюцый другой паловы XVIII ст.

2. Англійскае Асветніцтва. Ля вытокаў еўрапейскага Асветніцтва стаяў англійскі мысліцель *Джон Лок* (1632—1704). Ён адзін з першых сфармуляваў новыя погляды на чалавека і грамадства, на дзяржаву і ўладу.

Дж. Лок сцвярджаў, што ад прыроды ўсе людзі роўныя і адрозніваюцца толькі сваім разумовым развіццём. Грамадская няроўнасць тлумачыцца не тым, што ў некага «блакітная кроў», а тым, што людзі нарадзіліся і атрымалі выхаванне ў розным сацыяльным асяроддзі: адны — у багатых, іншыя — у бедных сем’ях. У сувязі з гэтым ён надаваў вялікае значэнне адукацыі, лічычы, што набыццё ведаў робіць чалавека больш маральным і дасканалым.

Дзяржава, згодна з Дж. Локам, узнікла ў выніку *грамадскага дагавору* паміж людзьмі, каб ахоўваць свабоду, бяспеку і ўласнасць сваіх грамадзян. Калі

ўрад прыгнятае грамадзян або не спраўляецца са сваімі абавязкамі, то грамадзяне маюць права перадаць уладу іншаму ўраду.

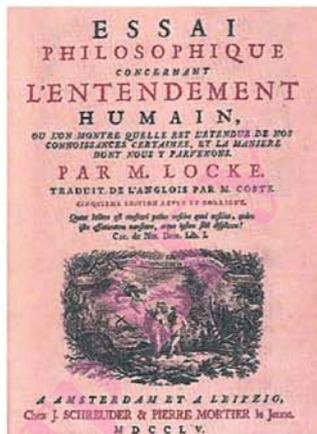
Дж. Лок быў заснавальнікам вучэння пра *падзел улад*. Заканадаўчая ўлада, якая прымае законы, павінна належаць дэпутатам, якія выбіраюцца народам. Выканаўчая ўлада, якая праводзіць законы ў жыццё, даручаецца манарху і яго ўраду. Такім чынам, Лок быў прыхільнікам канстытуцыйнай манархіі, г. зн. такой формы праўлення, пры якой улада караля абмяжоўваецца канстытуцыяй. Менавіта такая манархія ўсталявалася ў Англіі ў першай палове XVIII ст. Ідэя англійскага Асветніцтва мелі памяркоўны характар.

3. Французскае Асветніцтва. У адрозненне ад англійскага, французскае Асветніцтва характарызаваўся жорсткай крытыкай царквы, старадаўніх звычаяў і абсалютнай манархіі. Выдатнымі французскімі асветнікамі былі Ш. Л. Мантэск'ё, Вальтэр і Ж. Ж. Русо.

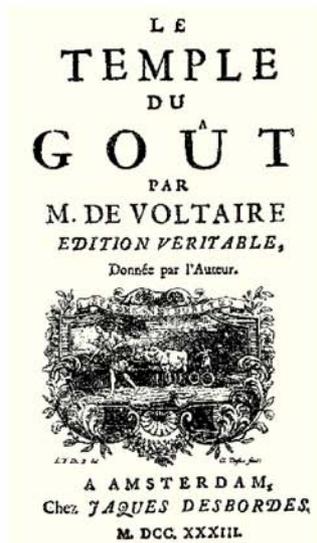
Шарль Луі Мантэск'ё (1689—1755) развіў ідэю Дж. Лока, у прыватнасці тэорыю пра падзел улад. Заканадаўчая ўлада павінна належаць народу ў асобе выбраных дэпутатаў-заканадаўцаў, выканаўчая — каралю і яго ўраду, а судовая — незалежнаму саслоўю суддзяў. Усе тры ўлады незалежныя адна ад другой, што з'яўляецца гарантыяй іх свабоды.

Вальтэр (сапраўднае імя — Франсуа Мары Аруэ; 1694—1778) быў самым знакамітым французскім асветнікам. Яго слава як драматурга, паэта, мысліцеля і гісторыка грывела па ўсёй Еўропе. Быць у перапісцы з ім лічылі за гонар прускі кароль Фрыдрых II і расійская імператрыца Кацярына II. Знаёмства з ім настойліва шукалі і іншыя каралеўскія асобы Еўропы.

Вальтэр лічыў, што ў французскім грамадстве неабходна правесці рэформы: увесці свабоду слова і веравызнання, скончыць з рэлігійнай нецяр-

Тытульны ліст кнігі
Дж. Лока «Дослед пра
чалавечы розум». 1755 г.

Тытульны ліст кнігі
Вальтэра «Храм густу».
1733 г. У гэтай кнізе
Вальтэр выклаў свае
эстэтычныя погляды

É M I L E,
O U
DE L'ÉDUCATION.
Par J. J. ROUSSEAU, Citoyen
de Genève.
Seules les éditions de la Plume ont
été imprimées en France. Les autres sont
fausses.
M. de la Harpe, N. 11.
TOME PREMIER.
A PARIS, Chez J. NEAUME, Libraire,
au Palais National, ci-devant de
Justice, au Salon de Peinture.
M. DCC. LXXII.

Тытульны ліст кнігі
Ж. Ж. Русо «Эміль,
або Аб выхаванні». 1762 г.

пімасцю, даць роўныя правы ўсім людзям, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, знішчыць рэшткі залежнасці сялян. Мысліцель меркаваў, што такія рэформы можа ажыццявіць адукаваны манарх — «філосаф на троне». Як і іншыя асветнікі, Вальтэр лічыў недапушчальным і небяспечным умяшанне ў дзяржаўныя справы неадукаваных працоўных мас. Кіраваць у грамадстве могуць толькі тыя, хто валодае ведамі.

Знакаміты французскі асветнік **Жан Жак Русо** (1712—1778) у разважаннях пра грамадства ішоў яшчэ далей. Ён сцвярджаў, што адной роўнасці перад законам для ўсталявання сапраўднай роў-

насці недастаткова. Трэба ўраўнаваць маёмаснае становішча людзей.

Ж. Ж. Русо быў перакананы, што крыніца ўсіх бед у грамадстве — прыватная ўласнасць. Усе войны і бедствы пачаліся з таго, што нехта некалі сказаў, абгарадзіўшы ўчастак зямлі: «Гэта маё». Але адмова ад прыватнай уласнасці ўжо немагчыма. Таму важна, каб у грамадстве не было багаццяў і жабракоў. Такім чынам, у адрозненне ад іншых французскіх асветнікаў, Русо быў прыхільнікам рэспубліканскай формы праўлення.

Вялікі ўплыў на грамадства зрабілі так званыя энцыклапедысты — члены гуртка пісьменніка і філосафа-матэрыяліста **Дэні Дзідро** (1713—1784). Дзідро быў перакананы, што веды — гэта сіла, з дапамогай якой можна палепшыць грамадства. Разам са сваімі сябрамі і аднадумцамі ён пачаў выдаваць знакамітую «*Энцыклапедыю, або Тлумачальны слоўнік навук, мастацтваў і рамёстваў*». У ёй былі сабраны перадавыя навуковыя і тэхнічныя веды, якія садзейнічалі распаўсюджванню ідэй французскага Асветніцтва ў Еўропе.

4. Асветны абсалютызм. У справе пераўтварэння грамадства асветнікі ўскладалі вялікія надзеі на еўрапейскіх манархаў. Яны лічылі, што калі даць манархам адпаведную адукацыю, то правіцелі будуць кіраваць на аснове законаў і прынцыпаў розуму. Некаторыя асветнікі спрабавалі ажыццявіць свае ідэі на практыцы. Д. Дзідро, напрыклад, сустракаўся і перапісваўся з рускай імператрыцай Кацярынай II. А Вальтэр накіраваў будучаму прускаму каралю Фрыдрыху II пасланне «Наследнаму прынцу Прусіі пра карысць ведаў для гасудара».

Пад уплывам ідэй Асветніцтва ў шэрагу еўрапейскіх дзяржаў сапраўды былі праведзены рэформы. Працягваючы захоўваць абсалютную ўладу, еўра-

пейскія манархі ажыццявілі некаторыя пераўтварэнні ў галіне эканомікі, палітыкі, права і культуры.

Мэта рэформаў была ў мадэрнізацыі грамадскага ладу і ліквідацыі са-старэлых праяў феадалізму. Такая палітыка атрымала назву *асветнага абсалютызму*.

Яскравымі прыкладамі палітыкі асветнага абсалютызму былі рэформы Фрыдрыха II у Прусіі, Іосіфа II у Аўстрыі, Кацярыны II у Расіі.

Фрыдрых II, напрыклад, не толькі пакінуў пасля сябе 30 тамоў філасофскіх, гістарычных і літаратурных твораў, але і скасаваў цензуру, катаванні, забараніў вядзьмарскія працэсы. Аўстрыйскі імператар **Іосіф II** ліквідаваў прыгонную залежнасць сялян, усіх падданных ураўнаваў перад судом і даў ім права займаць дзяржаўныя пасады незалежна ад паходжання. Ён увёў таксама бясплатную пачатковую адукацыю і адкрыў семінарыі для падрыхтоўкі настаўнікаў. Аднак яго рэфарматарская дзейнасць сустрэла скрытае супраціўленне дваран, абураных сялянскай рэформай і намерам Іосіфа II прымусіць іх плаціць падаткі.

Разумела, асветны абсалютызм раптоўна не мог прывесці да ліквідацыі феадальных парадкаў. У тую гістарычную эпоху гэта было магчыма толькі шляхам рэвалюцыі, гвалтоўнага звяржэння абсалютызму. У XVIII ст. гісторыя заходняй цывілізацыі адзначана двума найбуйнейшымі рэвалюцыйнымі пераваротамі: Амерыканскай рэвалюцыяй 1775—1783 гг., або Вайной за незалежнасць ЗША, і Французскай рэвалюцыяй 1789—1799 гг. Абедзве рэвалюцыі адбыліся пад уплывам ідэалогіі Асветніцтва, і іх вынікі шмат у чым вызначылі развіццё гісторыі ў наступныя стагоддзі.

Пытанні і заданні

1. Раскрыце сутнасць Асветніцтва.
2. Растлумачце тэорыі «натуральнага права», грамадскага дагавору і падзелу ўлад. Ці маюць яны каштоўнасць у наш час?
- 3*. Як вы думаеце, чаму гісторыі невядомыя факты надзялення чалавека натуральнымі правамі або прыклады заключэння грамадскіх дагавораў?
4. Як вы разумееце тэорыю падзелу ўлад? Ці магчыма з яе дапамогай пазбегнуць злоўжыванняў і забяспечыць правы ўсіх людзей?
5. Хто яны: Дж. Лок, Ш. Л. Мантэск'ё, Вальтэр, Ж. Ж. Русо, Д. Дзідро? Якія з іх поглядаў значна паўплывалі на развіццё грамадскай думкі ў многіх краінах свету?
6. XVIII ст. называюць стагоддзем Асветніцтва. Як вы лічыце, ці правільна гэта?
7. Ахарактарызуйце палітыку асветнага абсалютызму.

У творы «Аб грамадскім дагаворы» Жан Жак Русо пісаў: «Чалавек народжаны свабодным, а між тым паўсюль ён у кайданах... Пакуль народ, прымушаны падпарадкоўвацца, падпарадкоўваецца, ён робіць добра, але як толькі, маючы магчымасць скінуць з сябе ярмо, народ скідае яго, ён робіць яшчэ лепш, паколькі народ, вяртаючы сабе сваю волю паводле таго ж права, паводле якога яна ў яго была адабрана, меў права вярнуць яе сабе...»

Французскі філосаф Жан Мелье сцвярджаў: «Усе людзі роўныя ад прыроды. Яны ўсе ў аднолькавай ступені маюць права жыць і ступаць па зямлі, у аднолькавай ступені маюць права на сваю натуральную свабоду і сваю долю ў зямных дабротах, усе павінны займацца карыснай працай, каб мець неабходнае і карыснае для жыцця».

Ці актуальныя высновы асветнікаў XVIII ст. у наш час?

§ 15. ЕўРАПЕЙСКАЯ ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА XVII—XVIII стст.

Успомніце

1. Раскажыце пра творчыя дасягненні вялікіх майстроў італьянскага і Паўночнага Адраджэння.
2. Чым творы гэтых майстроў адрозніваюцца ад твораў сярэднявечных аўтараў?

Эпоха Асветніцтва вельмі шмат атрымала ў спадчыну ад літаратуры і мастацтва Адраджэння. У Еўропе складвалася адзіная мастацкая культура, якая пры ўсіх мясцовых адрозненнях мела агульныя рысы.

1. Літаратура. *Асветніцкі раман XVIII ст.* У XVIII ст. на змену авантурнаму раману, у якім апавядалася пра прыгоды спрытнага прайдзісвета і авантурыста, прыйшоў асветніцкі, павучальны, выхаваўчы раман. Літаратурныя творы таго часу былі напоўнены сатырычным, філасофскім зместам. З'яўляліся раманы ў лістах, споведзі, дзённікі. Галоўную ідэю эпохі Асветніцтва выказаў у сваіх вершах шатландскі паэт XVIII ст. Роберт Бёрнс:

*Няхай жыве права чытаць,
Няхай жыве права пісаць!
А праўды у кніжцы
Той толькі байца,
Хто вымушан праўду хаваць.*

Дэфо. Многія пісьменнікі-асветнікі былі выхадцамі з дэмакратычных пластоў грамадства. Да іх належаў і выдатны англійскі пісьменнік **Даніэль Дэфо** (каля 1660—1731). Ён нарадзіўся ў сям’і гандляра, скончыў пурытанскую духоўную акадэмію, затым займаўся гандлёвай дзейнасцю ў розных краінах Еўропы. За сваю палітычную дзейнасць Дэфо зазнаў ганенні, сядзеў у турме.

У 1719 г. выйшла ў свет кніга, якая зрабіла Д. Дэфо вядомым у многіх краінах, — «Рабінзон Круза».

Гэты раман напісаны ў форме дзённіка, дзе герой распавядае пра тое, што з ім адбывалася на бязлюдным востраве. Дэфо ўслаўляў стваральную працу чалавека, яго прадпрымальнасць, упартасць у дасягненні мэты.

Бамаршэ. Будучы аўтар геніяльных камедый, сын французскага майстра гадзіннікаў **П’ер Агюстэн Карон дэ Бамаршэ** (1732—1799) першапачаткова заняўся рамяством свайго бацькі, стаў майстрам-вынаходнікам. Пазней ён набыў дваранскі тытул і змяніў прозвішча Карон на Карон дэ Бамаршэ.

Бамаршэ выдатна іграў на арфе і часта забаўляў караля Людовіка XV, вучыў музыцы яго дзяцей. Сын караля адзначаў, што Бамаршэ — адзіны чалавек, які гаворыць праўду ў вочы.

У гісторыю французскай і сусветнай літаратуры П. Бамаршэ ўвайшоў як аўтар бессмяротных камедый «Севільскі цырульнік» і «Жаніцьба Фігаро». Галоўны герой абодвух твораў — слуга Фігаро, спрытны, таленавіты і дзёрзкі. Кароль, якому прачыталі п’есу, абурыўся: «Калі быць паслядоўным, то, дапусціўшы пастаноўку гэтай п’есы, трэба разбурыць Бастылію». Аднак п’есы трапілі на сцэну тэатра і з поспехам ідуць па сённяшні дзень у розных краінах свету.

Сучаснікі жартавалі, што Бамаршэ сваімі вытанчанымі абвінавачваннямі ва ўсеагульнай прадажнасці і атрыманні хабару змог усё сказаць і пры гэтым не трапіць у Бастылію.

Шылер. Выдатны нямецкі паэт і драматург **Фрыдрых Шылер** (1759—1805) напісаў рэвалюцыйную трагедыю «Разбойнікі» (1781). У ёй аўтар паказаў маладых людзей, якія сталі разбойнікамі ў знак пратэсту супраць тагачасных парадкаў.

Ілюстрацыя да першага выдання кнігі Д. Дэфо «Рабінзон Круза». 1719 г.

Пяру Ф. Шылера належаць сусветна вядомыя гістарычныя драмы. У знакамітай драме «Вільгельм Тэль» (1804), дзе была паказана барацьба швейцарцаў супраць аўстрыйскіх Габсбургаў, галоўнымі героямі сталі простыя людзі: пастухі, рыбакі, паляўнічыя. Трапная страла Вільгельма Тэля паклала канец аўстрыйскай тыраніі. У гэтым творы Шылер уславіў свабоду, якую народ набыў у барацьбе.

2. Архітэктура і выяўленчае мастацтва. У XVII ст. велічнае і стрыманае мастацтва Рэнесансу змянілася дынамічнымі і кантраснымі творамі. У гэты перыяд стаў дамінаваць стыль **барока** (ад італ. *barocco* — дзіўны, мудрагелісты). Для гэтага стылю характэрныя веліч і пышнасьць, імкненне ўздзейнічаць на пачуцці чалавека. Асабліва ярка рысы барока выявіліся ў парадным партрэце, паркавых і палацавых ансамблях, культавай (рэлігійнай) архітэктуры. Гэты стыль развіваўся перш за ўсё ў тых краінах, дзе панавала каталіцкая царква. Узнікнуўшы ў канцы XVI ст. у Італіі, барока распаўсюдзілася і ў іншых краінах. Вядучымі нацыянальнымі мастацкімі школамі сталі італьянская, іспанская, фламандская, галандская і французская.

Яркім прыкладам архітэктуры барока з'яўляюцца будынкі XVII ст. у Рыме. **Ларэнца Берніні** (1598—1680), які быў прыдворным архітэктарам і скульптарам пап рымскіх, пабудаваў грандыёзны архітэктурны ансамбль Святога Пятра ў Рыме з магутнымі 4-раднымі каланадамі, раскошную парадную лесвіцу Ватыканскага палаца і інш.

Караваджа. Яркім прадстаўніком барока ў жывапісе быў **Мікеланджэла да Мерызі**, празваны **Караваджа** (1573—1610). Яго пэндзлю належаць творы жанравага жывапісу. Героямі карцін мастака станавіліся карцёжнікі, шулеры,

Плошча Святога Пятра
ў Рыме.
Гравюра 1665 г.

варажбіткі і інш. («Лютніст», «Шулеры»). Аднак галоўная тэма яго карцін — рэлігійная. Сапраўднасць, рэалістычнасць герояў твораў Караваджа такая (сучаснае адзенне, знаёмая абстаноўка і г. д.), што многія заказчыкі часам адмаўляліся ад карцін. Яны лічылі, што ў палотнах на старажытныя рэлігійныя сюжэты (напрыклад, «Палажэнне ў труну», «Успенне Марыі») няма належнай набожнасці, яны празмерна сучасныя. Мастацтва Караваджа стварыла цэлы кірунак у еўрапейскім жывапісе — *караваджызм*, які знайшоў паслядоўнікаў у многіх еўрапейскіх краінах.

Веласкес. «Залатым стагоддзем» іспанскага жывапісу называюць 1580—1680-я гг. Самым выдатным мастаком гэтага часу стаў *Дыяга Радрыгес дэ Сільва Веласкес* (1599—1660). Каля сарака гадоў ён быў прыдворным мастаком караля Філіпа IV

М. Караваджа.
Палажэнне ў труну.
Каля 1602—1604 гг.

Д. Веласкес.
Меніны. 1656 г.

*П. П. Рубенс.
Аўтапартрэт з жонкай
Ізабелай Брант.
1609 г.*

і жыў у горадзе Мадрыдзе. У партрэтах мастак імкнуўся перадаць асаблівасці ўнутранага свету чалавека, радасць навакольнага жыцця.

У позні перыяд творчасці жывапісец стварыў тры свае самыя вядомыя творы: «Венера перад люстэркам», «Меніны» і «Папрадухі». У карціне «Меніны» на пярэднім плане паказана маленькая інфанта (прынцэса) Маргарыта ў акружэнні прыдворных. Уся яна быццам у арэоле яркага святла. Шмат паветра і сонечнага святла і на палатне «Папрадухі», дзе Д. Веласкес адлюстравалі атмасферу працы і паўсядзённага жыцця простых людзей.

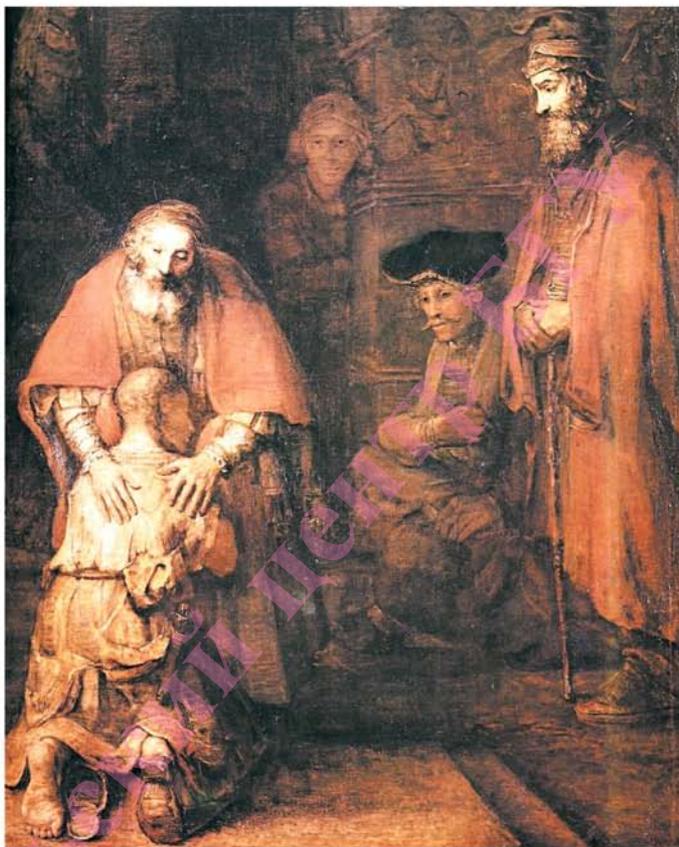
Творчасць Д. Веласкеса значна паўплывала на далейшае развіццё еўрапейскага жывапісу. На п'едэстале помніка, узведзенага ў гонар мастака ў Севільі, напісана: «Жывапісцу праўды».

Рубенс. Пасля падзелу Нідэрландаў у выніку рэвалюцыі на дзве часткі — Галандыю (7 паўночных правінцый) і Фландрыю (сучасная Бельгія) — сфарміраваліся і дзве самастойныя нацыянальныя школы: фламандская і галандская. Самым значным фламандскім мастаком XVII ст. заслужана лічыцца **Пітэр Паўль Рубенс** (1577—1640), універсальны талент якога быў падобны на талент жывапісцаў Адраджэння.

Ён нарадзіўся ў сям'і юрыста ў Германіі, адукацыю атрымаў у горадзе Антверпене (Фландрыя). У 1600 г. Рубенс адправіўся ў Італію, дзе азнаёміўся з творчасцю знакамітых італьянскіх мастакоў.

У 1608 г. мастак вярнуўся ў Фландрыю і цалкам прысвяціў сябе напружанай творчай працы. Ён атрымліваў шмат заказаў ад царквы, бюргераў, замежных манархаў. Для яго творчасці характэрна імкненне да велічы і пышнасці. Карціны Рубенса поўныя жыцця і бурлівага руху. Ён любіў антычнасць і часта ў сваіх палотнах звяртаўся да старажытных міфаў. Значны ўклад унёс жывапісец і ў мастацтва пейзажа. З найглыбейшым рэалізмам і прасторавым размахам мастак перадае карціны прыроды. Творчасць П. П. Рубенса шмат у чым вызначыла развіццё фламандскай школы жывапісу.

Рэмбрант. Галандыя ў XVII ст. была ўжо развітой капіталістычнай краінай, якая мела магутны флот і вяла шырокі каланіяльны гандаль. Яна ж з'яўлялася адным з найважнейшых цэнтраў еўрапейскай культуры. Пратэстанц-

*Рэмбрант.
Вяртанне
блуднага сына.
Каля 1668—1669 гг.*

кая царква Галандыі не цікавілася мастацтвам, і таму заказчыкамі ў мастакоў былі багатыя бюргеры і гарадскі магістрат.

Вяршыняй галандскага жывапісу XVII ст. стала творчасць *Харменса ван Рэйна Рэмбранта* (1606—1669). Будучы мастак нарадзіўся ў сям’і багатага млынара, вучыўся ў Лейдэнскім універсітэце, які пакінуў дзеля заняткаў жывапісам.

Час найбольшага творчага поспеху Рэмбранта — 1630-я гг. Тады ён знаходзіўся пад уплывам італьянскага барока. Мастак маляваў вялікую колькасць партрэтаў на заказ, сур’ёзна займаўся графікай, прычым выкарыстоўваў пераважна біблейскія, евангельскія сюжэты.

У 1642 г. Рэмбрант стварыў адну са сваіх самых славутых карцін «Начная варта» — групавы партрэт стралковай роты. Выконваючы заказ, мастак парушыў усе традыцыі. Замест постацей у паважных позах ён увасобіў на палатне гістарычную карціну, поўную рэалізму і высокай паэзіі. Па сіг-

нале трывогі атрад стралкоў урачыста выступае ў паход у акружэнні гарадскога натоўпу. У карціне чуецца водгук гераічных часоў Нідэрландскай рэвалюцыі.

Ствараючы палотны на тэмы Свяшчэннага Пісання, мастак паказваў побыт простых людзей, як, напрыклад, у карціне «Святая сям'я». Вялікае месца ў яго жывапісе займаў пейзаж.

Завяршэннем творчасці Рэмбранта можна лічыць славуце палатно «Вяртанне блуднага сына». Тэмай карціны стала прытча пра шалапутнага сына, які пасля доўгіх блуканняў вярнуўся ў бацькоўскі дом. Напісаная на біблейскі сюжэт, карціна напоўнена глыбокімі чалавечымі пачуццямі і перажываннямі.

Творчасць Рэмбранта мела вялікі ўплыў на сусветнае мастацтва.

3. Музыка. Новы час стаў найважнейшай вяхой у гісторыі музыкі. На мяжы XVI—XVII стст. у Італіі з'явіўся новы від тэатральнага мастацтва — *опера*, у якой цесна звязаны сцэнічнае дзеянне, вакальная і інструментальная музыка, а таксама элементы выяўленчага мастацтва. Першы оперны тэатр адкрыўся ў Венецыі. Опера хутка распаўсюдзілася ў Італіі, а затым у астатніх краінах Еўропы.

У XVII — першай палове XVIII ст. у музыцы панавалі стыль барока. Вяршыняй барочнай музыкі стала творчасць нямецкага кампазітара і арганіста **Іагана Себастьяна Баха** (1685—1750). Ён напісаў больш за тысячу твораў, якія прадстаўляюць амаль усе значныя жанры той эпохі.

З сярэдзіны XVIII ст. у заходнееўрапейскай музычнай культуры атрымаў развіццё кірунак **класіцызму**. Кампазітары імкнуліся да збалансаванасці частак музычнага твора і дасканалай апрацоўкі дэталей. У гэты перыяд канчаткова аформіліся жанры класічнай інструментальнай музыкі (сімфонія, саната, канцэрт), значна пашырыўся склад сімфанічнага аркестра. Музычны класіцызм перш за ўсё звязаны з творчасцю прадстаўнікоў венскай класічнай школы: **Іозефа Гайдна** (1732—1809), **Вольфганга Амадэя Моцарта** (1756—1791) і **Людвіга ван Бетховена** (1770—1827). Гэтыя кампазітары шмат у чым прадвызначылі далейшае развіццё еўрапейскай музыкі.

Пытанні і заданні

1. Пастарайцеся вызначыць новыя рысы мастацкай літаратуры эпохі Асветніцтва. Ахарактарызуйце асветніцкі раман.
2. Што ўслаўлялі і якія загану высмейвалі Д. Дэфо, П. Бамаршэ, Ф. Шылер?
3. Апішыце час і месца падзей, а таксама ўлюбёных герояў і іх дзеянні ў прачытаных вамі літаратурных творах XVII—XVIII стст.

4. Якія нацыянальныя школы жывапісу былі вядучымі ў XVII ст.?

5. Распавядзіце пра жыццё і творчасць аднаго са славетых мастакоў XVII ст. Выкажыце сваё стаўленне да яго.

6*. Выпішыце рысы, уласцівыя творчасці П. П. Рубенса і Рэмбранта: а) натуралістычная манера паказу чалавечага цела; б) імкненне да раскрыцця разнастайнасці ўнутранага жыцця чалавека, а не яго знешніх вартасцей; в) цікавасць да праблемы сэнсу чалавечага жыцця, каштоўнасці асобы; г) багацце яркіх, сакавітых колераў на палотнах; д) цяга да карычневых і чырвоных адценняў; е) выкарыстанне святла для ўзмацнення эмацыянальнай выразнасці; ж) услаўленне жаночай прыгажосці; з) паказ невырашальнай трагічнасці чалавечага жыцця.

Абмяркуйце сюжэт славетай карціны Рэмбранта «Вяртанне блуднага сына». Якія якасці чалавечай душы паказаў на карціне мастак? Ці лічыце вы іх найважнейшымі для кожнага з нас?

§ 16. ПАЧАТАК ФРАНЦУЗСКОЙ РЭВАЛЮЦЫІ. ЗВЯРЖЭННЕ МАНАРХІІ

Успомніце

1. Якія былі вынікі Англійскай буржуазнай рэвалюцыі XVII ст.?
2. Калі ўзніклі Генеральныя штаты ў Францыі і якую ролю яны адыгрывалі?

Французская рэвалюцыя канца XVIII ст. стала заканамерным вынікам глыбокіх грамадскіх супярэчнасцей. Яна была выклікана пратэстам розных пластоў насельніцтва супраць тагачасных феадальных парадкаў, якія перашкаджалі капіталістычнаму развіццю краіны.

Для гэтых парадкаў былі характэрны неабмежаваная ўлада феадальнай дзяржавы, панаванне каталіцкай царквы, прывілеі землеўладальніцкай арыстакратыі, эканамічная залежнасць большай часткі насельніцтва. У выніку бурных падзей рэвалюцыйнага дзесяцігоддзя (1789—1799) пала абсалютная манархія, што існавала на працягу стагоддзяў, і Францыя стала рэспублікай.

1. Прычыны і перадумовы рэвалюцыі. У Францыі даўно ўжо развіваліся капіталістычныя адносіны. Але яны тармазіліся шматлікімі састарэлымі прывілеямі феадалізму. Найважнейшымі з іх былі саслоўі і *саслоўныя прывілеі*.

З 25-мільённага насельніцтва каля 99 % складала *трэцяе саслоўе*. Яно было сацыяльна неаднароднае. У яго склад уваходзілі буржуазія, у тым ліку багатыя купцы, банкіры і іншыя капіталістычныя прадпрымальнікі, сялянства, гарадскія рабочыя, рамеснікі, бедната. Нават адукаваныя і багатыя людзі недваранскага паходжання не маглі разлічваць на першыя ролі ў дзяржаве, паколькі лічыліся ніжэйшым саслоўем. Усіх прадстаўнікоў трэцяга саслоўя аб'ядноўвала поўная адсутнасць палітычных правоў і жаданне змяніць тагачасны грамадскі лад.

Першае (духавенства) і *другое* (дваранства) саслоўі былі прывілеяванымі. Іх галоўнай прывілеяй з'яўлялася права не плаціць падаткі ў казну. Падаткі плацілі сяляне, прадпрымальнікі, гандляры, юрысты, урачы.

Асабліва цяжкім было становішча 20 млн сялян, якія павінны былі выплачваць пазямельны падатак дзяржаве, феадальную рэнту — свайму гаспадару, адну дзясятую ўрадажаю (дзесяціну) — царкве. Цяжкім быў падатак на соль. Грашовыя сродкі ракой цяклі ў дзяржаўную казну. «На мой век хопіць! Пасля нас хоць патоп!» — гаварыў кароль Людовік XV, у час праўлення якога стаў прыкметным заняпад французскага абсалютызму.

Такім чынам, Людовік XVI атрымаў у спадчыну поўную казну. Але празмерныя выдаткі, звязаныя з уступленнем Францыі ў вайну супраць Вялікабрытаніі за незалежнасць брытанскіх калоній у Паўночнай Амерыцы, моцна падарвалі фінансавое становішча краіны.

2. Крызіс Старога парадку і пачатак рэвалюцыі. У канцы 1780-х гг. Францыю ахапіў грамадска-палітычны крызіс. Манархія апынулася на мяжы фінансаванага банкруцтва, казна была пустая. Дзяржаўны доўг дасягнуў катастрофічных

Людовік XVI і міністр фінансаў перад пустой дзяржаўнай казной Францыі. Карыкатура XVIII ст.

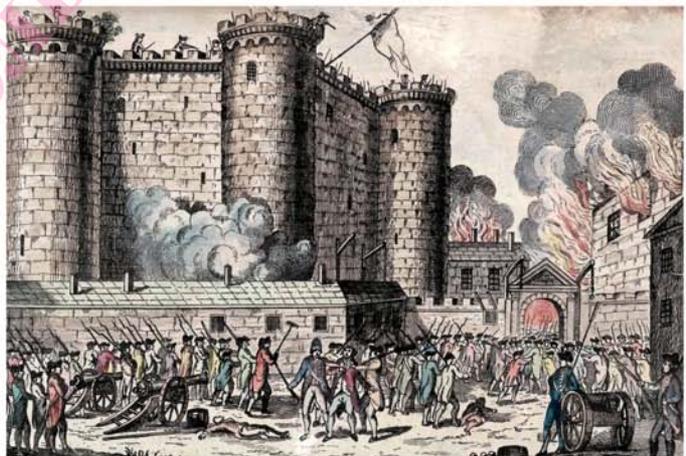
памераў, і банкіры адмаўляліся даваць новыя пазыкі. Становішча ўскладніў харчовы крызіс, які ахапіў краіну пасля неўраджаю 1788 г. Пачаўся голад. Адбыліся хлебныя бунты. Тысячы збяднелых сялян напоўнілі Парыж.

У гэтых умовах урад пайшоў на надзвычайную раней меру: прыняў рашэнне абкласці падаткам прывілеяваныя саслоўі. Для зацвярджэння новага падаткаабкладання Людовік XVI склікаў 5 мая 1789 г. саслоўна-прадстаўнічы орган — Генеральныя штаты, якія не збіраліся з 1614 г. Як высветлілася, гэта рашэнне было згубным для манархіі і асабіста для караля.

Выбары прайшлі па трох саслоўях. Дэпутаты ад кожнага саслоўя засядалі асобна, і рашэнні павінны былі прымацца пасаслоўна, г. зн. кожнае саслоўе валодала адным голасам. Трэцяе саслоўе спадзявалася на змены ў краіне. З першых дзён пасяджэнняў сталі відавочныя рознагалосці паміж прадстаўнікамі трэцяга саслоўя і дэпутатамі ад духавенства і дваранства.

Далей падзеі развіваліся імкліва і непрадказальна. Дэпутаты-рэфарматы ад трэцяга саслоўя адважыліся на рэвалюцыйныя дзеянні. 17 чэрвеня 1789 г. яны абвясцілі сябе *Нацыянальным сходам* і запатрабавалі ўвядзення **канстытуцыі**. 9 ліпеня Нацыянальны сход быў пераўтвораны ва *Устаноўчы сход*. Такім чынам, трэцяе саслоўе абвясціла сябе паўнамоцным прадстаўніком усёй нацыі і падкрэсліла сваю рашучасць усталяваць у краіне новы грамадскі лад. Вельмі паказальна, што духавенства і дваране амаль адразу далучыліся да новага парламента. Кароль спрабаваў спыніць непажаданае развіццё падзей, але беспаспяхова.

На барацьбу з манархіяй узняліся народныя масы. **14 ліпеня 1789 г.** у Парыжы ўспыхнула паўстанне. Паўстанцы разрабавалі зброевыя крамы і ва-

*Штурм Бастыліі
14 ліпеня 1789 г.*

Дэкларацыя правоў чалавека і грамадзяніна. 1789 г.

енны арсенал. Галоўнай падзеяй паўстання было ўзяцце *Бастыліі* — сярэднявечковай крэпасці, у якой знаходзілася турма. У час штурму пралілася першая кроў. Гэты дзень лічыцца пачаткам рэвалюцыі і адзначаецца французамі як *нацыянальнае свята*.

3. Рэформы і абвяшчэнне рэспублікі. 26 жніўня 1789 г. Устаноўчы сход прыняў найважнейшы дакумент Французскай рэвалюцыі — *Дэкларацыю правоў чалавека і грамадзяніна*. Гэты дакумент абвясціў роўнасць людзей *перад* законам. Былі замацаваны свяшчэнныя правы на свабоду асобы, свабоду слова, свабоду сумлення, бяспеку і ўласнасць. «Усё, што не забаронена законам, тое дазволена, і ніхто не можа быць прымушаны рабіць тое, што не прадпісана законам», — гаварылася ў Дэкларацыі.

Па меры развіцця рэвалюцыі ў краіне ажыццяўляліся рэформы і пераўтварэнні. Спецыяльнымі *дэкрэтамі* (рэвалюцыйнымі законамi) ліквідаваліся ранейшы саслоўны падзел і саслоўныя прывілеі, усе тытулы дваранства і духавенства, феадальныя павіннасці. Усталёўваліся свабода гаспадарчай, прадпрымальніцкай дзейнасці і грамадзянская роўнасць.

Сяляне атрымалі магчымасць стаць паўнапраўнымі ўласнікамі зямлі. Уся маёмасць царквы *перадавалася* ў распараджэнне дзяржавы, а прадстаўнікі духавенства становіліся дзяржаўнымі служачымі, якія атрымлівалі жалаванне. Аднак большасць святароў адмовіліся прысягнуць на вернасць грамадзянскаму парадку духавенства і адкрыта выступілі супраць Устаноўчага сходу.

У верасні 1791 г. Устаноўчы сход прыняў канстытуцыю і на гэтым скончыў сваю работу. На змену яму быў выбраны *Заканадаўчы сход*. Першая ў гісторыі Францыі канстытуцыя абмяжоўвала каралеўскую ўладу і ўсталёўвала рэжым *канстытуцыйнай манархіі*. Аднапалатнаму Заканадаўчаму сходу належала вышэйшая заканадаўчая ўлада, а каралю — выключна вышэйшая выканаўчая. Ствараўся таксама незалежны ад гэтых дзвюх галін улады *вярхоўны суд*. Выбарчыя правы атрымалі толькі мужчыны, якія выплачвалі падатак у суме, не меншай за вызначаную ў канстытуцыі.

Рэй у Заканадаўчым сходзе вялі дзве палітычныя групы: левыя і правыя. Іх так назвалі таму, што яны, не дамаўляючыся, размясціліся ў зале па-

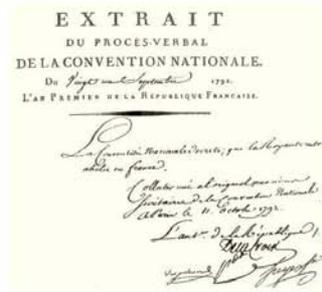
сяджэнняў па розныя бакі ад крэсла старшыні сходу. *Левыя* былі *прыхільнікамі рэспублікі* і чакалі зручнага моманту, каб усталяваць яе, *правыя* — *прыхільнікамі канстытуцыйнай манархіі*. Сярод левых, у сваю чаргу, выявіліся супярэчнасці паміж двума групамі: *жырандыстамі* (іх лідары былі выбраны ў дэпартаменце Жыронда) і *мантаньярамі* (ад франц. *montagne* — гара), якія займалі месцы ў зале пасяджэнняў на верхніх лаўках. І жырандысты, і мантаньяры былі членамі Якабінскага клуба (ад назвы кляштара Святога Якава, дзе яны праводзілі свае пасяджэнні). Таму левых таксама называлі *якабінцамі*.

У пачатку 1792 г. ускладнілася міжнароднае становішча Францыі. Супраць яе заключылі ваенны саюз Прусія і Аўстрыйская імперыя Габсбургаў. Францыя першая аб'явіла вайну Аўстрыі. Людовік XVI спадзяваўся, што вайна скончыцца паражэннем Францыі і аднаўленнем абсалютызму. Аднак пагроза замежнага ўварвання выклікала хвалю рэвалюцыйна-патрыятычнага ўздыму. У Парыж накіраваліся тысячы добраахвотнікаў. Разам з імі з Марселя ў сталіцу прыйшла рэвалюцыйная песня паэта *К. Ж. Ружэ дэ Ліля*. Гэта была знакамітая «Марсельеза», якая пазней стала нацыянальным гімнам Францыі. На хвалі патрыятычнага руху **10 жніўня 1792 г.** у Парыжы ўспыхнула паўстанне. Пачаўся штурм каралеўскага палаца Цюільры. Людовік XVI і члены яго сям'і былі арыштаваны. Пачаліся масавыя забойствы, ахвярамі якіх сталі пераважна дваране. З гэтага часу ў Французскай рэвалюцыі насілле канчаткова атрымала перавагу над правам.

Новы Устаноўчы сход, названы *Канвентам*, быў выбраны на аснове ўсеагульнага выбарчага права (для мужчын). 21 верасня 1792 г. ён скасаваў каралеўскую ўладу і на наступны дзень абвясціў Францыю рэспублікай. Жырандысты, якія знаходзіліся пры ўладзе, імкнуліся не дапусціць далейшага развіцця рэвалюцыі, супакоіць народ дробнымі ўступкамі. Яны асудзілі маса-

Рэвалюцыйны гімн
«Марсельеза»

Указ Канвента
аб скасаванні каралеўскай
ўлады ў Францыі.
21 верасня 1792 г.

вья вераснёўскія забойствы. Мантаньяры, наадварот, лічылі, што рэвалюцыя яшчэ не перамагла ўсіх сваіх ворагаў. Яны былі бліжэйшыя да народных нізоў, лепш ведалі іх настроі і спадзяванні. Мантаньяры заўсёды былі гатовыя звярнуцца па падтрымку да простага народу. З прычыны рознагалоссяў з мантаньярамі жырандысты выйшлі з Якабінскага клуба. З гэтага часу якабінцамі называліся толькі мантаньяры. Лідарамі якабінцаў сталі вядомыя дзеячы рэвалюцыі: *Максімільен Рабесп'ер, Жорж Жак Дантон і Жан Поль Марат.*

У канцы 1792 г. Людовік XVI быў прыцягнуты да рэвалюцыйнага суда па абвінавачанні ў здрадзе. Пад націскам якабінцаў Канвент асудзіў яго да пакарання смерцю, якое адбылося 21 студзеня 1793 г.

Пытанні і заданні

1. Назавіце саслоўі, інтарэсы якіх у XVIII ст. у Францыі абараняла каралеўская ўлада.
2. Прывядзіце прыклады, якія сведчаць пра цяжкае эканамічнае становішча ў Францыі ў канцы 1780-х гг.
3. З якой мэтай кароль склікаў Генеральныя штаты і да чаго прывяло яго імкненне павялічыць падаткі?
4. Распавядзіце пра пачатак Французскай рэвалюцыі. Запоўніце храналагічны календар «Асноўныя падзеі Французскай рэвалюцыі».

Дата	Што адбылося
14 ліпеня 1789 г.	
26 жніўня 1789 г.	
10 жніўня 1792 г.	
21 верасня 1792 г.	

5. Назавіце асноўныя палажэнні Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна. Як вы думаеце, ці актуальныя яны ў нашы дні?
6. Які палітычны лад зацвердзіла канстытуцыя 1791 г.?
7. Падрыхтуйце паведамленне пра звяржэнне манархіі і ўсталяванне рэспублікі ў Францыі.

Уражанні рускага пісьменніка Д. І. Фанвізіна аб становішчы ў Францыі напярэдадні рэвалюцыі

«Я бачыў Лангедок, Праванс, Дафінэ, Ліён, Бургонь, Шампань. Першыя дзве правінцыі лічацца ва ўсёй тутэйшай дзяржаве самымі ўрадлівымі і багатымі. Параўноўваючы нашых сялян у лепшых мясцінах з тамашнімі, знаходжу, бесстаронна мяркуючы, становішча нашых больш паспяховым...

Падатак у казну плаціцца неабмежаваны... У гэтым найпладаноснейшым краі на кожнай пошце карэта мая была заўсёды акружана жабракамі, якія вельмі часта, замест грошай, менавіта пыталіся, ці няма з намі кавалка хлеба...

Народ у правінцыях яшчэ больш няшчасны, чым у сталіцы. Лёс яго залежыць галоўным чынам ад інтэнданта [каралеўскага чыноўніка]; але што ёсць інтэндант? Злодзеі, які мае паўнамоцтва рабаваць правінцыю бескантрольна...»

Доказам чаго з'яўляюцца ўражанні Д. І. Фанвізіна аб становішчы французскіх сялян?

§ 17. ЯКАБІНСКАЯ ДЫКТАТУРА

Успомніце

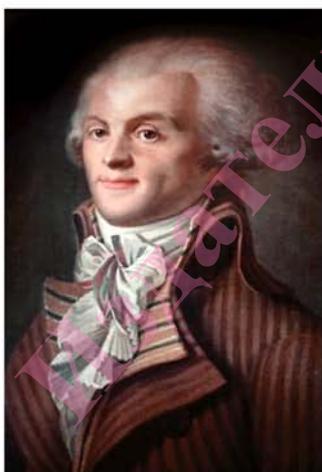
Чаму якабінец рэзка крытыкавалі палітыку жырандыстаў?

Пакаранне смерцю французскага караля выклікала абурэнне ва ўсёй Еўропе. Аўстрыя, Прусія, Іспанія, Сардзінскае каралеўства, Галандыя, Англія і іншыя дзяржавы аб'ядналіся для сумеснай барацьбы з рэвалюцыйнай Францыяй. З аднаго боку, Францыя пагражала інтэрвенцыя еўрапейскіх манархій і чужаземных армій, з другога — унутраная контррэвалюцыя. Паўстанні раялістаў, прыхільнікаў караля, адбываліся ў розных частках краіны. У гэтых умовах у Францыі ўсталявалася **дыктатура** якабінцаў, якія ўстанавілі рэжым насілля і **тэрору**. Якабінская дыктатура не адпавядала ў поўнай ступені інтарэсам народа, што і прывяло ў канчатковым выніку да яе заняпаду і прыходу да ўлады новых палітычных сіл.

1. Прыход да ўлады якабінцаў. Вясной 1793 г. становішча Францыі стала крытычным. Да Аўстрыі і Прусіі далучыліся іншыя дзяржавы. Краіна апынулася ў варожым акружэнні. З Францыяй разарвалі адносіны ЗША і Расія.

У розных раёнах краіны ўспыхвалі раялісцкія контррэвалюцыйныя мяцяжы. Найбуйнейшы з іх адбыўся на паўночным захадзе Францыі — у Брэтані і Вандэі. Асноўнай сілай паўстання тут былі сяляне, абураныя антыцаркоўнай палітыкай урада і пакараннем смерцю караля.

У гэты ж час у Парыжы расло незадавальненне гарадскіх нізоў уладай. Многія людзі апынуліся на мяжы выжывання. Яны патрабавалі ад урада вызначыць цвёрдыя цэны на харчаванне і прадметы першай неабходнасці, праводзіць суровыя рэпрэсіі супраць контррэвалюцыянераў. 31 мая — 2 чэрвеня **1793 г.** па ініцыятыве мясцовых органаў кіравання ў Парыжы адбылося паў-

М. Рабесп'ер. 1790 г.

стане. Паўстанцы акружылі Канвент і арыштавалі некалькі дзясяткаў дэпутатаў-жырандыстаў. Пасля гэтага палітычнае кіраўніцтва ў Канвенце перайшло да якабінцаў.

2. Палітыка якабінцаў. Тэрор. З самага пачатку якабінцы прынялі шэраг законаў у інтарэсах гарадскіх нізоў, сялян і сельскай беднаты. У краіне скасоўваліся ўсе сеньярыяльныя павіннасці. На тавары першай неабходнасці, уключаючы асноўныя прадукты харчавання, паліва і сыравіну, былі вызначаны цвёрдыя цэны. Падазроныя грамадзяне арыштоўваліся і знявольваліся ў турму без суда і следства, а спекулянты і скупшчыкі караліся смерцю. Аднак, нягледзячы на прынятыя меры, становішча ў краіне не палепшылася. Народныя

нізы цяпер ужо выказвалі незадаволенасць палітыкай якабінцаў і нават заклікалі да звяржэння іх улады.

У такім становішчы якабінцы, якія прадстаўлялі інтарэсы радыкальна настроенай буржуазіі, адкрыта перайшлі да *надзвычайных метадаў праўлення*, уключаючы *тэрор* і *насілле*. Правадыр якабінцаў М. Рабесп'ер лічыў, што толькі з дапамогай дыктатуры можна вырашыць праблемы, якія стаялі перад краінай.

Канвент прыняў рашэнне аб усталяванні часовага рэвалюцыйнага парадку кіравання. Увядзенне канстытуцыі, прынятай у чэрвені 1793 г., адкладвалася на няпэўны час. Уся ўлада была сканцэнтравана ў руках Канвента і яго камітэтаў. Найважнейшымі з іх былі *Камітэт грамадскага выратавання* і *Камітэт грамадскай бяспекі*. У дэпартаменты і армію ад камітэтаў пасылаліся спецыяльныя камісары, надзеленыя шырокімі паўнамоцтвамі. Так аформіўся рэжым якабінскай дыктатуры. Яе асноўнай зброяй стаў тэрор, які ажыццяўляўся *рэвалюцыйным трыбуналам*.

Восенню 1793 г. *гільяціна*, створаная для смяротнага пакарання людзей, пачала працаваць з павышанай «прадукцыйнасцю». На гільяціну адпраўляліся прадстаўнікі духавенства і знаці. Былі пакараны смерцю ўдава караля *Марыя Антуанета* і герцаг Арлеанскі Філіп Эгалітэ. Не абмінула гэта доля і нядаўніх саюзнікаў якабінцаў — жырандыстаў. Нават такія ўплывовыя дзеячы рэвалюцыі, як Ж. Ж. Дантон і К. Дэмулен, якія асмеліліся крытыкаваць дзеянні М. Рабесп'ера, вясной 1794 г. былі аддадзены пад суд рэвалюцыйнага трыбунала. Нішто не магло спыніць Рабесп'ера, або Непадкупнага, як яго называлі сучаснікі: ні заслугі перад рэвалюцыяй, ні сяброўскія стасункі.

За час свайго знаходжання пры ўладзе якабінцы ажыццявілі ваенную рэформу, стварылі баяздольную, амаль мільённую армію. Многія таленавітыя

Задушэнне
мяцяжу ў Вандэі

военачальнікі паходзілі з салдат, унтэр-афіцэраў або нацыянальных гвардзейцаў. Да канца 1793 г. якабінцы здолелі ачысціць краіну ад замежных войскаў і лакалізаваць раялісцкі мяцеж на паўночным захадзе краіны.

Вялікую ўвагу якабінцы звярталі на адносіны з каталіцкай царквой. Радыкальна настроеныя рэвалюцыянеры пачалі праводзіць палітыку *дэ-хрысціянізацыі*. Яны выступалі за адмову ад каталіцызму і замену яго культурамі Розуму і «пакутнікаў свабоды». І сапраўды, некаторыя царквы былі ператвораны ў «храмы Розуму», у якіх устанаўліваліся бюсты якабінцаў, што загінулі. Гарадскія нізы падтрымалі палітыку дэ-хрысціянізацыі, але сяляне, што складалі большасць народа Францыі, не прынялі і асудзілі яе. Улічваючы гэту акалічнасць, Канвент, па патрабаванні М. Рабесп'ера, адмовіўся ад дэ-хрысціянізацыі. У краіне абвешчалася свабода веравызнання.

Узмацненне дыктатуры і тэрору вясной 1794 г. выклікала незадавальненне нават сярод найбліжэйшага асяроддзя М. Рабесп'ера. У Канвенце супраць яго наспела змова. Дзяржаўны пераварот быў ажыццёўлены **27 ліпеня 1794 г.**, або 9 тэрмідора II года рэспублікі паводле рэвалюцыйнага календара. Таму пераварот увайшоў у гісторыю пад назвай *тэрмідарыянскага*. На наступны дзень пасля перавароту М. Рабесп'ер, Л. А. Сен-Жуст і іншыя дзеячы якабінскай дыктатуры былі пакараны смерцю.

3. Ад тэрмідарыянскага перавароту да ваеннай дыктатуры Напалеона Банапарта. Жыццё ў дзяржаве пайшло нармальным ходам. Памяркоўныя рэвалю-

Пасяджэнне Дырэктарыі. Мастак А. Шатэнь. Дырэктарыя, якая складалася з пяці чалавек, была вышэйшым органам выканаўчай улады ў Францыі ў 1795—1799 гг.

цыянеры адцяснілі ад улады прыхільнікаў тэрору. Новыя кіраўнікі Францыі, з аднаго боку, праследавалі якабінцаў і душылі выступленні гарадскіх нізоў, а з другога — змагаліся супраць манархістаў.

Многія меры, прынятыя якабінцамі, былі скасаваны, у тым ліку законы «аб падазроных» і аб фіксаваных цэнах. Ліквідаваўся рэвалюцыйны трыбунал. Зноў аднаўлялася свабода гандлю, і зноў падскочылі цэны на спажывецкія тавары.

Паводле канстытуцыі 1795 г., у Францыі быў замацаваны рэспубліканскі лад і ўсе антыфеадальныя заваёвы рэвалюцыі, але скасоўвалася ўсеагульнае выбарчае права і аднаўляліся двухступеньчатая сістэма выбараў і маёмасныя цэнзы. Выканаўчая ўлада ўручалася не аднаму чалавеку, а пяці дырэктарам, якія па чарзе выбіраліся абедзвюма палатамі парламента. У Францыі ўзнікла ўлада выканаўчай *Дырэкторыі*, што праіснавала да 1799 г.

Дырэкторыя выяўляла інтарэсы «новых багаццяў». Гэта былі прадстаўнікі буржуазіі, што ўзнікла ў перыяд рэвалюцыйных падзей. Яны выступалі за рэспубліку, у якой існавалі б парадак, стабільнасць і ў той жа час не было б ніякіх абмежаванняў свабоды прадпрымальніцтва.

Між тым становішча ў краіне ў другой палове 1790-х гг. заставалася няўстойлівым і напружаным. Паўсядзённае жыццё было неспакойным, па дарогах блукалі банды разбойнікаў і дэзерціры. Народ патрабаваў «хлеба і якабінскай канстытуцыі». Многія сумавалі па «моцнай руцэ», здольнай навесці парадак у краіне. На гэта рэвалюцыя адказала **рэпрэсіямі**.

Урад праследаваў як актывістаў народнага руху, так і манархістаў. «Новыя багацці» асцерагаліся пазбавіцца ўласнасці, набытай у гады рэвалюцыі, і імкнуліся што б там ні было захаваць яе. *Раялісцкі мяцеж*, што пачаўся ў Парыжы восенню 1795 г., быў задушаны з асаблівай жорсткасцю. Пры гэтым вылучыўся малады генерал **Напалеон Бананарт**, які расстраляў паўстанцаў з гармат. З гэтага моманту пачаўся яго імклівы шлях да вяршынь дзяржаўнай улады.

Ва ўмовах палітычнай і эканамічнай нестабільнасці новая буржуазія, палітыкі і фінансісты прынялі рашэнне з дапамогай арміі ажыццявіць дзяржаўны пераварот і ўсталяваць дыктатуру. Яны

*Напалеон Бананарт.
Мастак А. Ж. Гро.
Каля 1797—1798 гг.*

звярнуліся па дапамогу да генерала Напалеона Банапарт, які стаў папулярным у краіне. **9 лістапада 1799 г.** ён бесцырымонна разагнаў французскі парламент. «Рэвалюцыя скончана», — заявіў будучы дыктатар.

Пачаўся паступовы пераход ад рэспублікі да імперыі. Згодна з новай канстытуцыяй, прынятай у снежні 1799 г., заканадаўчая ўлада стала цалкам залежаць ад урада. Выканаўчую ўладу атрымалі тры консулы, з якіх рэальнымі правамі валодаў толькі першы — Банапарт. У 1804 г. Напалеон Банапарт перайшоў да манархічнай формы праўлення, абвясціўшы сябе «імператарам французаў».

4. Гістарычнае значэнне і вынікі рэвалюцыі. У час рэвалюцыі людзі часта звяртаюцца да крайніх мер, выказваючы тым самым сваю незадаволенасць усталёваным парадкам. Найбольш яскравым прыкладам такога стаўлення да мінулага з'яўляецца якабінскі тэрор. Насілле стала састаўной часткай Французскай рэвалюцыі. Яна спрабавала знішчыць сляды мінулага і іншымі спосабамі. Быў уведзены новы каляндар. Год абвешчэння рэспублікі стаў першым годам гэтага календара. Месяцы называліся ў адпаведнасці з сезонамі года. Былі скасаваны дваранскія тытулы. Людзі называлі адзін аднаго «грамадзянамі». Нават на ігравых картах забаранялася адлюстроўваць каралёў і вяльмож. Змяніўся і стыль адзення. Замест брыджаў да калена ўводзіліся доўгія панталоны. Праўда, большасць з гэтых змен праіснавала нядоўга, напрыклад новы каляндар і назвы месяцаў.

Але рэвалюцыя прынесла і шмат важнага. «Свабода, Роўнасць і Братэрства» сталі лозунгам Французскай рэвалюцыі. «Свабода» была дасягнута, калі людзі атрымалі свабоду слова, веравызнання, друку і сходаў. «Роўнасць» — калі дваранства і духавенства страцілі свае асаблівыя прывілеі. Усе грамадзяне сталі роўныя перад законам. «Братэрства» азначала пачуццё адзінства і блізкасці людзей. Рэвалюцыя аб'яднала ўсю Францыю. Але краіна не стала мірнай нават пасля дзесяці гадоў насілля і кровапраліцця.

Пытанні і заданні

1. У выніку якіх падзей якабінцы прыйшлі да ўлады?
2. Якім чынам была арганізавана якабінская ўлада? Растлумачце, чаму яе называюць дыктатурай.
3. Падрыхтуйце паведамленне пра Максімільена Рабесп'ера і палітыку, якую ён праводзіў.
4. Назавіце прычыны заняпаду якабінскай дыктатуры.
5. Якія абставіны далі магчымасць генералу Напалеону Банапарту захапіць уладу?

6. Прадоўжыце запаўненне храналагічнага календара асноўных падзей Французскай рэвалюцыі і зрабіце высновы аб яе значэнні.

У. І. Ленін пра Французскую буржуазную рэвалюцыю XVIII ст.

«Вазьміце Вялікую Французскую рэвалюцыю. Яна нездарма называецца вялікай. Для свайго класа, для якога яна працавала, для буржуазіі, яна зрабіла так шмат, што ўсё XIX стагоддзе, тое стагоддзе, якое дало цывілізацыю і культуру ўсяму чалавецтву, прайшло пад знакам Французскай рэвалюцыі. Яно ва ўсіх канцах свету толькі тое і рабіла, што праводзіла, ажыццяўляла па частках, дарабляла тое, што стварылі вялікія французскія рэвалюцыянеры буржуазіі, інтарэсам якой яны служылі, хоць яны гэтага і не ўсведамлялі, прыкрываючыся словамі аб свабодзе, роўнасці і братэрстве.

Кожны, хто свядома ставіцца да гісторыі, скажа, што Французская рэвалюцыя, хоць яе і разбілі, усё ж такі перамагла, таму што яна ўсяму свету дала такія асновы буржуазнай дэмакратыі, буржуазнай свабоды, якія былі ўжо неадхільныя».

Ці згодныя вы з такой ацэнкай Французскай буржуазнай рэвалюцыі XVIII ст.? Аргументуйце свой адказ.

АБАГУЛЬНЯЮЧЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА І

1. Ці слушна, што XVI ст. стала часам адраджэння антычнай культуры, а Сярэднія вякі былі перыядам яе адмаўлення? Для больш пераканаўчага адказу параўнайце культуру Адраджэння і сярэдневяковую культуру і запоўніце табліцу.

Параметры параўнання	Культура Высокага сярэдневякоўя	Культура Адраджэння
1. Уяўленні пра свет 2. Галоўная тэма мастацкіх твораў 3. Стаўленне да антычнай культуры 4. Стаўленне да феадалаў і царквы		

2. Пачніце запаўненне сінхранічнай табліцы «Культура Новага часу» (с. 193).

3. Галоўным вынікам Рэфармацыі можна лічыць страту царкоўнага адзінства Заходняй Еўропы. Чалавек у XVI ст. паўстаў перад выбарам: якой рэлігіі прытрымлівацца дзеля выратавання сваёй душы? Падумайце, якім чынам гэтыя падзеі адбіліся на жыцці людзей таго часу.

4. Выкарыстоўваючы карту, пакажыце межы тэрыторыі, вядомай еўрапейцам у Сярэднія вякі. Чаму лічылася, што далёкія землі вельмі багатыя на золата і каштоўныя камяні?

5. Назавіце прычыны, якія падштурхнулі еўрапейцаў адправіцца на пошукі новых зямель і гандлёвых шляхоў. Якія краіны першыя ўступілі ў эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў?

6. Як вядома, дзякуючы Вялікім геаграфічным адкрыццям адбыўся пераварот у свядомасці еўрапейцаў. Развіццю якіх навук садзейнічалі гэтыя адкрыцці? Ці можна гаварыць пра «інтэлектуальны скачок» у гісторыі чалавецтва?

7*. XVII ст. у Заходняй Еўропе — эпоха надзвычай дынамічная, бурная, супярэчлівая. Сучаснікі назвалі гэта стагоддзе «вывіхнутым часам». У XVII ст. пастаянна пралівалася кроў: завяршэнне рэвалюцыі ў Нідэрландах, Трыццацігадовая вайна, рэвалюцыя і пакаранне смерцю Карла I у Англіі. Лютавалі эпідэміі і голад. Але XVII ст. было таксама часам адкрыццяў і вялікіх дасягненняў. У зарыве вогнішчаў інквізіцыі ўжо бачылася эпоха Асветніцтва. Чым вы растлумачыце гэту дваістасць XVII ст.?

8. XVIII ст. — гэта перш за ўсё стагоддзе Асветніцтва. Першыя парасткі асветніцкай думкі з'явіліся ў Англіі і Галандыі ў другой палове XVII ст. і ў самым пачатку XVIII ст. Але найбольш моцнай крыніцай асветніцкіх ідэй стала французская грамадская думка. Падумайце, чым гэта можна растлумачыць.

9. Якое значэнне мела Французская рэвалюцыя XVIII ст.? Як яна паўплывала на іншыя еўрапейскія краіны?

10. З храналагічнай табліцы ў канцы вучэбнага дапаможніка выпішыце даты, якія належаць да гісторыі Заходняй Еўропы першага перыяду Новага часу. Растлумачце, якія падзеі звязаны з войнамі і рэвалюцыямі, а якія — з геаграфічнымі адкрыццямі. У чым гістарычнае значэнне падзей, звязаных з гэтымі датамі?

11. Знайдзіце ў «Слоўніку гістарычных тэрмінаў і паняццяў» у канцы вучэбнага дапаможніка новыя тэрміны і паняцці, пра якія вы даведаліся, вучаючы гісторыю Заходняй Еўропы. Раскрыйце іх значэнне.

12. З якімі гістарычнымі дзеячамі вы азнаёміліся ў гэтым раздзеле? Назавіце:

- а) правіцеляў і палкаводцаў;
- б) правадыроў народных рухаў;
- в) правадыроў вызваленчай барацьбы;
- г) падарожнікаў, якія зрабілі геаграфічныя адкрыцці;
- д) выдатных дзеячаў культуры: вучоных, пісьменнікаў, мастакоў, скульптараў, мысліцеляў.

Сцісла ахарактарызуйце кожнага з іх.

13. Што вы прачыталі з рэкамендаванага ў канцы вучэбнага дапаможніка спіса літаратуры, якая тычыцца гісторыі Еўропы Новага часу? Якія звесткі вы атрымалі з гэтых кніг? Ці цікавыя яны? Абгрунтуйце сваю думку.

АМЕРЫКА

Каланізацыя і асваенне Амерыкі сталі падзеяй вялікай гістарычнай важнасці. Яна адбілася найперш на лёсах індзейцаў — карэннага насельніцтва гэтай часткі свету. Сустрэліся дзве цывілізацыі, не падобныя адна на адну. Яны, як і трэба было чакаць, не змаглі знайсці агульнай мовы.

Еўрапейцы, гнаныя прагай золата і набыцця новых зямель, былі настроены агрэсіўна.

Гордыя і свабодалюбівыя індзейцы не жадалі падпарадкоўвацца заваёўнікам. Але яны нічога не маглі супрацьпаставіць агнястрэльнай зброі, палітычнай хітрасці і вераломству еўрапейцаў. Еўрапейская цывілізацыя пераможна распаўсюджвалася па ўсёй Амерыцы.

Іспанія і Партугалія, Англія і Францыя паступова заваявалі абодва Амерыканскія кантыненты. Пад уплывам еўрапейцаў сфарміраваліся два гісторыка-геаграфічныя рэгіёны: Цэнтральная і Паўднёвая (або Лацінская) Амерыка і Паўночная Амерыка.

§ 18. КАЛАНІЗАЦЫЯ ПАЎНОЧНАЙ АМЕРЫКІ

Успомніце

1. Хто і калі адкрыў Амерыку?
2. Якія наступствы мела адкрыццё Амерыкі ў канцы XV ст.? Растлумачце, чаму.

Каланізацыя (ад лац. *colonia* — пасяленне) — з’ява, шырока распаўсюджаная ў гісторыі. У старажытныя часы грэкі засялілі Прычарнамор’е і стварылі там свае пасяленні (калоніі). Рускія ў XVI—XVIII стст. каланізавалі Сібір. Адначасова пачалася каланізацыя Амерыкі. Яе цэнтральную і паўднёвую

часткі захапілі іспанцы і партугальцы. У Паўночнай Амерыцы ствараліся англійскія калоніі. У 1775 г. успыхнула паўстанне каланістаў супраць панавання Англіі, а ў 1776 г. была ўтворана незалежная дзяржава — Злучаныя Штаты Амерыкі.

1. Пачатак каланізацыі. Ясным вясеннім ранкам 1607 г. тры англійскія караблі сталі на якар у вусці ракі Джэймс у Паўночнай Амерыцы. На бераг сышлі першыя перасяленцы. Іх было няшмат — усяго каля 100 чалавек. Людзі ўбачылі прыгожыя лугі, цудоўныя высокія дрэвы і чыстыя воды, якія прывялі іх у захапленне. Усё зачароўвала еўрапейцаў: суніцы, у чатыры разы большыя за англійскія, далікатныя на смак вустрыцы, велізарныя асятры, нябачаныя плады і ягады.

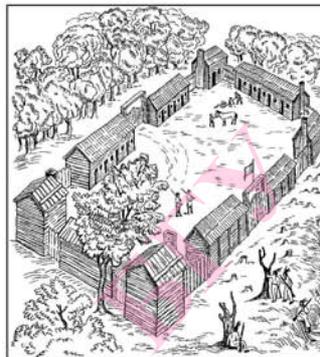
Але ў хуткім часе на пасяленцаў напалі ваяўнічыя індзейцы. З’явіліся незнаёмыя і небяспечныя хваробы, ад якіх сталі паміраць людзі. Наперадзе была цяжкая работа, упартая і небяспечная барацьба за выжыванне на вялікім і дзікім кантыненте.

Пасяленцы заснавалі горад Джэймстаўн. Яны пабудавалі форт (умацаванне), царкву, свіран і некалькі дзясяткаў невялікіх хацін. Узнікла першая калонія — Віргінія. Так пачыналася стварэнне новай краіны на амерыканскай зямлі.

Еўрапейцы паступова прыстасоўваліся да мясцовых умоў. Яны вырошчвалі тут тыя культуры, якія ў Еўропе складалі аснову іх харчавання: пшаніцу, жыта, авёс, боб, моркву і цыбулю, гадавалі свіней і рагатую жывёлу. У індзейцаў еўрапейцы навучыліся вырошчваць бульбу і кукурузу, ладзіць чаўны з кары, рабіць лыжы.

2. Лёс індзейцаў. Калі еўрапейцы ўпершыню прыбылі ў Амерыку, там жылі сотні розных індзейскіх плямёнаў. У кожнага племені былі свае звычаі, мова і заняткі. Індзейцы палявалі на дзікіх жывёл, збіралі фрукты і ягады ў лясах, лавілі рыбу і займаліся земляробствам. Прылады працы яны рабілі пераважна з дрэва і каменю. Галоўнай зброяй былі лук і стрэлы.

З’яўленне еўрапейцаў аказалася згубным для гэтых плямёнаў. Індзейцы паміралі ад хвароб (воспа, адзёр і інш.), невядомых да таго часу ў Амерыцы.

*Адно з першых пасяленняў (форт) еўрапейцаў.
Рэканструкцыя*

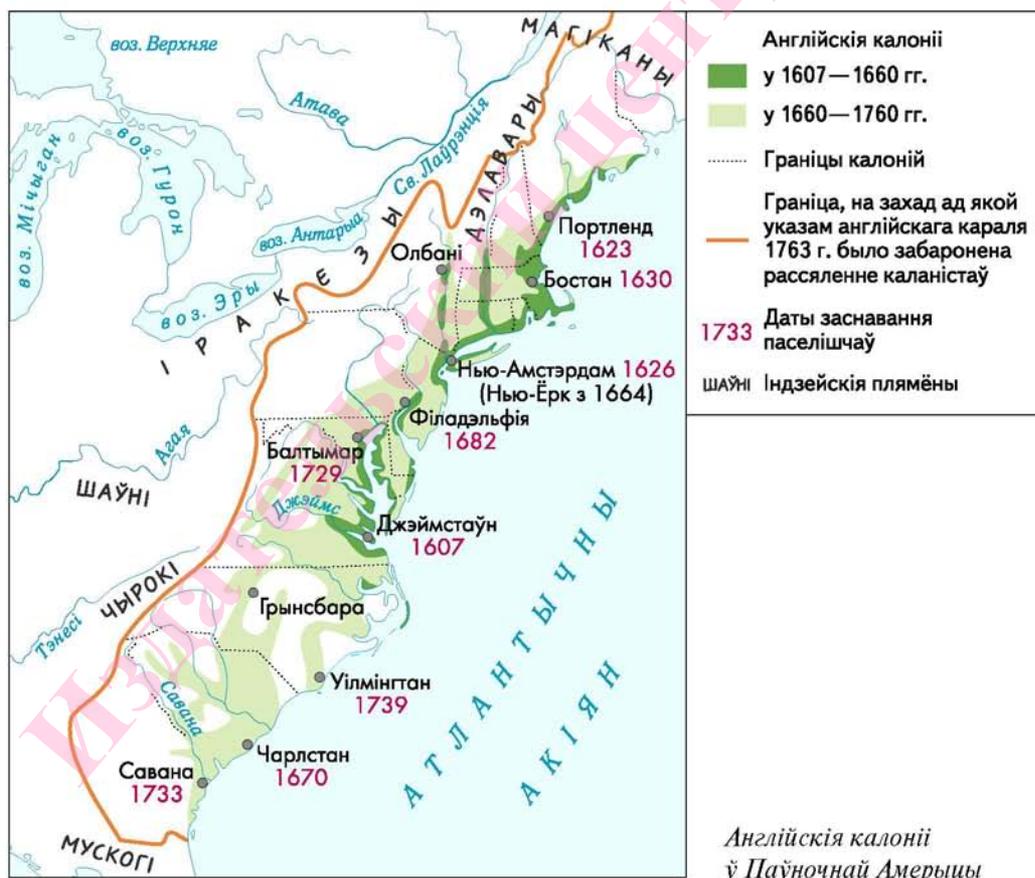

Пасяленне індзейцаў

Іх забівалі ў бітвах, а тых, хто заставаўся ў жывых, выганялі з іх зямель. За кожнага забітага індзейца ў калоніях выплачвалася ад 50 да 100 фунтаў стэрлінгаў. Гэтай сумы было дастаткова для таго, каб набыць добры ўчастак зямлі. Да пачатку XX ст. большасць індзейцаў Паўночнай Амерыкі былі знішчаны.

3. Каланізацыя ў XVIII ст. Да сярэдзіны XVIII ст. уздоўж Атлантычнага ўзбярэжжа ўтварылася *трынаццаць англійскіх калоній*. Вузкай паласой расцягнуліся яны ад канадскіх ялін на поўначы да пальмавых гаёў на поўдні. Вярхоўная ўлада ў калоніях належала англійскаму каралю, і ўсе пасяленцы, незалежна ад нацыянальнасці, з'яўляліся падданымі брытанскай кароны.

Вялікую ролю ў каланізацыі Паўночнай Амерыкі адыгралі англійскія пурытане, якія пакідалі радзіму, ратуючыся ад рэлігійнага ўціску. Менавіта яны прынеслі з сабой на кантынент дэмакратычныя і рэспубліканскія ідэі. *Мігра-*

*Пасяленцы-пуритане
барыкадуюць дзверы,
ратуючыся ад нападу
індзейцаў.
Гравюра XIX ст.*

цыя (перасяленне) з Англіі не спынялася. У сярэдзіне XVIII ст. да 90 % белых жыхароў калоній былі англічанамі.

Калі высветлілася, што жыццё ў калоніях можа прынесці абагачэнне, пачалося стихійнае перасяленне з Еўропы. Сюды пацягнуліся немцы, французы, галандцы і датчане. У большасці сваёй гэта былі сяляне і рамеснікі. Але былі і дваране, якія пакінулі радзіму па палітычных матывах. Каланісты вызнавалі розныя кірункі хрысціянства. Таму з самага пачатку ім давалося выходзіць у сабе такую важную якасць, як верацярпімасць.

4. Паўднёвыя і паўночныя калоніі. Эканамічнае развіццё калоній было неаднолькавым. У паўднёвых калоніях (Поўдзень) працвітала *плантацыйная гаспадарка*. На вялікіх участках зямлі — **плантацыях** — вырошчваліся тытунь, бавоўна, індыганосныя расліны (з іх здабывалі фарбавальнік індыга), рыс, якія карысталіся вялікім попытам у Англіі. З самага пачатку ў калоніях не хапала рабочай сілы. Гордыя і незалежныя індзейцы не жадалі адмаўляцца ад звыклага ладу жыцця і працаваць на белых. Яны аддавалі перавагу смерці перад няволяй. Выйсце было знойдзена: захопленых або выкупленых у Афрыцы чарнаскурых рабоў сталі тысячамі ўвозіць у Амерыку. Тут іх жорстка эксплуатавалі. Раба можна было купіць, прадаць або беспакarana забіць.

У паўночных калоніях (Поўнач) развівалася *фермерская гаспадарка*. Працавітыя пасяленцы расчышчалі зямлі, будавалі дамы з бяргвення і стваралі свае *фермы* (гаспадаркі). Фермеры жылі ў невялікіх паселішчах або асобна на зямлі, якую апрацоўвалі. Уладальнікі фермаў самі забяспечвалі сябе ўсім не-

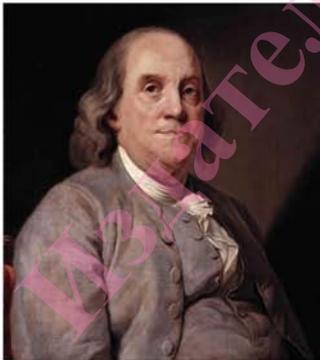
*Горад Філадэльфія.
Малюнак
XVII—XVIII стст.*

абходным. За карыстанне невялікімі зямельнымі ўчасткамі фермеры плацілі аброк буйным землеўладальнікам.

У паўночных калоніях, у адрозненне ад паўднёвых, развіваліся суднабудаванне, рыбалоўства і апрацоўчая прамысловасць. У Англію вывозіліся жалеза і выплаўлены чыгун.

5. Культура. Амерыканская нацыянальная культура — адна з самых маладых у свеце. Яе асновай стала англійская культура. Але ўклад у фарміраванне амерыканскай культуры ўнеслі розныя народы. У ёй нямала запазычанняў з культуры індзейцаў, а таксама афрыканцаў, асабліва ў сферы музычнай і паэтычнай творчасці.

Вялікае значэнне ў калоніях надавалася адукацыі. Амаль з самага пачатку каланізацыі ўводзілася абавязковая пачатковая адукацыя. Багатыя плантатары паўднёвых калоній, як правіла, наймалі прыватных выхавачеляў, якія навучалі дзяцей чытанню, пісьму, арыфметыцы, лацінскай і грэчаскай мовам. Заможныя бацькі часта адпраўлялі сваіх дзяцей ва ўніверсітэты Англіі. У Паўночнай Амерыцы да сярэдзіны XVIII ст. дзейнічала восем вышэйшых навучальных устаноў (каледжаў). Пісьменнасць сярод мужчынскай часткі белага насельніцтва калоній была амаль усеагульнай. Такія гарады, як Бостан, Філадэльфія і Нью-Ёрк, ператварыліся ў найбуйнейшыя культурныя цэнтры калоній.

*Б. Франклін. Мастак
Ж. С. Дзюплесі. 1778 г.*

У амерыканцаў не было сваіх Ньютанаў, але работы некаторых вучоных XVIII ст. атрымалі прызнанне ў Еўропе. Так, **Бенджамін Франклін** (1706—1790) праславіўся адкрыццямі ў галіне электрычнасці і вынаходніцтвам маланкаадвода. З дапамогай звычайнага папяровага змея, якога хлапчукі запускаяць у неба, ён даказаў, што маланка ўяўляе сабой электрычны разрад.

У другой палове XVIII ст. шырокае распаўсюджанне ў Паўночнай Амерыцы атрымалі ідэі еўрапейскага Асветніцтва. Вялікай папулярнасцю сярод адукаванай часткі насельніцтва карысталіся погляды англійскага асветніка Джона Лока, які сцвярджаў, што галоўная задача дзяржавы — гэта абарона чалавечага жыцця, свабоды і маёмасці. Такое ўяўленне аб дзяржаве адпавядала поглядам усіх амерыканцаў.

Пытанні і заданні

1. Растлумачце, што такое каланізацыя.
2. Калі і як еўрапейцы каланізавалі Паўночную Амерыку?
3. Раскажыце пра лёс індзейскага насельніцтва.
4. Якім чынам у Паўночную Амерыку трапілі рабы з Афрыкі і як іх эксплуатавалі каланізатары?
- 5*. Ці змяніўся сэнс паняцця «калонія» ў Новы час у параўнанні з яго значэннем у папярэдні перыяд гісторыі? Растлумачце свой адказ.
6. Якой дзяржаве падпарадкоўваліся паўночнаамерыканскія калоніі?
7. Раскажыце аб сувязі амерыканскай культуры, якая фарміравалася, з еўрапейскай. Аргументуйце свой адказ.
- 8*. На аснове дадатковай літаратуры падрыхтуйце паведамленне пра Бенджаміна Франкліна.

Амерыканскі пісьменнік Жан дэ Крэўкёр аб некаторых якасцях амерыканцаў і амерыканскага грамадства

«Адкуль пайшлі ўсе гэтыя людзі? Яны з'яўляюцца змяшэннем англічан, шатландцаў, ірландцаў, французцаў, датчан, немцаў і шведаў. З гэтай разнароднай сумесі і пайшла раса, якая называецца амерыканцамі...

Я паважаю іх за тое, што яны ўжо зрабілі, — за дакладнасць і мудрасць, з якой яны засялілі тэрыторыю; за прыемнасць іх манер; за раннюю любоў да літаратуры, за іх старажытны каледж — першы ў гэтым паўшар'і; за іх працавітасць... У гэтым вялікім амерыканскім сховішчы беднякі Еўропы... сустрэліся разам. У Еўропе яны былі, як многія бескарысныя расліны... Яны засыхалі, і яны былі скошаны нястачай, голадам і вайной...»

Ці падзяляеце вы пункт гледжання пісьменніка?

3 «Аўтабіяграфіі» Б. Франкліна

«Для таго каб забяспечыць мой крэдыт і рэпутацыю гандляра, я стараўся не толькі быць працавітым і ашчадным у рэальнасці, але і проста пазбягаць празмернасцей, і мяне ніколі не бачылі ў месцах марных забаў. Я ніколі не займаўся

лоўляй рыбы або паляваннем; кніга, праўда, іншы раз адрывала мяне ад маёй работы, але гэта здаралася рэдка і заставалася незаўважаным, так што не выклікала плётак».

Пра якія якасці характару Б. Франкліна можна меркаваць па гэтай вытрымцы з «Аўтабіяграфіі»?

§ 19. ВАЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ І ЎТВАРЭННЕ ЗЛУЧАННЫХ ШТАТАЎ АМЕРЫКІ

Успомніце

1. Якая рэвалюцыя называецца буржуазнай?
2. Чаму Англія была зацікаўлена ў паўночнаамерыканскіх калоніях?
3. Раслумачце значэнне паняцця «тэорыя натуральнага права».

Вызваленчы рух паўночнаамерыканскіх калоній, як і ў Нідэрландах, перарос у буржуазную рэвалюцыю. Улада англійскага караля была скінута. Утварылася незалежная дзяржава — Злучаныя Штаты Амерыкі. Гэта падзея стала найважнейшай у гісторыі Новага часу.

1. Рост супярэчнасцей паміж калоніямі і Англіяй. Кароль, многія буйныя зямельныя ўласнікі і буржуазія Англіі былі зацікаўлены ў паўночнаамерыканскіх калоніях. **Метраполія** ўсяляк іх эксплуатавала, стараючыся атрымаць як мага больш даходу.

Калоніі паступова ператвараліся ў крыніцу сыравіны і рынак збыту для англійскай прамысловасці. Развіццё прамысловасці і гандлю ў калоніях свядома тармазілася. Забаранялася вытворчасць жалезных вырабаў і шарсцяных тканін. Іх загадвалася ў гатовым выглядзе вывозіць з Англіі.

Прыгнёт калоній з боку Англіі ўзмацняўся. Гэта прывяло да абвастрэння адносін паміж імі і метраполіяй. Дастаткова было нязначнай зачэпкі, каб пралілася кроў.

«*Бостанская бойня*», якая адбылася вясной **1770 г.** у горадзе Бостане каля будынка мытні, — яркі таму прыклад. Хлапчукі, якія гулялі непадалёк, закідалі снежкамі англійскіх вартавых.

Натоўп дарослых, падбэдзёраваючы дзяцей, абрынуў на салдат град абраз і кпінаў. Тады тыя нечакана адкрылі агонь і забілі пяць чалавек. Абурэнне гараджан было такім моцным, што ўлады палічылі за лепшае вывесці войскі з горада.

*Расстрэл
жыхароў Бостана
англійскімі войскамі —
«бостанская бойня».
Гравюра 1770 г.*

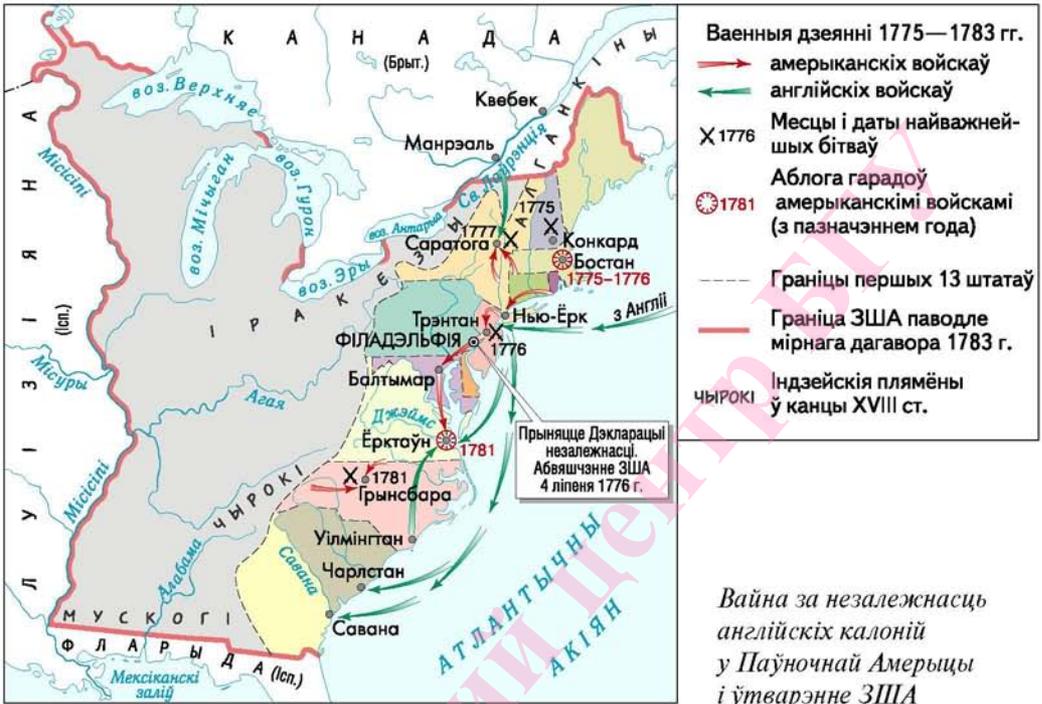

«Бостанскае чаяпіцце» адбылося ўслед за «бостанскай бойняй» у снежні 1773 г. Да гэтага часу Англія скасавала непапулярныя пошліны на свае тавары, акрамя чаю. Тады ў калоніях наўмысна адмовіліся ад чаяпіцця. Спроба выгрузіць партыю чаю ў Бостане сустрэла супраціўленне каланістаў. Група смельчакоў, пераапанутых у індзейцаў, пранікла на англійскія караблі і выкінула чай у ваду. Гэта падзея, якая атрымала ў калоніях з’едлівую назву «бостанскае чаяпіцце», паслужыла прычынай для вайны паміж калоніямі і іх метраполіяй.

Лондан вырашыў правучыць жыхароў Бостана і закрыў гэты найбуйнейшы ў паўночных калоніях порт для ўсялякага гандлю. Тады прадстаўнікі ўсіх трынаццаці калоній аб’ядналіся і аб’явілі **байкот** англійскім таварам. Ніхто не хацеў саступаць адзін аднаму. Сутыкненне стала непазбежным.

2. Вайна за незалежнасць у Паўночнай Амерыцы (Амерыканская рэвалюцыя). Вайна паміж Англіяй і яе амерыканскімі калоніямі пачалася вясной 1775 г. Насельніцтва ўсіх паўночнаамерыканскіх калоній набывала зброю. Фарміраваліся ваенныя атрады. Першыя залпы прагучалі ў Бостане ў красавіку 1775 г.

Адразу ж пасля гэтага сабраўся з’езд прадстаўнікоў калоній. Было вырашана стварыць армію каланістаў-патрыётаў. Галоўнакамандуючым назначылі багатага землеўладальніка **Джорджа Вашынгтона** (1732—1799).

Атрады патрыётаў спачатку былі дрэнна арганізаваныя. Фермеры і жыхары вёсак, якія ведалі сваіх камандзіраў як нядаўніх суседзяў, неахвотна падпарадкоўваліся ім. Салдаты былі слаба навучаныя і недысцыплінаваныя. Калі паспяваў ураджай або надыходзіла зіма, яны пакідалі казармы і ішлі дадому.

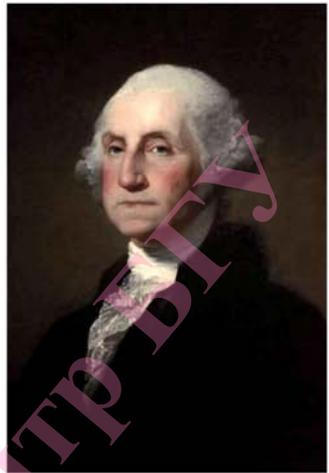
Кампанію 1777 г. Вашынгтон пачаў, маючы 11 тыс. салдат. Паводле сведчання відавочцы, гэта былі «абарваныя, вашывыя, голая палкі». Ім супрацьстаяла 20-тысячная брытанская армія. Акрамя таго, не ўсё насельніцтва калоній падтрымала патрыётаў. Каля 25 тыс. амерыканцаў змагаліся на баку караля. Нядзіўна, што спачатку англічане былі ўпэўнены ў перамозе.

Аднак у амерыканцаў былі свае перавагі. Найперш, амерыканцы ваявалі на сваёй зямлі і таму добра ведалі, за што змагаліся. Калі яны цяперлі паражэнне ў адным месцы, у іншым адразу ж узнікала новае войска. Адзін гісторык параўнаў войска патрыётаў з жэле з парэчак, якое немагчыма прыбіць да сцяны. Важнай перавагай быў баявы дух салдат-фермераў. І, нарэшце, амерыканскай арміяй камандаваў Джордж Вашынгтон — таленавіты арганізатар і натхняльнік патрыятычнай вайны.

Англійскай арміі, якая знаходзілася за тысячы кіламетраў ад радзімы, цяжка было ўтрымліваць пад сваім кантролем такую вялікую тэрыторыю.

Ваенныя дзеянні ахапілі ўсе калоніі і працягваліся больш за сем гадоў. Адбылося каля дваццаці найважнейшых бітваў. Вашынгтон зрабіў нямаля памылак. Яго армія неаднаразова цярпела паражэнні, але бліскуча выйграла кампанію.

3. Незалежнасць. Першапачаткова калоніі толькі патрабавалі справядлівасці ў падаткаабкладанні і прадстаўніцтва ў англійскім парламенце. Але жорсткія кровапраліцці адрэзалі шлях да згоды. **4 ліпеня 1776 г.** у Філадэльфіі адбыўся Кангрэс (з'езд) прадстаўнікоў калоній, які прыняў *Дэкла-*

Дж. Вашынгтон. Мастак Г. Ч. Сцюарт. 1796 г.

Падпісанне Дэкларацыі незалежнасці ЗША. У цэнтры стаіць Т. Джэферсан з тэкстам Дэкларацыі. Карціна XIX ст.

рацыю незалежнасці. Дакумент абвясчаў незалежнасць трынаццаці былых калоній, іх аб'яднанне і ўтварэнне новай дзяржавы — *Злучаных Штатаў Амерыкі (ЗША)*. Гэты дзень з'яўляецца дзяржаўным святам у ЗША.

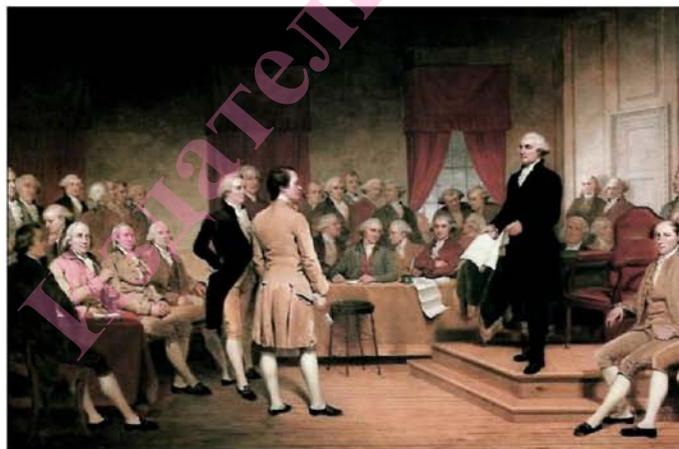
У Дэкларацыі гаварылася, што «ўсе людзі створаны роўнымі» і надзелены неад'емнымі правамі, сярод якіх — «права на жыццё, на свабоду і на імкненне да шчасця». Але дакумент змяшчаў супярэчнасці. Па патрабаванні плантатараў і часткі гандляроў паўночных калоній рабства не толькі не было скасавана, але нават не асуджалася. Чарнаскурыя засталіся рабамі.

Пад гарматныя салюты і бой званоў тэкст Дэкларацыі абвясцілі народу на вуліцах і плошчах.

У Нью-Ёрку ў дні ўсеагульнага патрыятычнага ўздыму помнік каралю Георгу III пералілі на кулі. Амерыканцы жартавалі: «Няхай англічане пакаштуюць кулі, якія выліты з іх караля».

4. Амерыканская канстытуцыя. Вайна закончылася поўным паражэннем англійскіх войскаў. Паводле мірнага дагавора **1783 г.** Англія прызнала незалежнасць ЗША. Але становішча краіны было вельмі цяжкім. Паміж трынаццацю штатамі існавалі вялікія рознагалоссі. Узніклі спрэчкі з-за граніц. Адзін аднаму прад'яўлялі тэрытарыяльныя патрабаванні. Гаварылі нават аб вайне паміж штатамі. У краіне не існавала агульнадзяржаўных органаў улады, агульнай нацыянальнай валюты. У гады вайны так і не ўдалося стварыць сапраўды нацыянальны ўрад. Некаторыя штаты вялі самастойныя перагаворы з замежнымі дзяржавамі.

Такая дзяржава не магла праіснаваць доўга. У любы момант мог адбыцца яе распад на самастойныя часткі.

*Дж. Вашынгтон
прадстаўляе ў Філадэльфіі
канстытуцыю ЗША
1787 г. Карціна XIX ст.*

Амерыканцам трэба было навесці парадак «унутры свайго дома», пера-адолець унутраную раз'яднанасць. Гэту задачу ўзяліся вырашаць прадстаўнікі штатаў, якія сабраліся ў 1787 г. у Філадэльфіі для распрацоўкі канстытуцыі. Па новай канстытуцыі стваралася моцная *саюзная* дзяржава, у якой заканадаўчая ўлада належала парламенту (кангрэсу). Кіраўнік выканаўчай улады (урада) — *прэзідэнт* — надзяляўся шырокімі паўнамоцтвамі. Першым амерыканскім прэзідэнтам быў выбраны ў 1789 г. герой Вайны за незалежнасць Джордж Вашынгтон.

Канстытуцыя 1787 г. азнаменавала сабой нараджэнне *першай незалежнай буржуазнай дзяржавы* ў Амерыцы.

Пытанні і заданні

1. У чым заключаліся супярэчнасці паміж паўночнаамерыканскімі калоніямі і метраполіяй?
2. Прывядзіце прыклады, якія сведчаць аб росце незадавальнення ў калоніях палітыкай Англіі.
3. Чаму англійскі кароль і парламент забаранілі ў паўночнаамерыканскіх калоніях вытворчасць жалезных вырабаў і шарсцяных тканін?
4. Які характар насіла вайна паміж Англіяй і яе паўночнаамерыканскімі калоніямі? Ці можна Вайну за незалежнасць англійскіх калоній у Паўночнай Амерыцы лічыць формай буржуазнай рэвалюцыі? Аргументуйце свой адказ.
5. Ці былі перавагі ў перыяд вайны на баку калоній?
6. Уявіце, што вы трапілі ў Паўночную Амерыку ў 1775 г. Апішыце падзеі, сведкамі якіх вы маглі б стаць. На чым баку былі б вашы сімпатыі? Чаму?
7. Дайце характарыстыку асноўным палажэнням Дэкларацыі незалежнасці. Што абвяшчаў гэты дакумент? Ці лічыце вы Дэкларацыю незалежнасці прагрэсіўным дакументам?
8. Выпішыце падзеі, якія адбыліся ў 1607, 1770, 1773, 1775, 1776, 1783, 1787 гг.
9. Што прывяло калоніі да перамогі?
- 10*. На аснове дадатковай літаратуры падрыхтуйце паведамленні пра Джорджа Вашынгтона, Томаса Джэферсана.

Са спадчыны Томаса Джэферсана, выдатнага амерыканскага асветніка і грамадскага дзеяча, прэзідэнта ЗША ў 1801—1809 гг.

З рабствам павінна быць скончана

«Існаванне рабства сярод нас, несумненна, павінна дрэнна ўплываць на нашы норавы. Адносіны паміж гаспадаром і рабом уяўляюць сабой пастаяннае праўленне самых ганебных схільнасцей, грубага дэспатызму, з аднаго боку,

і прынізівай пакоры — з другога. Нашы дзеці бачаць гэта і стараюцца пераймаць...

Бацька гневаецца, а дзіця глядзіць, убірае ў сябе праявы гневу, таксама пыхліва трымае сябе сярод маленькіх рабоў і, значыць, не можа не быць тыранам, таму што выгадавана ў атмасферы тыраніі, навучалася ёй і штодзённа ў ёй практыкавалася...»

На падставе прачытанага дайце характарыстыку асабістым якасцям Томаса Джэферсана. Падумайце, чаму яго называюць выдатным амерыканскім асветнікам і грамадскім дзеячам.

Тадэвуш Касцюшка

Тадэвуш Касцюшка (1746—1817) — ураджэнец Беларусі, удзельнік Вайны за незалежнасць ЗША, генерал, герой бітвы пад Саратогай. У ЗША яму пастаўлены помнікі ў Вашынгтоне, Чыкага, Кліўлендзе і інш. Яго імем названы адзін з амерыканскіх гарадоў.

§ 20. ЛАЦІНСКАЯ АМЕРЫКА Ў XVI—XVIII стст.

Успомніце

1. Хто такія канкістадоры, місіянеры, гуманісты?
2. Якія еўрапейскія дзяржавы ўтварылі свае калоніі ў Лацінскай Амерыцы ў XVI—XVIII стст.? Пакажыце іх на карце.
3. Як еўрапейцы паставіліся да карэннага насельніцтва?

У XVI ст. Іспанія і Партугалія ўстанавілі кантроль над той часткай Новага Свету, якая пазней стала называцца *Лацінскай Амерыкай*. Партугальцам належала Бразілія, а іспанскай кароне — уся астатняя тэрыторыя Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі. Еўрапейскае заваяванне абарвала далейшае самастойнае развіццё індзейскіх народаў.

1. Вышэйшая ўлада ў калоніях. Іспанскія калоніі ў Лацінскай Амерыцы падзяляліся на віцэ-каралеўствы і генерал-капітанствы. Адпаведна, вышэйшую ўладу ажыццяўлялі віцэ-каралі і генерал-капітаны, якім падпарадкоўваліся губернатары правінцый. Віцэ-каралі ў сваіх дзеяннях трымалі справаздачу толькі перад каралеўскім урадам і *Саветам па справах Індый* у Мадрыдзе. Рашэнні Савета, у сваю чаргу, падлягалі зацвярджэнню караля. Партугальскай Бразіліяй кіравалі генерал-губернатары, якіх назначаў

Лісабон, а з другой паловы XVII ст. — **віцэ-каралі**. Ім належала ўся ваенная і грамадзянская ўлада на падпарадкаванай тэрыторыі.

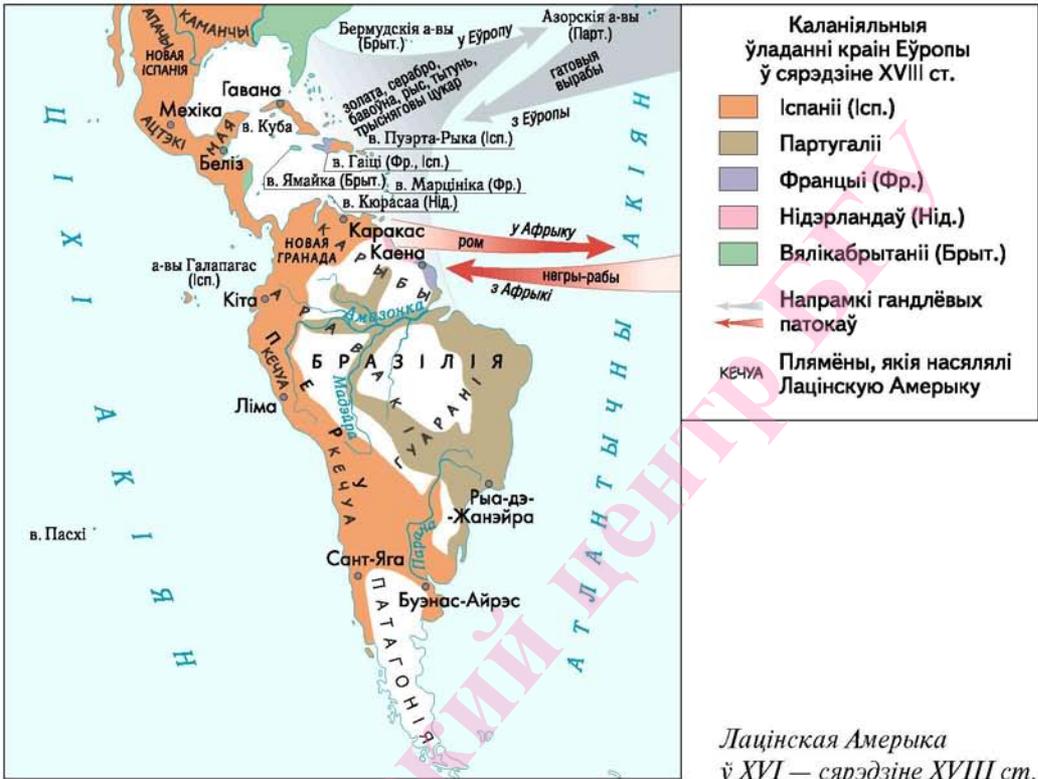
2. Гаспадарчае жыццё. Усё жыццё ў калоніях было падпарадкавана інтарэсам метраполій. Іспанцы адкрылі ў Паўднёвай Амерыцы багатыя радовішчы серабра і золата. Пачала хутка развівацца горназдабываючая прамысловасць, якая стала крыніцай атрымання каштоўных металаў. Іспанцы шырока выкарыстоўвалі на рудніках паднявольную рабочую сілу. Указам караля Карла V індзейцы-язычнікі былі аб'яўлены патомнымі рабамі іспанскіх каланізатараў. Іспанцы прымушалі індзейцаў працаваць у *латыфундыях*. Так называліся вялізныя маёнткі, якія іспанская знань атрымала ў калоніях. Вялікая частка сельскагаспадарчых прадуктаў ішла на экспарт. Каштоўныя і каляровыя металы (золата, серабро, медзь і волава), фарбавальнікі, бавоўна, тытунь, трысняговы цукар і рыс — усё гэта ў вялікай колькасці вывозілася ў Іспанію і Партугалію. Адтуль значную частку тавару прадавалі ў іншыя краіны Еўропы.

Апрацоўчая прамысловасць у калоніях амаль не развівалася. Гатовыя вырабы ўвозіліся толькі з метраполіі. Каралеўская ўлада не дазваляла вырошчваць у калоніях тыя сельскагаспадарчыя культуры (вінаград, алівы, лён), якія раслі ў метраполіі.

3. Становішча карэннага насельніцтва і чарнаскурых. Цяжкія ўмовы жыцця былі крыніцай высокай смяротнасці сярод карэннага насельніцтва. Індзейцы сотнямі тысяч гінулі ад непасільнай працы на плантацыях і рудніках, ад голаду і хвароб. Колькасць індзейскага насельніцтва катастрофічна скарачалася. Паколькі рабочых рук не хапала, у Амерыку пачалі ўвозіць *чарнаскурых рабоў*

*Чарнаскурья рабы
на іспанскай
цукровай плантацыі.
Гравюра пачатку XVII ст.*

з Афрыкі. У Бразіліі, напрыклад, яны складалі асноўную масу непасрэдных вытворцаў. У іспанскіх калоніях асноўнай рабочай сілай заставаліся індзейцы.

Чарнаскурых афрыканцаў выкарыстоўвалі пераважна на плантацыях цукровага трыснягу, кавы, тытуню і іншых трапічных культур, а таксама ў горназдабываючай прамысловасці.

4. Еўрапейскае насельніцтва. Прывілеяванія вярхі калоній складалі іспанцы і партугальцы. Яны займалі амаль усе адміністрацыйныя, ваенныя і царкоўныя пасады, валодалі буйнымі маёнткамі і руднікамі. Іспанцы і партугальцы лічылі сябе вышэйшай расай у параўнанні з індзейцамі і неграмі. Нават да крэолаў яны ставіліся пагардліва.

Крэоламі ў Амерыцы называлі нашчадкаў выхадцаў з Еўропы. Яны займалі другарадныя пасады ў калоніяльнай адміністрацыі і арміі. З іх асяроддзя фарміраваліся інтэлігенцыя і ніжэйшае духавенства. Крэолы валодалі руднікамі і мануфактурамі. Сярод іх былі таксама дробныя землеўладальнікі і рамеснікі. Паступова складваліся крэольскія вярхі.

рэсы індзейцаў перад каралём, але ў апошнія гады жыцця канчаткова пераканаўся, што той не зможа ім дапамагчы. У Барталамэ Лас Касаса засталася шмат паслядоўнікаў — хрысціянскіх гуманістаў, якія змагаліся за свабоду індзейцаў і захаванне іх культуры.

Важную ролю ў лёсе насельніцтва Лацінскай Амерыкі адыграў ордэн езуітаў. Практычна ва ўсіх калоніях езуіты стварылі сетку навуковых і навучальных устаноў, якія і па сённяшні дзень лічацца аднымі з найлепшых.

7. Мастацкая культура і мастацтва. Сінтэз культур Еўропы і Новага Свету садзейнічаў станаўленню новай лацінаамерыканскай культуры.

Выдатнай прадстаўніцай крэольскай культуры была *Хуана Інес дэ ла Крус*, або Сор Хуана. Яна нарадзілася ў 1651 г. недалёка ад горада Мехіка.

У адзінаццацігадовым узросце маці адвезла яе ў горад да сястры, дзе, дзякуючы сваім талентам і незвычайнай прыгажосці, дзяўчына стала прыдворнай дамай віцэ-каралевы. Хуана вучылася музыцы, жывапісу, асвойвала розныя навукі. У 19 гадоў яна стала манахіняй і правяла ў сценах кляштара 26 гадоў. Тут Хуана стварыла цудоўныя творы, якія прынеслі паэтэсе сусветную славу. Сучаснікі называлі яе «дзясятай музай».

У літаратуры Новага Свету шырокае распаўсюджанне атрымалі хрысціянскія ідэі. Ярка праявіліся яны ў жывапісе і скульптуры. Вобразы Хрыста і святых наблілі ў Лацінскай Амерыцы новыя, адрозныя ад еўрапейскіх уяўленняў, рысы. Асабліва любімым стаў вобраз Багародзіцы.

Розныя кляштарныя мастацкія школы, якія знаходзіліся пад моцным уплывам старажытных індзейскіх традыцый, па-рознаму адлюстроўвалі Дзеву Марыю. Часта яе малявалі ва ўбранні індзейскай прынцэсы, у ззянні сонечных промняў, з добрым і пяшчотным тварам, тонкімі рукамі. У адзенні Багародзіцы заўсёды прысутнічалі белы і блакітны колеры. На сукенцы было шмат залатой аздобы, асабліва ў майстроў Эквадора. Работа па золаце прынесла ім сусветную славу.

Кляштар у Кіта (цяпер сталіца Эквадора) стаў першай мастацкай школай у Лацінскай Амерыцы. Ужо ў першай палове XVI ст. пры ім адкрыўся спецыяльны каледж. Навучанне мясцовых майстроў ішло так паспяхова, што да канца XVI ст., дзякуючы старанням манахаў-францысканцаў, кляштар у Кіта ператварыўся ў сапраўдны цэнтр мастацтва. Такія школы пры францысканскіх кляштарх існавалі па ўсёй Амерыцы аж да пачатку XIX ст.

8. Будаўніцтва гарадоў. Пры стварэнні гарадоў у Новым Свеце еўрапейцы выкарыстоўвалі ўяўленні, выпрацаваныя дойлідамі італьянскага Рэнесансу, вопыт старажытных грэкаў і рымлян, а таксама абапіраліся на мясцовыя традыцыі. Будаўніцтва грунтавалася на прамавугольнай сістэме планавання.

*Хуана Инес дэ ла Крус.
Мастак М. Кабрэра.
1750 г.*

*Абраз «Маці Божая
Гвадэлупская»*

*Касцёл езуітаў у горадзе
Мехіка (Мексіка).
1760—1762 гг.*

Ад галоўнай плошчы адыходзіла восем вуліц — па дзве з кожнага вугла. Вуліцы і ўсе гарадскія будынкi арыентаваліся па баках свету. Падобную прамавугольную планіроўку гарадоў выкарыстоўвалі мая, інкі і іншыя народы кантынента.

Ансамбль галоўнай плошчы ўвасабляў яднанне ўлады караля і каталіцкай царквы. Будаўніцтва пачыналася з храма. На другім баку плошчы ўзводзіліся будынкi гарадскіх улад. На трэцім размяшчалі свае будынкi ваенныя, на чацвёртым быў дом губернатара. Затым было заведзена будаваць школу, але на гэта часта ўжо не хапала сродкаў, і таму клопат аб навучанні брала на сябе царква.

Пытанні і заданні

1. Якое значэнне для Іспаніі і Партугаліі мелі іх амерыканскія калоніі? Што вывозілі каланізатары з Лацінскай Амерыкі?
2. Пералічыце пытанні, якія, на вашу думку, неабходна асвятліць пры паведамленні аб складзе лацінаамерыканскага насельніцтва і становішчы асобных яго груп. Параўнайце свае пытанні з пытаннямі аднакласнікаў, разам выпрацуйце план паведамлення і запішыце яго ў сшытак.
3. Сфармулюйце прычыны вызваленчага руху ў Лацінскай Амерыцы.

- 4*. Які з фактараў, што абумовілі вызваленчы рух у лацінаамерыканскіх калоніях Іспаніі, быў галоўным? Выпішыце правільны адказ: а) рост насельніцтва; б) узмацненне каланіяльнага прыгнёту; в) бяспраўнасць карэннага насельніцтва; г) эканамічнае развіццё; д) пагардлівае стаўленне іспанскіх чыноўнікаў да крэолаў.
5. Якую ролю адыграла каталіцкая царква ў краінах Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі?
6. Раскажыце пра дзейнасць Б. Лас Касаса. Якія асабістыя якасці трэба было мець, каб у адзіночку выступіць супраць сваіх суайчыннікаў і абараняць заваяваны народ?
7. Што вы даведаліся пра Хуану Інес дэ ла Крус?
8. Дайце характарыстыку лацінаамерыканскага выяўленчага мастацтва.
9. Раскажыце аб асаблівасцях будаўніцтва гарадоў у Новым Свеце. Паспрабуйце намаляваць іх планіроўку.

Іспанцы на востраве Куба **З кнігі «Гісторыя Індый» Б. Лас Касаса**

«Увайшлі яны ў правінцыю Камагуэй, найбольшую па тэрыторыі і населеную мноствам туземцаў; гэтыя індзейцы, прынамсі ў тых паселішчах, у якіх пабывалі іспанцы, харчаваліся маніёкавым хлебам, дзічынай, а таксама рыбай там, дзе можна было яе лавіць. Іспанцы пабывалі ў некалькіх паселішчах, якія ляжалі на іх шляху. Але многія паселішчы заставаліся ўбаку, а жыхарам іх было цікава паглядзець на новых людзей, і асабліва на трох ці чатырох кабыл, якія наводзілі жах на ўсю акругу і вестка аб якіх разнеслася па ўсім востраве; вось чаму многія індзейцы прыбылі ў вялікае паселішча пад назвай Каанаа ў той дзень, калі туды павінны былі ўступіць іспанцы.

Раніцай таго дня іспанцы спыніліся адпачыць і паснедаць у рэчышчы перасохлага ручая, дзе заставаліся толькі лужынкi вады. Затое паўсюль тут валялася каменне, прыдатнае для вастрэння мячоў. І надумаліся іспанцы навастрыць свае мячы. Скончыўшы гэтую справу і паснедаўшы, яны адправіліся па дарозе ў Каанаа. (Дарога) пралягала па бязводнай раўніне, і многіх іспанцаў пачала мучыць смага. І тады індзейцы з суседніх паселішчаў прынеслі ім некалькі пасудзін з гарбуза з вадой і сякую-такую ежу.

У Каанаа іспанцы прыбылі ў час, калі пачынае змяркацца. Тут іх чакала мноства індзейцаў, якія прыгатавалі для прышэльцаў разнастайную ежу з маніёкавай мукі і рыбы. На маленькай плошчы сабралася каля дзвюх тысяч індзейцаў; прысеўшы па сваім звычаі на кукішкі, яны ў найвялікшым здзіўленні разглядалі кабыл.

І вось нехта з іспанцаў нечакана выцягнуў меч, а за ім павыцягвалі свае мячы і ўсе астатнія, і пачалі яны патрашыць, рэзаць і забіваць гэтых мужчын

і жанчын, дзяцей і старых, якія сядзелі бесклапотна і са здзіўленнем разглядалі іспанцаў і іх кабыл. Не паспеў ніхто і двойчы прачытаць малітву, як ужо ніводнага індзейца на плошчы не было ў жывых.

...Калі няшчасныя індзейцы ўбачылі агонь і пачулі грукат, яны вырашылі, што гэта гром і маланкі і што іспанцы могуць кіраваць маланкамі і забіваць з іх дапамогай; пасля гэтага ўсе, хто здольны быў бегчы, у той жа час у вялікім страху кінуліся наўцёкі ў цвёрдай упэўненасці, што змагаліся з самімі д'ябламі».

Якія пачуцці выклікаюць у вас апісанья падзеі?

Іспанцы на востраве Гаіці

З кнігі Б. Лас Касаса «Гісторыя Індый»

«Індзейцы... працавалі ў тыя часы бесперапынна, і на ўсіх важных работах над імі ставілі жорсткіх наглядчыкаў-іспанцаў — і над тымі, хто адпраўляўся на работы ў руднікі, і над тымі, хто працаваў у маёнтках ці на фермах. І гэтыя наглядчыкі абыходзіліся з імі так сурова, жорстка і бесчалавечна, не даючы ім хвіліны спакою ні днём, ні ноччу, што нагадвалі служак пекла.

Яны збівалі індзейцаў палкамі і дубінкамі, давалі ім аплявухі, хвасталі іх бізунамі, штурхалі нагамі, і тыя ніколі не чулі ад іх больш ласкавага слова, чым „сабака“; і тады, змучаныя бесперапыннымі здзекамі і грубым абыходжаннем... яны (індзейцы) сталі ўцякаць у лясы і горы».

АБАГУЛЬНЯЮЧЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА II

1. Пяцьсот гадоў таму сутыкнуліся два светы з розным спосабам мыслення. Калі карэнныя амерыканцы сузіралі свет, стараючыся жыць у гармоніі з ім, то прышэльцы з Еўропы імкнуліся пакарыць яго.

Як вы думаеце, чым можна растлумачыць дзіўныя для еўрапейцаў паводзіны абарыгенаў: іх гасціннасць, ветлівасць і шчодрасць? Ці можна пакорліваць і пасіўнасць жыхароў Новага Свету разглядаць як праяву баязлівасці і бяссілля? Падумайце, чаму мільёны жыхароў Амерыкі адмовіліся адзначыць 500-годдзе яе адкрыцця.

2. Асветніцкія ідэі XVII—XVIII стст. былі папулярныя і ў Новым Свеце. Пад іх сцягам праходзіла Вайна за незалежнасць англійскіх калоній у Паўночнай Амерыцы і была абвешчана новая незалежная дзяржава — ЗША. Да ліку амерыканскіх асветнікаў можна аднесці Томаса Джэферсана — аўтара знакамітай

Дэкларацыі незалежнасці ЗША, прынятай 4 ліпеня 1776 г. У ёй было сфармулявана 27 пунктаў абвінавачання англійскаму каралю. У першапачатковым праекце прысутнічаў і 28-ы пункт, які асуджаў рабства неграў у паўднёвых калоніях. Джэферсан быў перакананы, што рабства супярэчыць чалавечай прыродзе і натуральным правам чалавека, і абвінавачваў англійскага караля ў тым, што «ён захопліваў людзей і ператвараў іх у рабоў у іншым паўшар’і, прычым часта яны гінулі жахлівай смерцю, не вытрымаўшы перавозкі».

Падумайце, чаму гэты пункт не ўвайшоў у канчатковы тэкст Дэкларацыі і чаму яе не прынялі некаторыя амерыканскія палітыкі.

3. Запоўніце параўнальную табліцу «Першыя буржуазныя рэвалюцыі».

Першыя буржуазныя рэвалюцыі

Рэвалюцыі	Перадумовы (прычыны)	Актыўныя сацыяльныя сілы	Вынікі
Англійская рэвалюцыя XVII ст.			
Французская рэвалюцыя XVIII ст.			
Амерыканская рэвалюцыя XVIII ст.			

4. Прадоўжыце запаўненне сінхранічнай табліцы «Культура Новага часу» (с. 193).

5. Ад якой краіны знаходзілася ў каланіяльнай залежнасці большая частка Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі? Выпішыце правільны адказ: а) ад Англіі; б) ад Францыі; в) ад Іспаніі; г) ад ЗША; д) ад Партугаліі.

6. Абараняючы індзейцаў Амерыкі, Б. Лас Касас адным з першых падтрымаў гандаль чарнаскурымі рабамі і іх вываз у Новы Свет. Ці не супярэчыла гэта яго поглядам?

7. З прапанаванага спіса сельскагаспадарчых культур і відаў свойскіх жывёл выпішыце тыя, якія не былі вядомы ў Амерыцы да прыходу еўрапейцаў: кукуруза, гарбуз, фасоля, грэчка, сланечнік, тытунь, ячмень, бульба, какава, памідор, цукровы трыснёг, батат, ананас, земляныя арэхі, буракі, міндаль, алівы, індыкі, козы, коні, аслы, сабакі, быкі, ламы.

8. Падумайце, ці можна пагадзіцца з думкай спецыялістаў, якія лічаць, што галоўным эканамічным вынікам адкрыцця Амерыкі стала пазбаўленне Еўропы ад пагрозы голаду дзякуючы з’яўленню новых культур, у прыватнасці бульбы.

Перыяд ранняга Новага часу быў пераломным не толькі для Еўропы, але і для Расіі. У XVI—XVII стст. завяршыўся працэс складвання адзінай Расійскай дзяржавы. Расія стала найбуйнейшай краінай Еўропы. Яна актыўна пашырала свае тэрыторыі і ўдзельнічала ў геаграфічных адкрыццях. У сярэдзіне XVII ст. рускія выйшлі да берагоў Ціхага акіяна, а ў XVIII ст. расійскія мараплаўцы, купцы і прамыслоўцы заснавалі паселішчы на Алясцы і прылеглых астравах. Тэрыторыя Расіі размяшчалася цяпер у трох частках свету: Еўропе, Азіі і Амерыцы. Расія доўгі час была адрэзана ад еўрапейскага і сусветнага гандлю. Таму яна вяла ўпартую барацьбу на сваіх заходніх і паўднёвых межах за выхад да берагоў Балтыйскага і Чорнага мораў. Перамога ў гэтай барацьбе адкрывала ёй зручныя гандлёвыя шляхі ў Заходнюю Еўропу і ўсходнія краіны. І хаця прэстыж Расіі ў міжнароднай палітыцы ўзрос, эканамічна яна прыкметна адставала ад больш развітых еўрапейскіх краін. Асноўнай перашкодай для развіцця Расійскай дзяржавы было прыгоннае права.

§ 21. РАСІЙСКАЯ ДЗЯРЖАВА Ў XVI ст.

Успомніце

1. Назавіце тэрыторыі, якія да канца XV ст. увайшлі ў склад Вялікага Княства Маскоўскага.
2. Што такое памесце і чым яно адрознівалася ад вотчыны?
3. Растлумачце паняцці «саслоўе», «саслоўна-прадстаўнічая манархія».

У XVI ст. завяршылася аб'яднанне рускіх паўночна-ўсходніх зямель вакол Масквы. Русь была вызвалена ад ардынскага прыгнёту. Склалася адзіная

Василь III.
Гравюра XVI ст.

Расійская дзяржава. Сучаснікі называлі яе Маскоўскім царствам або Расіяй, у Заходняй Еўропе — Масковіяй. Па сваёй тэрыторыі яна перасягала любую еўрапейскую дзяржаву. Правіцелі маладой Расіі ўмацоўвалі цэнтральную ўладу і пашыралі межы сваёй дзяржавы, вялі актыўную барацьбу за выхад да цёплых мораў.

1. Завяршэнне аб'яднання рускіх зямель. Василь III (1479—1533), які ўступіў у 1505 г. на маскоўскі прастол, з годнасцю прадоўжыў справу свайго бацькі Івана III. Ужо ў 1510 г. Маскве была падпарадкавана Пскоўская зямля. Веча, якое кіравала гэтай «феадальнай рэспублікай», адмянялася, а замест яго з'явіліся маскоўскія намеснікі.

У барацьбе з Вялікім Княствам Літоўскім (ВКЛ) маскоўскім ваяводам у 1514 г. удалося далучыць Смаленск. І толькі ў 1521 г. канчаткова была знішчана незалежнасць аднаго з самых старажытных рускіх княстваў — Разанскага. Так завяршылася фарміраванне тэрыторыі адзінай Расійскай дзяржавы.

Між тым важныя змены адбываліся ў самім Вялікім Княстве Маскоўскім. Усё больш абмяжоўваліся правы ўдзельных князёў. Маскоўскі правіцель пачаў часцей раздаваць землі ў якасці памесцяў, а не вотчын. Памесці заставаліся ў вярхоўнай уласнасці гасудара. Іх уладальнікі абавязаны былі служыць яму «верай і праўдай». Гэтыя служылыя людзі — *дваране* — станавіліся асаблівым саслоўем, якое ва ўсім залежала ад манарха.

2. Расія ў перыяд дзяцінства і юнацтва Івана IV. У 1533 г. на маскоўскі прастол уступіў трохгадовы сын Васіля III **Іван IV** (1530—1584). Менавіта яму наканавана было стаць адным з самых вядомых правіцеляў у гісторыі Расіі.

Малалетні вялікі князь не мог кіраваць самастойна. Некаторы час краінай кіравала яго маці Алена Глінская, валявая і прагнавая да славы жанчына. Аднак пасля яе смерці ў 1538 г. на чале ўлады апынуліся баяры. Амаль 10 гадоў працягваўся перыяд баярскага праўлення. Дзяцінства Івана IV праходзіла ва ўмовах барацьбы груповак баяр за ўладу, іх інтрыг і жорсткіх распраў.

З дасягненнем паўналецця Іван Васільевіч вырашыў прыняць царскі тытул. «Царамі» (ад лац. *caesar* — цэзар) на Русі называлі правіцеляў Свяшчэннай Рымскай імперыі і ардынскіх ханаў. Царскі тытул маскоўскага правіцеля павінен быў паказаць поўную незалежнасць краіны. Акрамя таго, цар стаяў

значна вышэй за сваіх падданных, у тым ліку і князёў. У студзені 1547 г. Іван IV урачыста каранавануся на царства ва Успенскім саборы Крамля. Так Расія ператварылася ў царства.

Пачатак царавання Івана IV азмрочыўся страшным бедствам. У чэрвені 1547 г. у Маскве здарыўся моцны пажар. Згарэла ледзь не ўся сталіца — 25 тыс. двароў. Акрамя таго паўсталі праблемы з забеспячэннем горада прадуктамі харчавання. Даведзеныя да адчаю гараджане ўзнялі паўстанне. Гэта падзея, якая напалохала маладога цара, пераканала яго ў неабходнасці рэформаў і ўмацавання ўлады.

3. Выбраная рада і рэформы 1550-х гг. Каля 1549 г. вакол цара аб'ядналіся таленавітыя саветнікі, найбольш уплывовымі з якіх былі дваранін Аляксей Адашаў і свяшчэннік Сільвестр. З дапамогай гэтай *Выбранай рады* (ад слова «радзіць» — раіць) цар ажыццявіў вельмі важныя рэформы.

У 1550 г. быў прыняты новы агульнарасійскі звод законаў — **Судзебнік**. Зафіксаваныя ў ім законы павінны былі праводзіць у жыццё новыя органы ўлады. Так, у сталіцы былі створаны цэнтральныя ўстановы — *прыказы*. Іх назва паходзіць ад рускага слова «приказы», г. зн. даручэнні, якія гасудар даваў сваім давераным асобам. Гэтыя абавязкі перадаваліся памочнікамі, памяшканнямі («ізбамі»), даручэнні сталі выконвацца пастаянна. Кожны з прыказаў (Пасольскі, Памесны, Разрадны, Чалабітны, Разбойны і інш.) займаўся асобнай галіной кіравання: дыпламатыяй, землеўладаннем, войскам, разглядам скаргаў, барацьбой з «ліхімі людзьмі».

На месцах — у паветах і валасцях — судовая ўлада перадавалася выбарным старатам. Спачатку «суд і расправу» вяршылі кармленшчыкі (намеснікі і валасцелі), якія атрымлівалі ў кіраванне пэўную тэрыторыю — «кармленне». Цяпер насельніцтва вызвалалася ад выплат на карысць кармленшчыкаў, але павінна было плаціць новы агульнадзяржаўны падатак. Гэтыя сродкі ішлі на ўтрыманне служылых людзей, якія адпраўляліся па закліку цара на вайну. У 1550 г. было створана таксама пастаяннае стралецкае войска.

У сярэдзіне XVI ст. цар упершыню склікаў для нарады прадстаўнікоў некалькіх саслоўяў — баяр, духавенства і дваран. Такія сходы сталі называцца

*Цар Іван IV Грозны.
Мастак В. М. Васняцоў*

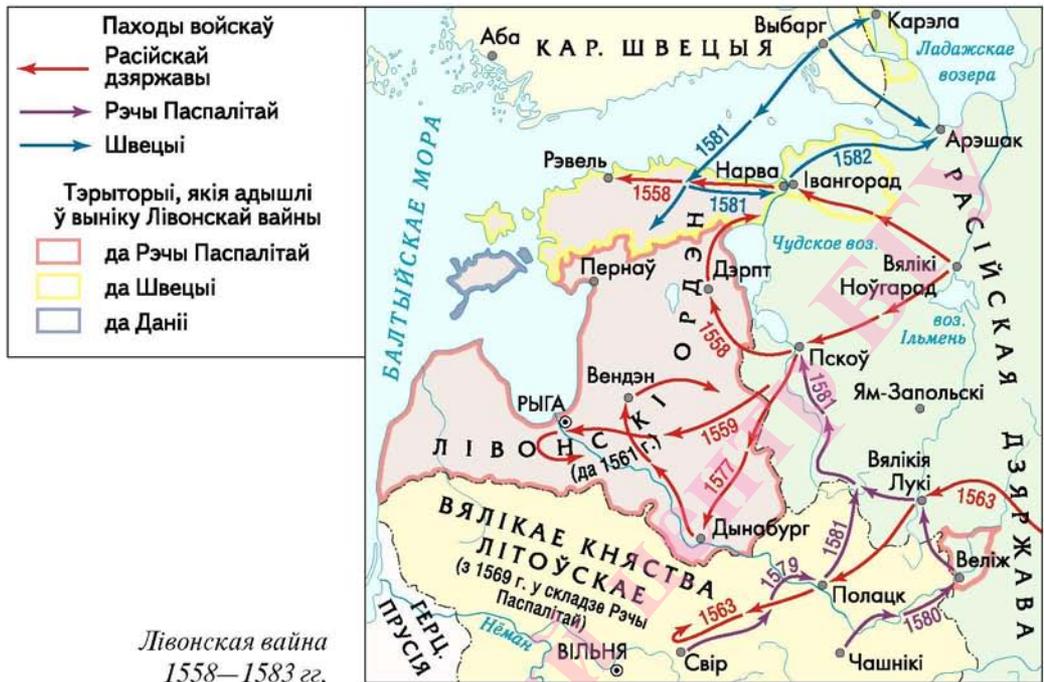

Расійская дзяржава ў другой палове XVI ст.

Земскімі саборамі, г. зн. саборамі «ад усёй зямлі». У гэтых сходах некаторыя гісторыкі бачаць пачатак саслоўнага прадстаўніцтва ў Расіі. Але Земскія саборы былі вельмі далёкія ад прадстаўнічых устаноў Заходняй Еўропы і ніколькі не абмяжоўвалі ўладу манарха.

4. Ваенныя паходы Івана Грознага. У 1550-я гг. Расія дамаглася сур'ёзных поспехаў на ўсходнім напрамку знешняй палітыкі. Адно за адным скараліся ханствы, якія ўтварыліся на асколках Залатоў Арды: у 1552 г. — Казанскае, у 1556 г. — Астраханскае. Затым была далучана Башкірыя. Так Расія набыла неабсяжныя землі Паволжа і ўстанавіла кантроль над важнымі гандлёвымі шляхамі. Пазней, у пачатку 1580-х гг., у выніку паходаў казацкага атамана **Ермака Цімафеевіча Аленіна** пачалося далучэнне да Расіі Сібірскага ханства.

Для маладой Расійскай дзяржавы вельмі важна было ўстанавіць трывалыя кантакты з Заходняй Еўропай. Але незамярзаючыя парты ў Прыбалты-

цы, якія давалі выхад у Балтыйскае мора, знаходзіліся пад кантролем Лівонскага ордэна.

Вайна ў Прыбалтыцы, якая атрымала назву Лівонскай, была пачата Расіяй у 1558 г. і працягвалася амаль да самай смерці Івана IV — да 1583 г. Першапачаткова маскоўскім войскам спадарожнічаў поспех. Да 1561 г. яны разграмілі Лівонскі ордэн. Аднак у вайну супраць Расіі ўступілі адразу некалькі дзяржаў: ВКЛ, Польшча і Швецыя. У 1563 г. маскоўскія войскі атрымалі важную перамогу — узялі Полацк, але затым царскія ваяводы пачалі цяжкія няўдачы. Вайна супраць Маскоўскага царства з’яўлялася адной з прычын аб’яднання ВКЛ і Польшчы ў адзіную дзяржаву — Рэч Паспалітую. Яе кароль Стафан Баторый у канцы 1570-х гг. перайшоў у наступ. Толькі пяцімесячная гераічная абарона Пскова спыніла армію караля Рэчы Паспалітай.

У 1582 г. Расія заключыла перамір’е на 10 гадоў з Рэччу Паспалітай, а ў 1583 г. — на 3 гады са Швецыяй. Расія страціла ўсе заваёвы ў Прыбалтыцы, хоць і вярнула некаторыя ўзяттыя праціўнікам гарады. У выніку Лівонскай вайны каштавала Расіі вялікіх ахвяр, гібелі многіх людзей і спусташэння краіны. Перамір’е толькі адкладала працяг вайны.

Вялікая дзяржаўная
печатка Івана IV з выявай
дзяржаўнага герба
ў акружэнні гербаў асобных
зямель

5. Апрычніна. Неспакойна было і ў самой Расіі. Час праўлення Івана IV Васільевіча, празванага Грозным, стаў сімвалам дэспатызму вярхоўнай улады. Яшчэ ў 1560 г. цар адмовіўся ад парад Выбранай рады. Прапанаваны ёю шлях паступовых рэформаў яго ўжо не задавальняў. Іван Грозны жадаў бачыць неадкладныя вынікі. Іх адсутнасць, як і няўдачы ў Лівонскай вайне, ён тлумачыў баярскай «крамолай», нежаданнем баяр падпарадкоўвацца.

У пачатку **1565 г.** па патрабаванні Івана Грознага ў яго своеасаблівы асабісты ўдзел былі выдзелены землі, названыя *апрычнінай* (ад старажытнарус. *опричь* — акрамя). На гэтых землях ствараліся свае органы ўлады, нават свая Баярская дума. У апрычніне ранейшыя ўладальнікі пазбаўляліся сваіх зямель, а замест іх пасяляліся асабіста адданыя гасудару *дваране-апрычнікі*. Яны склалі асобныя палкі.

Разам з апрычнінай цар выпатрабаваў права караць смерцю «здраднікаў» па ўласнай волі. Але не толькі баяр караў смерцю цар. Апрычны тэрор быў скіраваны на тых, хто выступаў супраць цэнтральнай улады. Так, у пачатку 1570 г. Іван Грозны з апрычным войскам адправіўся ў паход на Ноўгарад. Апрычнікі разрабавалі найбагацейшы рускі горад і знішчылі амаль палову яго жыхароў.

Лічыцца, што апрычніна была скасавана ў 1572 г., пасля таго як апрычныя палкі не змаглі спыніць уварванне крымскіх татар. Аднак і пазней пакарэнні смерцю працягваліся.

Апрычніна дала магчымасць Івану IV бязмежна ўзмацніць сваю ўладу. Але іншым яе вынікам стала страшэннае спусташэнне краіны. Каб прадухіліць уцёкі сялян, а значыць разарэнне служылых людзей, Іван Грозны ў 1581 г. увёў так званыя «запаветныя гады». Сялянам часова забаранялася сыходзіць ад федалаў і ў Юр'еў дзень. Гэта часова мера неўзабаве стала пастаяннай. Так у Расіі замацавалася прыгоннае права.

У той жа час пры Іване Грозным была завершана цэнтралізацыя краіны, знішчана апошнія ўдзельнае княства, далучаны вялікія тэрыторыі, удасканалены дзяржаўны апарат.

6. «Масква — трэці Рым». Цар Іван Грозны быў перакананы, што ўсе людзі ў яго краіне абавязаны яму службыць, паколькі гэта складае іх маральны і хрысціянскі абавязак. Упэўненасць цара ў наканаванай яму ролі вярхоўнага праві-

целя праваслаўнай дзяржавы ўмацоўвала тэорыя «Масква — трэці Рым», якая ўзнікла ў асяроддзі духавенства яшчэ ў першай чвэрці XVI ст. Гэта тэорыя сцвярджала, што Расійская дзяржава і яе сталіца Масква з'яўляюцца спадкаемніцамі лацінскага Рыма і візантыйскага Канстанцінопаля («другога Рыма»).

Пытанні і заданні

1. Раскажыце, у якіх умовах праходзілі дзяцінства і юнацтва Івана IV.
2. Што такое Выбраная рада? Чаму цар адмовіўся ад яе парад?
3. Пералічыце рэформы, якія былі ажыццёўлены ў Расіі ў 1550-я гг.
4. Назавіце важнейшыя падзеі знешняй палітыкі Расіі ў перыяд праўлення Івана IV.
5. Раскажыце аб прычыне, ходзе і выніках Лівонскай вайны. Якая праблема засталася нявырашанай для Расіі пасля гэтай вайны?
6. Што такое апрычніна? Што было характэрна для перыяду рускай гісторыі, вядомага як апрычніна?
7. Якія вынікі мела праўленне Івана IV?
8. У чым заключаецца сэнс тэорыі «Масква — трэці Рым»?
- 9*. Як вы думаеце, чаму сярод гісторыкаў не спіхаюць спрэчкі аб значэнні праўлення Івана Грознага ў гісторыі Расіі?

3 пісьма Івана IV аб дзяцінстве

«Засталіся мы з братам Георгіем круглымі сіротамі, ніхто нам не дапамагаў, баяры атрымалі, што хацелі — царства без правіцеля, пра нас жа ніякага клопату сардэчнага не праявілі. І чаго яны толькі не нарабілі! Скарбы маці перанеслі ў казну, пры гэтым шалёна штурхаючы нагамі і тыкаючы ў іх палкамі, і падзялілі паміж сабой. Нас жа з братам маім пачалі выходзіць, як апошніх жабракоў. Нам не хапала нават адзення і ежы. Нам ні ў чым не давалі свабоды, абыходзіліся з намі не як з дзецьмі... А казну дзеда нашага і бацькі нашага забралі сабе і на грошы тыя накавалі для сябе залатыя і сярэбраныя пасудзіны».

Які вывад можна зрабіць пра дзяцінства Івана IV на падставе яго пісьма? Фарміраванню якіх якасцей характару садзейнічала асяроддзе вакол будучага цара ў дзяцінстве?

Цар Іван Грозны

Іван Грозны быў адным з самых адукаваных людзей свайго часу, вызначаўся выдатнай памяццю і эрудыцыяй. Ён вёў цікавую перапіску з князем А. М. Курбскім, які збег у ВКЛ, англійскай каралевай Лізаветай I і інш. Мяркуючы па яго пісьмах, што дайшлі да нашага часу, Іван Васільевіч валодаў выдатнымі літаратурнымі здольнасцямі. Цар складаў нават музычныя творы.

Але ўсё ж найбольш яркімі рысамі характару рускага цара былі падазронасць і бязлітаснасць. Ён вельмі нецярпіма ставіўся да любой праявы непадпарадкавання. Гэтакі ж дэспатычны, як з падданымі, Іван Васільевіч быў і са сваімі роднымі. Адноўчы ў парыве гневу ён стукнуў посахам у скронь свайго старэйшага сына Івана, які праз некаторы час памёр. Смерць сына падарвала здароўе Івана Грознага. 18 сакавіка 1584 г. ён памёр, як расказваюць, у час гульні ў шахматы.

§ 22. РАСІЯ Ў ПАЧАТКУ XVII ст. «СМУТНЫ ЧАС»

Успомніце

1. У якой еўрапейскай краіне ў XVII ст. адбылася грамадзянская вайна? У чым заключаецца галоўнае адрозненне грамадзянскай вайны ад іншых войнаў?
2. Назавіце асноўныя вынікі Лівонскай вайны і а прычыны для Расіі.

Пачатак XVII ст. быў асабліва цяжкі для рускага народа. У краіне выбухнула грамадзянская вайна. Расіі пагражала замежнае ўварванне. З'явіліся самазванцы, якія называлі сябе царамі. «Смута» — хваляванні і беспарадкі — ахапіла ўсю Расійскую дзяржаву. Краіна апынулася на краі гібелі, але дзякуючы намаганням усяго народа змагла выжыць і адстаяць сваю незалежнасць.

1. Праўленне Барыса Гадунова і перадумовы «смуты». Іван Грозны пакінуў пасля сябе двух сыноў. Іх лёс склаўся трагічна. Царэвіч *Дзмітрый Іванавіч* загінуў пры загадкавых абставінах. А старэйшы сын, цар *Фёдар I*, быў псіхічна хворы і таму не мог займацца дзяржаўнымі справамі. Краінай фактычна кіраваў брат яго жонкі баярын *Барыс Гадуноў* (1552—1605).

Цар Фёдар памёр бяздзетны. З яго смерцю перарвалася дынастыя Рурывавічаў. Барацьба за ўладу завяршылася тым, што ў **1598 г.** Земскі сабор выбраў на царскі прастол Барыса Гадунова. Ён быў першым рускім царом, які атрымаў трон не ў спадчыну, а шляхам выбараў.

Цар Барыс абапіраўся не на баяр, а на службых людзей, стараўся заручыцца падтрымкай дваранства, вышэйшага духавенства і гараджан. У інтэрсах памешчыкаў у 1597 г. быў устаноўлены 5-гадовы тэрмін вышуку беглых сялян і халопаў. Пры актыўнай ролі цара Руская праваслаўная царква атрымала поўную самастойнасць. У 1589 г. было заснавана патрыяршства. Масква стала цэнтрам праваслаўнага свету. У гэты ж час пашырыўся гандаль

з Англіяй, Галандыяй і Персіяй. У Расію запрашалі іншаземцаў для работы майстрамі гадзіннікаў, аптэкарамі, урачамі і г. д. Дваранскіх дзяцей адпраўлялі для авалодання навукамі за мяжу.

Усё гаварыла аб тым, што краіна паступова «прыходзіла ў сябе» пасля разрухі, звязанай з праўленнем Івана Грознага. Але ў 1601—1603 гг. з прычыны неўраджаяў пачаўся страшэнны голад.

Гэта бедства змяніла становішча спраў у дзяржаве, перапыніла многія пачынанні цара. У народзе пайшлі размовы пра «кару нябесную». Натоўпы галодных запоўнілі сталіцу. Барыс Гадуноў распарадзіўся бясплатна раздаваць хлеб з царскіх сховішчаў, але запасаў усё роўна не хапала. Многія баяры, якія выступалі супраць праўлення Гадунова, не хавалі сваёй радасці з нагоды цяжкасцей, з якімі сутыкнуўся царскі ўрад. Барыс Гадуноў, апасаючыся за ўладу, стаў праследаваць сваіх непрыяцеляў. Незадавальненне царом ахапіла ўсю краіну.

2. Пачатак грамадзянскай вайны. Ілжэдзімітрый I.

Па краіне распаўсюдзіліся чуткі аб тым, што царэвіч Дзімітрый жывы і ў хуткім часе прыйдзе чыніць справядлівы суд. «Цудам уратаваны» царэвіч, на самай справе **Ілжэдзімітрый I**, з'явіўся ў Рэчы Паспалітай. Яго асоба да гэтага часу не вызначана. Многія лічаць, што гэта быў беглы манах Рыгор Атрэп'еў.

Ён заручыўся падтрымкай караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III, каталіцкай царквы і на чале двухтысячнага наёмнага войска рушыў у 1604 г. у Расію.

Па дарозе да яго войска далучаліся незадаволеныя рускія казакі, сяляне, служылыя людзі. Нават некаторыя баяры падтрымалі самазванца. Адзін за адным царэвіча прызнавалі рускія гарады. Так са з'яўленнем Ілжэдзімітрыя I у Расіі пачалася грамадзянская вайна, або «смута».

Пасля раптоўнай смерці Барыса Гадунова ў 1605 г. на бок самазванца перайшла значная частка царскага войска. Ілжэдзімітрый I бесперашкодна ўступіў у Маскву. Натоўпы народа сустракалі яго хлебам-соллю. Людзі сапраўды верылі ў тое, што ён нашчадак законнай дынастыі Рурыкавічаў. Народ звязваў з новым царом надзею на спыненне «гневу Богага».

Цар Барыс Гадуноў

Ілжэдзімітрый I

Войска Івана Балотнікава пад Масквой. Мастак Э. Э. Ліснер

Аднак становішча ў краіне не палепшылася. Скарыстаўшыся гэтым, баярскія вярхі расправіліся з Ілжэдзімтрыем I. Новым царом быў выбраны **Васіль IV Шуйскі**. Пры яго праўленні грамадзянская вайна не толькі не спынілася, але і набыла новы размах. Хваля народных выступленняў пракацілася па паўднёвых ускраінах краіны. Самым масавым стала паўстанне **1606—1607 гг.** пад кіраўніцтвам **Івана Балотнікава**. Ён аб'явіў сябе ваяводам зноў уратаванага царэвіча Дзімтрыя, чым прывабіў просты люд. Атрады паўстанцаў разграмілі войска Васіля Шуйскага, але ўзяць Маскву ім не ўдалося. У кастрычніку 1607 г. Балотнікаў быў схоплены і забіты.

3. Ілжэдзімтрый II і інтэрвенцыя Швецыі і Рэчы Паспалітай. У 1607 г. з'явіўся яшчэ адзін самазванец — **Ілжэдзімтрый II**, за якім зноў стаяла Рэч Паспалітая. Да яго войска, якое складалася са шляхціцаў, далучыліся сяляне, казакі, халопы. Нават некаторыя баяры і дваране падтрымлівалі з ім сувязь. Але аблога Масквы, якая працягвалася паўтара года, не ўвянчалася поспехам. Шуйскі звярнуўся па ваенную дапамогу да Швецыі. Так пачалася шведская **інтэрвенцыя** ў Расію. Войска Ілжэдзімтрыя II было разгромлена, а сам ён у хуткім часе забіты.

Выкарыстаўшы «смуту», ваенныя дзеянні супраць Расіі ў 1609 г. пачала Рэч Паспалітая. Руская армія не змагла спыніць прасоўванне непрыяцельскіх войскаў. У гэтых абставінах група маскоўскіх баяр, якія баяліся ўласнага народа больш, чым інтэрвентаў, учыніла здраду. У ліпені 1610 г. баяры-зраднікі скінулі Васіля Шуйскага і стварылі ўласны ўрад з сямі баяр, вядомы як «Сямібаяршчына». Новае кіраўніцтва Расіі пайшло на змову з Жыгімон-

*Адозва Мініна
да ніжагародцаў.
Мастак А. Д. Кіўшэнка*

там III. Быў падпісаны дагавор аб прызнанні яго сына — каралевіча Уладзіслава — рускім царом. У ноч на 21 верасня 1610 г. у рускую сталіцу тайна былі ўпушчаны войскі Рэчы Паспалітай.

4. Апалчэнне Мініна і Пажарскага. Дзеянні баярскага ўрада абурылі народ — усе саслоўі былі гатовы да змагання з чужынцамі. Руская праваслаўная царква выступіла той сілай, якая з’яднала рускі народ. Патрыярх *Гермаген* ва ўсе канцы краіны рассылаў граматы з заклікам да барацьбы за вызваленне. Барацьбу супраць польскага войска ўзначалілі службылае дваранства і гарадскія вярхі. У Ніжнім Ноўгарадзе земскі стараста *Кузьма Мінін* сфарміраваў апалчэнне для вызвалення Масквы. Войска ўзначаліў князь *Дзмітрый Пажарскі*. Вясной 1612 г. апалчэнне рушыла ўздоўж па Волзе да сцен Масквы, збіраючы дарогай новых воінаў. Восенню таго ж года пасля непрацяглай аблогі сталіца была вызвалена. Так закончылася грамадзянская вайна ў Расіі.

Пытанні і заданні

1. Назавіце прычыны «смутнага часу».
2. Падумайце, чаму стала магчымым з’яўленне ў пачатку XVII ст. самазванцаў. Чым растлумачыць веру ў іх народа?
3. Складзіце храналагічны каляндар падзей «смутнага часу».
4. Растлумачце паняцце «інтэрвенцыя». Якія дзяржавы ў пачатку XVII ст. удзельнічалі ў інтэрвенцыі ў Расію? Якіх мэт яны дамагаліся?

5. Прывядзіце прыклады, якія сведчаць аб патрыятызме рускага народа ў барацьбе з ворагам. Як вы думаеце, чаму сапраўдная любоў да Айчыны найбольш ярка праяўляецца ў часы цяжкіх выпрабаванняў?

Адозва К. Мініна да ніжагородцаў

«...Не было чалавека ў саборы, які не ведаў бы Кузьмы Мініна Захар’ева-Суهارука. Нязнатнага роду, але вялікага розуму, Кузьма Мінін быў нядаўна выбраны ў Ніжнім Ноўгарадзе земскім старатам.

— Браты! — звярнуўся Мінін да землякоў сваіх, што стоўпіліся ў саборы. — Не пашкадуем нічога, каб дапамагчы рускай дзяржаве! Пачнём першыя! Якая ж вялікая хвала будзе ўсім нам ад рускай зямлі, калі ад такога малага горада, як наш, пачнецца святая справа выратавання радзімы! Я ведаю: толькі возьмемся мы за тое, а і іншыя гарады да нас далучацца, і мы пазбавімся ад прыгнёту чужаземцаў...

...Вялікі натоўп запоўніў цяпер Саборную плошчу...

Ён [Мінін] рвануў на сабе светку і выцягнуў з-за пазухі свой велізарны кашэль... Развязаў кашэль, перавярнуў яго, і сярэбраныя манеты са званам пацяклі вадаспадам...

...І сталі людзі ніжагородскія тут жа зносіць Мініну на плошчу ўсялякае дабро. Неслі грошы, залатыя маністы, каштоўныя камяні і жэмчуг, кавалкі парчы і сукна. А ў каго нічога не было за душой, той здымаў з сябе медны крыж і клаў яго ў агульную кучу на агульную справу».

Аб якіх якасцях характару Кузьмы Мініна сведчыць гэты ўрывак?

§ 23. ПАЧАТАК ПРАЎЛЕННЯ РАМАНАВЫХ

Успомніце

1. Хто з рускіх цароў першы атрымаў трон не ў спадчыну, а шляхам выбараў?
2. Назавіце формы капіталістычнай вытворчасці, якія існавалі ў еўрапейскіх краінах у XVII ст.
3. У якіх умовах і ў які час у Англіі і Францыі складваўся дзяржаўны лад з неабмежаванай уладай караля?

З прыходам Раманавых пачалася эпоха росквіту Расійскай дзяржавы. Наступствы «смуты» былі пераадолены, замежныя інтэрвенты выгнаны. На прастоле ўмацавалася новая дынастыя.

*Баярская дума (Міхаіл Фёдаравіч з баярамі).
Мастак А. П. Рабушкін*

1. Абранне царом Міхаіла Фёдаравіча Раманава. Краіна мела патрэбу ў адзінстве. Для гэтага быў неабходны новы цар, якога б падтрымаў увесь народ. Гэта добра разумелі арганізатары апалчэння. Па ўсёй краіне былі разасланы граматы, у якіх прадпісвалася накіраваць у Маскву выбарных асоб ад дваран, гараджан, чарнасошных сялян, казакоў і іншых груп насельніцтва.

Земскі сабор быў скліканы ў **1613 г.** У ходзе бурных абмеркаванняў сабор адхіліў кандыдатуры і польскага каралевіча, і шведскага прынца. Перавага была аддадзена 16-гадоваму **Міхаілу Фёдаравічу Раманаву**, выхадцу з вядомага баярскага роду, унуку Івана Грознага па жаночай лініі. Выбраны цар прыняў умову сабора вяршыць справы, раячыся «з усёй зямлёй», г. зн. з Земскім саборам і Баярскай думай.

У дзяржаве былі падаўлены ачагі анархіі і выгнаны апошнія інтэрвенты. Згодна з мірным дагаворам 1617 г. Швецыя вярнула Расіі Ноўгарад. Але выхад да Балтыйскага мора Расійская дзяржава страціла больш чым на сто гадоў. У 1618 г. Расія заключыла перамір'е з Рэччу Паспалітай, якой саступала смаленскія, чарнігаўскія і ноўгарад-северскія землі.

2. Цар Аляксей Міхайлавіч. Баярская дума. Земскія саборы. Пасля смерці Міхаіла Фёдаравіча Раманава ў 1645 г. прастол атрымаў у спадчыну яго 16-гадовы сын Аляксей. Паступова **Аляксей Міхайлавіч** далучыўся да дзяржаўных спраў і праявіў сябе дальнабачным і цвёрдым, а часам і бязлітасным палітыкам.

У кіраўніцтве краінай цар абапіраўся першапачаткова на Баярскую думу і Земскія саборы. Існавала і так званая «тайная» малая дума, якая складалася з групы найбольш давераных асоб цара. Яе роля ўсё больш узрасталала. Менавіта з яе дапамогай Аляксей Міхайлавіч умацоўваў самадзяржаўную ўладу.

4. Паўстанне пад кіраўніцтвам Сцяпана Разіна.

Многія сяляне ў пошуках свабоды ўцякалі на ўскраіны Расіі, знаходзілі прыстанак на Доне, Урале і ў Сібіры. Асабліва вялікая колькасць беглых з'явілася на рацэ Дон. Там не было прыгоннага права, і сярод вольнага казацтва дзейнічала правіла «з Дону выдачы няма». У 1667 г. казачы атаман **Сцяпан Разін** набраў атрад «галыцьбы» (найбяднейшае казацтва) і здзейсніў паход на рэкі Волгу і Яік (цяпер Урал) і ў Персію (зараз Іран). З багатай здабычай ён вярнуўся на Дон. Слава пра Разіна разнеслася па ўсёй Расіі. Да яго атрада натоўпамі далучалася бедната.

У **1670 г.** С. Разін стаў на чале вялікага войска і захапіў гарады Астрахань і Царыцын (цяпер Валгаград). Ён пашырыў сваю ўладу на ўсё Паволжа. Па краіне рассылаўся «спакусныя» лісты, якія заклікалі («спакушалі») вынішчаць баяр, ваявод і прыказных людзей. Паўстанне набыло антыфеадальны характар. Сяляне паўсюль грамілі сядзібы, забівалі памешчыкаў. Да іх далучыліся атрады татар, чувашоў і мардвы. Але ўжо восенню 1670 г. Разін пацярпеў сур'ёзнае паражэнне ля сцен горада Сімбірска. Крыху пазней ён быў схоплены казацкімі вярхамі, выдадзены ўладам і пакараны смерцю на Балотнай плошчы ў Маскве. Да канца **1671 г.** былі задушаны апошнія ачагі паўстання.

5. Новыя рысы ў эканоміцы. Навядзенне парадку ў дзяржаве пасля «смуты» дабратворна адбілася на эканоміцы краіны. У гарадах і вёсках развівалася рамяство. З'явіліся лішкі прадуктаў, якія ішлі на продаж. І памешчыкі, і сяляне пастаўлялі сельскагаспадарчую прадукцыю на рынак, каб атрымаць за яе грошы. Адны набывалі прадметы раскошы, другія плацілі падаткі і куплялі тавары першай неабходнасці.

У XVII ст. на змену рамесным майстэрням прыйшла новая форма вытворчасці — мануфактура. Уладальнікамі мануфактур выступалі дзяржава, замежныя і айчыныя купцы, буйныя феодальныя і царскія дворы. Яны сталі гвалтоўна прымацоўваць да прадпрыемстваў прыгонных. У Расіі да канца стагоддзя налічвалася не больш за трыццаць буйных мануфактур. Найбольш знакамітымі былі металургічныя заводы на Урале, гарбарныя мануфактуры ў гарадах Яраслаўлі і Ніжнім Ноўгарадзе, саяварныя — у Прыкам'і і горадзе Старой Русе.

Развіваўся і знешні гандаль. З краінамі Заходняй Еўропы ён вёўся пераважна праз горад Архангельск, з усходнімі — праз Астрахань. Расія не мела

Сцяпан Разін. Гравюра 1671 г.

Горад Астрахань.
Гравюра пачатку XVII ст.

марскога флоту, таму знешні гандаль знаходзіўся ў руках заморскіх купцоў, якія скуплялі па нізкіх цэнах лес, футры, воск, дзёгаць, пяньку і інш. Расія была вельмі зацікаўлена ў выхадзе да Балтыйскага і Чорнага мораў.

Пытанні і заданні

1. Якое значэнне ў гісторыі Расіі меў Земскі сабор 1613 г.?
2. Пакажыце на карце землі, страчаныя Расіяй у выніку мірных пагадненняў са Швецыяй і Рэччу Паспалітай.
3. У чым праявіўся пераход у Расійскай дзяржаве ад саслоўна-прадстаўнічай манархіі да абсалютызму?
4. Назавіце новыя з'явы ў эканоміцы Расіі. Як змяніўся характар рамяства?
5. Якая новая форма вытворчасці ўзнікла ў Расіі ў XVII ст.? Падумайце, чым яна адрознівалася ад заходнееўрапейскай.
6. У чым праяўлялася ўзмацненне прыгонніцтва ў Расіі ў пачатку XVII ст.?
7. Параўнайце паўстанні І. Балотнікава і С. Разіна па наступным плане: даты і прычыны выступленняў, мэты паўстанцаў, склад удзельнікаў, размах.
8. XVII ст. увайшло ў рускую гісторыю як «бунташнае». Чаму? Ці слушнае такое азначэнне?

Пры двары цара Аляксея Міхайлавіча З успамінаў сучасніка-англічаніна

«Двор маскоўскага гасудара такі прыгожы і трымаецца ў такім парадку, што паміж усімі хрысціянскімі манархамі наўрад ці ёсць адзін, які б пераўзыходзіў у гэтым маскоўскі. Усё засяроджана вакол двара. Падданыя, асляплёныя яго бляскам, прывучаюцца тым больш ставіцца з глыбокай павагай да цара і шануюць яго амаль нароўні з Богам».

На што ў адносінах паміж царом і падданымі звяртае ўвагу замежны аўтар?

Жыццё Аляксея Міхайлавіча на працягу многіх гадоў было падпарадкавана строгім правілам паводзін. Уставаў ён рана — у чатыры гадзіны раніцы. Маліўся доўга, з асаблівай стараннасцю кланяючыся абразу таго святога, чыя памяць адзначалася ў той дзень. Затым ішоў на цырыманіяльнае спатканне з царыцай. Пасля ютрані цар займаўся справамі: «сядзеў» з баярамі. У вызначаны час разам з імі ішоў на абедню. Пасля абедні цар выслухоўваў даклады баяр і прыказных людзей.

Апоўдні справы пакідаліся — пачынаўся царскі абед, як правіла, даволі працяглы (у час звычайнага абеду на стол падавалася не больш за два-тры дзясяткі страў; на ўрачыстым абедзе, які працягваўся многія гадзіны, нават у посныя дні падавалася да сямідзесяці страў). Паабедкаўшы, цар, як усякі рускі чалавек, павінен быў паспаць да вячэрні. Пасля вячэры ён бавіў час сярод сям'і і сяброў, за гульнёй у шахматы або слухаючы расказы бывалых людзей пра даўніну і невядомыя краіны.

§ 24. ЭПОХА ПЯТРА ВЯЛІКАГА

Успомніце

1. Якім было эканамічнае становішча Расіі і перадавых краін Еўропы ў XVII ст.?
2. Чаму Расія была адрэзана ад Балтыйскага і Чорнага мораў?

Час Пятра Вялікага — гэта цэлая эпоха вялікіх рэформаў і пераўтварэнняў, эпоха глыбокага і якаснага абнаўлення ўсяго рускага грамадства.

1. Перадумовы рэформаў. Пераўтварэнні ў Расійскай дзяржаве пачаліся яшчэ пры Аляксею Міхайлавічу. У яго цараванне былі закладзены асновы рэгулярнай арміі (палкі «новага строю»). Больш прыкметным стала збліжэнне з Заходняй Еўропай. Раз-пораз іншаземцаў запрашалі на гасудараву службу.

Але Расія па-ранейшаму адставала ад эканамічна развітых краін Еўропы. У Англіі і Галандыі паспяхова развіваліся мануфактурная прамысловасць і гандаль. Многія еўрапейскія краіны мелі зручныя выходы да мораў, што садзейнічала развіццю гандлёвага і культурнага абмену.

Расія не мела ні моцнай рэгулярнай арміі, аснашчанай сучаснай зброяй, ні ваенна-марскога флоту, ні развітой мануфактурнай прамысловасці. У канцы XVII ст. краіна вырабляла ўсяго 2,5 тыс. тон жалеза, неабходнага для гаспадарчага жыцця і ваеннай справы.

Масква XVII ст. Рэканструкцыя М. П. Кудраўцава

Не мела Расійская дзяржава і выхаду да мораў. Шлях у Еўропу праз Чорнае мора заступала Асманская імперыя, а праз Балтыйскае — Швецыя. Рускі ўрад разумеў неабходнасць заваявання выхаду да гэтых мораў. Але ўсе спробы, якія рабіліся, былі няўдалымі. Каб дабіцца жаданай мэты, трэба было ажыццявіць рэформы ў розных сферах жыцця рускага грамадства, што і было зроблена ў пачатку XVIII ст. Гэтыя пераўтварэнні звязаны з імем выдатнага цара-рэфарматара Пятра I.

*Пётр I. Мастак
Ж. М. Наўе. 1717 г.*

2. Пачатак праўлення Пятра I. Пётр I (1672—1725) вянчаўся на царства ў дзесяцігадовым узросце. Ён аднаасобна кіраваў Расіяй на працягу 36 гадоў (1689—1725). Да яго праўлення Расійская дзяржава была слабай і адсталай. Пасля сябе Пётр I пакінуў магутную імперыю.

Гэта быў ва ўсім незвычайны чалавек і правіцель: двухметровая постаць, востры і назіральны розум, энергія, якая біла цераз край, і рашучасць. Ён праяўляў інтарэс да многіх галін ведаў, але аддаваў перавагу тым, што мелі практычнае значэнне: матэматыцы, механіцы, караблебудаванню, чарчэнню, хірургіі. Малады цар асвойваў ваенную справу, інжынернае і артылерыйскае майстэрства.

У 1696 г. Пётр I першы з рускіх цароў наведаў Заходнюю Еўропу. Ён пабываў у Германіі, Галан-

ды, Англіі. Менавіта тут Пётр I зразумеў, наколькі многаму Расія павінна навучыцца ў Захаду. У час свайго падарожжа цар працаваў на галандскай суднаверфі, вывучаў ружжы і гарматы, наведваў бальніцы і друкарні, цікавіўся ўсім. Асоба рускага цара рабіла моцнае ўражанне на ўсіх, з кім ён сустракаўся. Іншаземцаў уражвала жывасць яго розуму, але яны здзіўляліся і яго нявыхаванасці. Хоць Пётр I падарожнічаў інкогніта, яго часта пазнавалі па велізарным росце.

3. Пятроўскія рэформы. У 1698 г. манарх вярнуўся ў Расію перакананым прыхільнікам рэформаў і пераўтварэнняў. У краіну былі запрошаны больш за сто іншаземных інжынераў, караблебудайнікоў і матэматыкаў. За высокае жалаванне яны перадавалі рускім свае веды, уменні і навыкі.

Пётр I вырашыў, што рускія павінны ва ўсім быць падобныя да еўрапейцаў. Знатным людзям было загадана астрыгчы доўгія бароды і апрануцца ў еўрапейскае адзенне. Дазвалялася курыць тытунь. Тых, хто не хацеў адмаўляцца ад старых звычаяў, цар строга караў. Праўда, можна было адкупіцца. Напрыклад, хочаш насіць бароду — плаці пошліну. Для двараніна яна складала 60 рублёў, для купца — 100 рублёў, для селяніна — 2 дзенгі.

Наступным крокам стала замена Баярскай думы Сенатам, які поўнасьцю падпарадкоўваўся волі цара. У хуткім часе было пакончана з хаатычным прыказным кіраваннем: старыя прыказы ліквідаваліся, і замест іх уводзіліся калегіі. Была рэфармавана і сістэма мясцовага кіравання. Краіна падзялялася на губерні, на чале якіх ставіліся найбліжэйшыя паплечнікі Пятра. Губерні складаліся з правінцый і павеатаў. Царква стала кантралявацца дзяржавай. Замест патрыяршства была заснавана духоўная калегія, або Сінод. Манастырскія даходы перадаваліся ў царскую казну. Усе гэтыя рэформы ўзмацнілі ўладу чыноўнікаў у цэнтры і на месцах.

Пётр I ліквідаваў розніцу паміж баярствам і дваранствам. Маёнткі дваран ён ураўнаваў з вотчынамі. Дваранская служба, ваенная або цывільная, стала пажыццёвай. Уводзіўся «Табель аб рангах», які ўтрымліваў правілы прасоўвання па службе. Згодна з ім таленавітыя людзі маглі за службу атрымаць асабістае або спадчыннае дваранства. Дваранскіх дзяцей сталі адпраўляць вучыцца за мяжу. Вялікую ўвагу Пётр I аддаваў і айчынай школе. Складаны

Згодна з указам Пятра I
абразаюць бароды.
Гравюра XVIII ст.

рускі алфавіт быў спрошчаны, пачалі выпускацца падручнікі. У Расіі будаваліся новыя школы і бальніцы.

Ваенныя рэформы. Асаблівую ўвагу Пётр I аддаваў умацаванню ваеннай магучнасці Расіі.

Пасля няўдалай аблогі турэцкай крэпасці Азоў, якая стаяла ў вусці Дона, у 1696 г. цар выдаў указ аб будаўніцтве флоту. У Варонежы былі створаны вялікія карабельныя верфі і спушчаны на ваду новыя судны. Яны і забяспечылі перамогу рускіх над туркамі ў час другога паходу на Азоў. Караблі таксама будаваліся ў Архангельску, а затым і ў Пецярбургу. Неўзабаве Расія ператварылася ў найбуйнейшую марскую дзяржаву з развітым ваенна-марскім флотам.

Неабходнасць барацьбы за выхад да Балтыйскага мора прымусіла Пятра тэрмінова распачаць стварэнне моцнай рэгулярнай арміі. Замест стралецкіх войскаў фарміраваліся палкі «новага строю» на аснове рэкруцкага набору. Кожныя 20 сялянскіх сем'яў прадстаўлялі аднаго салдата — **рэкрута** — для пажыццёвай службы.

Адначасова стваралася мануфактурная прамысловасць для вытворчасці жалеза, медзі, сукна, канатаў і парусаў. Купцы, якія адкрывалі прыватныя мануфактуры, атрымлівалі льготы. На верфях будаваліся сучасныя караблі. Гарматныя двары і арсеналы выраблялі ўзбраенне для арміі.

Ваенныя рэформы і стварэнне мануфактурнай прамысловасці дазволілі Расіі ў пачатку XVIII ст. атрымаць бліскучыя перамогі над сваімі праціўнікамі.

4. Паўночная вайна 1700—1721 гг. Амаль усё цараванне Пятра I суправоджалася войнамі. Самай працяглай і кровапралітнай з іх стала вайна са Швецыяй **1700—1721 гг.**, якая атрымала назву Паўночнай. Гэта была вайна Расіі за выхад да Балтыйскага мора, што ў XVII ст. называлі «шведскім возерам».

Пачатак вайны быў вельмі няўдалым для Расіі. Восенню 1700 г. шведскі кароль Карл XII з 12-тысячным войскам перамог амаль 40-тысячную расійскую армію ў бітве пад Нарвай. Пётр I зрабіў высновы з цяжкага паражэння і пачаў спешна праводзіць ваенную рэформу.

У 1709 г. рэфармаваная расійская армія нанесла знішчальнае паражэнне шведам у бітве пад Палтавай (цяпер Украіна). У 1714 г. расійскі флот дабіўся перамогі над шведскім у Балтыйскім моры. Паўночная вайна яшчэ не скончылася, а зыход яе ўжо быў прадвызначаны. Расія атрымала выхад да Балтыйскага мора. Паводле *Ніштацкага мірнага дагавора* (1721) Швецыя ўступіла Расіі ўсю Прыбалтыку і частку Карэліі.

Пётр I вырашыў задачу, над якой біліся яго папярэднікі: Іван Грозны, Барыс Гадуноў, Аляксей Міхайлавіч. 22 кастрычніка **1721 г.** рускі цар абвя-

*Палтаўская бітва.
Мастак Д. Мартэн.
1726 г.*

шчаўся імператарам усерасійскім, а Сенат удастоіў яго тытулаў «Вялікі» і «Бацька Айчыны». Гэта выклікала пратэст многіх еўрапейскіх дзяржаў. Але з цягам часу яны прызналі рускага гасудара імператарам, а Расію — вялікай еўрапейскай дзяржавай.

5. Новая сталіца. Яшчэ да перамогі над шведамі Пётр I вырашыў пабудаваць новую сталіцу ля вусця Нявы, на grazкім балоцістым беразе Фінскага заліва. Будаўніцтва пачалося ў 1703 г. Горад быў названы ў гонар цара Санкт-Пецярбургам.

Дзясяткі тысяч сялян працавалі на яго будаўніцтве ў жахлівых умовах. Часта ім даводзілася капаць зямлю палкамі і пераносіць яе ў сваім адзенні.

Санкт-Пецярбург. Мастакі Р. А. Качалаў, Я. Р. Вінаградаў. 1753 г.

Многія памерлі ад голаду і холаду. Але хіба гэта магло спыніць цара?! Пецярбург стаў помнікам магутнасці і велічы Пятра I. У адрозненне ад Масквы новая сталіца была марскім портам. Праз яе Расія магла падтрымліваць прамыя зносіны з Заходняй Еўропай.

6. Цана рэформаў. Пётр I ажыццявіў сваю мару — ён і «прабіў акно» ў Еўропу, і ператварыў Расію ў магутную дзяржаву.

Аднак змены былі дасягнуты за кошт неверагоднага напружання ўсіх сіл рускага народа. Прыгонны гнёт не толькі захаваўся, але і ўзмацніўся. Голад і падаткі, прымусовая адпраўка работнікаў на суднаверфі і будаўніцтва крэпасцей прыводзілі да бунтаў і мяцяжоў, якія цар спыняў з асаблівай жорсткасцю.

Пётр I асабіста распраўляўся з праціўнікамі пераўтварэнняў. Адсякаў галовы стральцам, якія паўсталі супраць яго ў 1698 г. Не пашкадаваў нават сына. Згодна з загадам цара суд прыгаварыў царэвіча Аляксея да смяротнага пакарання за спробу вярнуць старыя парадкі. Паводле некаторых ацэнак, з 14—17 млн жыхароў Расіі ў час праўлення Пятра I загінуў кожны дзясяты чалавек. «Усялякі бунт, пярэчанне і ўпартасць без усялякай літасці маюць быць шыбеніцай пакаранымі», — гаварылася ў адным з царскіх указаў.

Безумоўна, Пётр I быў вялікім рэфарматарам. Аднак сучаснікі ставіліся да яго па-рознаму. Адны любілі і паважалі. Іншыя абвінавачвалі ў жорсткасці і лічылі віноўнікамі многіх бед Расіі.

Спрэчкі вакол асобы Пятра I працягваюцца да цяперашняга часу. Для адных ён «то акадэмік, то герой, то мараплавец, то цясляр» (А. С. Пушкін), цар-асветнік. Для іншых — дэспат і тыран. Пра асобу Пятра Вялікага напісана шмат навуковых прац і мастацкіх твораў, але песень аб ім пры яго жыцці народ не складаў.

Пытанні і заданні

1. З якой мэтай і калі Пётр I наведаў Заходнюю Еўропу?
2. Пэралічыце пераўтварэнні і рэформы Пятра. Дайце ім ацэнку.
3. Якія мэты ў знешняй палітыцы ставіў перад сабой рускі цар? Ці ўдалося яму іх дасягнуць?
4. Назавіце найважнейшыя вынікі Паўночнай вайны для Расіі.
5. На аснове дадатковай літаратуры падрыхтуйце паведамленне пра Пятра I і Карла XII, Палтаўскую бітву і будаўніцтва Санкт-Пецярбурга.
6. Якімі былі вынікі дзейнасці Пятра I? Выкажыце сваё стаўленне да іх.

З нагоды перамогі ў Палтаўскай бітве Пётр I арганізаваў банкет. Сярод прысутных гасцей знаходзіліся палонныя шведскія генералы. У час святкавання

Пётр I падняў бакал за здароўе сваіх настаўнікаў у воінскім майстэрстве. Адзін швед запытаўся, каго ж ён лічыць сваімі настаўнікамі. «Вас, спадары шведскія генералы», — адказаў цар.

Што меў на ўвазе Пётр I, адказваючы такім чынам?

Неяк, працуючы на суднаверфі, Пётр зняў капялюш перад адміралам і папрасіў дазволу распачаць работу. І толькі пасля гэтага цар пачаў аддаваць распараджэнні ніжэйшым чынам.

Які быў сэнс такіх паводзін цара, што меў неабмежаваную ўладу над сваімі падданымі, у тым ліку і над адміралам?

Князь-акадэмік з «гнязда Пятрова»

Пётр Вялікі збіраў вакол сябе такіх жа людзей, як ён сам, — яркіх і таленавітых. Адным з іх быў найсвятлейшы князь Аляксандр Данілавіч Меншыкаў.

Гэта сапраўды каларытная фігура! Сын простага гандляра блінамі, ён стаў буйным дзяржаўным дзеячам. Пры гэтым, што дзіўна, Меншыкаў быў зусім непісьменны. Ён мог толькі намаляваць сваё імя. Можна сабе ўявіць, якім талентам валодаў Меншыкаў, калі ён кіраваў Пецярбургам, заключаў дагаворы, вёў войны, пэўны час узначальваў Ваенную калегію, г. зн. з'яўляўся міністрам абароны.

І яшчэ адзін дзіўны факт. Англічане выбралі Меншыкава членам Лонданскага каралеўскага таварыства — у той час самай ганаровай акадэміі ў Еўропе. Дыплом аб выбранні найсвятлейшага князя Аляксандра Данілавіча Меншыкава акадэмікам падпісаў прэзідэнт каралеўскага таварыства сэр Ісак Ньютан.

§ 25. ПРАЎЛЕННЕ КАЦЯРЫНЫ II

Успомніце

1. Якім дакументам XVII ст. было канчаткова аформлена прыгоннае права ў Расіі?
2. Назавіце вынікі знешняй палітыкі Пятра I.
3. Якія ідэі адстойвалі еўрапейскія асветнікі XVIII ст.?

Рэформы Пятра I далі значны імпульс развіццю Расіі, але многія з іх не былі завершаны. Краіна мела патрэбу ў мудрым кіраўніку, але доўгі час на чале дзяржавы знаходзіліся выпадковыя людзі. З прыходам да ўлады Кацярыны II прадоўжыліся ўнутраныя пераўтварэнні ў Расійскай імперыі, пра-

водзілася актыўная і паспяхова знешняя палітыка. Апорай самадзяржаўя з’яўлялася дваранства, якое пры Кацярыне II атрымала істотныя прывілеі.

1. Палацавыя перавароты ў Расіі і прыход да ўлады Кацярыны II. Згодна з указам 1722 г. аб пераходзе ў спадчыну прастола вярхоўная ўлада павінна была перадавацца па рашэнні дзеючага манарха. Але сам Пётр I завяшчання пакінуць не паспеў.

Вырашальны ўплыў на далейшую змену кіраўнікоў аказвала гвардыя. Гэта былі адборныя і прывілеяваныя палкі расійскай арміі, якія размяшчаліся ў казармах у Санкт-Пецярбургу. Гэтай ваеннай сілай сталі карыстацца ў барацьбе за ўладу розныя групыкі вышэйшай значці. Так, у перыяд з **1725** па **1762** г., які атрымаў назву «эпоха палацавых пераваротаў», на расійскім троне змянілася шэсць правіцеляў. Яны больш клапаціліся пра ўласныя забавы, чым пра інтарэсы краіны.

У канцы 1761 г. імператарам Расіі стаў унук Пятра I па жаночай лініі **Пётр III**. Апынуўшыся на троне, ён неадкладна спыніў вайну з Прусіяй, якую ўжо шосты год паспяхова вяла Расія. Гэтым імператар выклікаў крайняе незадавальненне дваранства і асабліва гвардыі. Сітуацыяй вырашыла скарыстацца жонка Пятра III — нямецкая прынцэса. У праваслаўі яна прыняла імя Кацярына Аляксееўна. 28 чэрвеня 1762 г. з дапамогай гвардыі яна ажыццявіла чарговы палацавы пераварот, у выніку якога Пётр III адрокся ад прастола.

Першапачаткова становішча Кацярыны II было нетрывалым. Пётр III неўзабаве быў забіты, але законным нашчадкам з’яўляўся яго сын — Павел.

Аднак, адчуўшы падтрымку дваранства, **Кацярына II** (1729—1796) абвясціла сябе імператрыцай. Яна была каранавана 22 верасня **1762** г. у Маскве і царавала да **1796** г.

Кацярына II. Мастак Ф. С. Рокатаў. 1770 г.

2. Маніфест аб вольнасці дваранства. Кацярына II шчодро ўзнагародзіла ўсіх, хто дапамог ёй прыйсці да ўлады. Значныя ўступкі былі зроблены і на карысць усяго дваранскага саслоўя. Яшчэ Пётр III у перыяд свайго нядоўгага праўлення выдаў *Маніфест аб вольнасці дваранства* (1762). Кацярына II неўзабаве пацвердзіла гэты дакумент. З таго часу дваране вызваляліся ад абавязковай 25-гадовай службы. Дзякуючы гэтаму дакументу ў Расіі з’явіўся пласт людзей, якія маглі распараджацца сабой незалежна ад дзяржаўнай улады.

Дваране атрымалі магчымасць больш займацца гаспадаркай у сваіх маёнтках, што станоўча паўплывала на агульнае развіццё эканомікі краіны.

3. Умацаванне феадальнага землеўладання. Для другой паловы XVIII ст. у гісторыі Расіі было характэрна пашырэнне правоў памешчыкаў на прыналежаны ім землі і сялян. Толькі дваране маглі мець зямлю ва ўласнасці. Акрамя таго, жадаючы дагадзіць дваранам, Кацярына II у самым пачатку свайго праўлення выдала ўказ, згодна з якім недваранам забаранялася набываць сялян для працы на мануфактурах.

У выдзенай у **1785 г.** *Даравальнай грамаце дваранству* былі канчаткова замацаваны прывілеі дваранства. Дваранін («высакародны») вызваляўся ад абавязковай службы, падушнага падатку, цялесных пакаранняў. Пры гэтым ён валодаў правамі гандлёва-прамысловай дзейнасці і неабмежаванай уласнасці на зямлю і яе нетры.

Між тым цалкам бяспраўнымі засталіся прыгонныя сяляне. Ім забаранялася нават скардзіцца на сваіх памешчыкаў. У выпадку ж парушэння забароны іх бязлітасна каралі: маглі саслаць у Сібір або аддаць на катаржныя работы. Звычайнай практыкай стала размяшчэнне ў газетах аб'яў аб продажы сялян. Раслі феадальныя павіннасці, асабліва паншчына. Насельніцтва часта адчувала нястачу і голад. У адказ даведзеныя да адчаю сяляне ўзнімалі паўстанні. Толькі за першыя дзесяць гадоў царавання Кацярыны II у цэнтральных абласцях Расіі адбылося больш за 50 сялянскіх выступленняў.

4. Паўстанне пад кіраўніцтвам Е. І. Пугачова. У 1773 г. пачалося моцнае паўстанне ў раёне ракі Яік (цяпер Урал). Мясцовае казачтва было незадаволена абмежаваннем сваіх правоў дзяржавай: забаронай свабоднай лоўлі рыбы

*Уральскія рабочыя
прывезлі Е. І. Пугачову
гарматы.
Мастак М. І. Авілаў*

і здабычы солі. Узначаліў паўстанцаў данскі казак **Емяльян Іванавіч Пугачоў**. Каб прыцягнуць больш прыхільнікаў, ён выдаваў сябе за імператара Пятра III, які нібыта выратаваўся ад кацярынінскай змовы.

Акрамя яцкіх казакоў да паўстання далучыліся горназаводскія рабочыя, памешчыцкія сяляне, а таксама паволжскія народы: башкіры, татары, марыйцы, калмыкі. Армія Е. І. Пугачова папаўнялася і невялікімі атрадамі салдат, крапаснымі гарнізонамі. Паўстанне хутка ахапіла велізарную тэрыторыю: Паўднёвы і Сярэдні Урал, Заходнюю Сібір, Паволжа.

Аднак армія Е. І. Пугачова была дрэнна арганізавана і слаба дысцыплінавана, хоць і рабіліся спробы яе ўдасканалення і стварэння органаў кіравання. У захопленых гарадах і паселішчах паўстанцы жорстка распраўляліся з дваранамі-памешчыкамі. Але новых парадкаў, якія б адрозніваліся ад усталяваных у імперыі, паўстанцы прапанаваць не маглі. Так, вакол Пугачова з'явіліся свае князі і графы.

Урад Кацярыны II сур'ёзна занепакоіўся размахам «пугачоўшчыны». Да Урала і Волгі былі пасланы рэгулярныя войскі. У канцы жніўня 1774 г. у бітве пад Чорным Ярам яны разграмілі армію Е. І. Пугачова. Казакі, якія суправаджалі кіраўніка паўстання, выдалі яго ўладам. 10 студзеня 1775 г. Пугачова пакаралі смерцю на Балотнай плошчы ў Маскве. Апошнія ачагі паўстання былі задушаны да лета 1775 г.

У сувязі з падзеямі 1773—1775 гг. Кацярына II прыйшла да важнай высновы аб тым, што для захавання імператарскай улады недастаткова падтрымкі дваранства. У сваю чаргу, і дваране разумелі, што ім неабходна моцная дзяржава з рэгулярнай арміяй, каб не страціць свайго прывілеяванага становішча. Задачу ўмацавання дваранскай дзяржавы мела на мэце губернская рэформа 1775 г. Згодна з гэтай рэформай уся краіна была падзелена на губерні, губернатарам падпарадкоўваліся паліцыя і войскі.

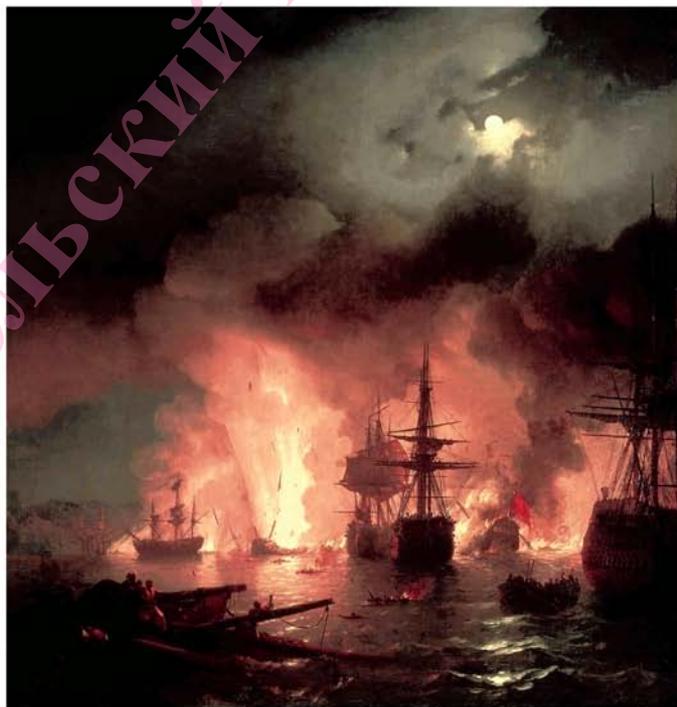
5. Знешняя палітыка Кацярыны II. Урад Кацярыны II вырашаў дзве асноўныя задачы ў знешняй палітыцы: атрыманне выхаду да Чорнага мора і ўсталяванне панавання на ўсходнеславянскіх землях Рэчы Паспалітай. Абедзве задачы былі паспяхова выкананы.

У 1768—1774 і 1787—1791 гг. адбываліся руска-турэцкія войны. Расійскія арміі, на чале якіх стаялі таленавітыя палкаводцы П. А. Румянцаў, Р. А. Пацёмкін, А. В. Сувораў, неаднаразова даказвалі сваю перавагу на полі бою. Не меншых поспехаў дамагліся і расійскія флатаводцы Р. А. Спірыдаў і Ф. Ф. Ушакоў. Як А. В. Сувораў на сушы, так і Ф. Ф. Ушакоў на моры ні разу не зазналі паражэння.

Да Расіі былі далучаны ўрадлівыя землі Паўночнага Прычарнамор'я, Кубань, у 1783 г. падпарадкаваны Крым. Апошні крымскі хан адрокся ад прастола. Адбывалася актыўнае гаспадарчае асваенне зноў далучаных тэрыторый. Былі пабудаваны новыя гарады: Екацярынаслаў, Херсон, Мікалаеў, Севастопаль, Адэса.

Расія была зацікаўлена ў захаванні пад сваім кантролем слабай Рэчы Паспалітай. Але на польскія землі прэтэндавалі таксама Аўстрыя і Прусія.

*Чэсменскі бой
25—26 чэрвеня 1770 г.
Мастак І. К. Айвазоўскі.
У час руска-турэцкай
вайны 1768—1774 гг.
у бухце Чэсма
расійскі флот
знішчыў турэцкі флот*

Рост Расійскай дзяржавы ў XVII—XVIII стст.

У выніку трох падзеяў Рэчы Паспалітай 1772, 1793 і 1795 гг. да Расіі адышлі тэрыторыі Беларусі і Правабярэжнай Украіны, а таксама частка Прыбалтыкі.

З сярэдзіны XVIII ст. пачалося прамысловае асваенне прыналежаўнасці Расіі зямель у Паўночнай Амерыцы. Да канца стагоддзя тут ужо існавала некалькі расійскіх пасяленняў.

6. Палітыка асветнага абсалютызму. Кацярына II з юнацтва зацікавілася ідэямі Асветніцтва. Яна шчыра верыла ў тое, што манарх павінен кіравацца імі ў сваёй дзейнасці. Тым не менш Кацярына II не пайшла на абмежаванне імператарскай улады. Да таго ж яна лічыла, што ва ўмовах Расіі немагчыма рэалізаваць многія ідэі асветнікаў. Асноўны сэнс палітыкі асветнага абсалютызму заключаўся ў правядзенні манархам рэформаў, прызначаных садзейнічаць прагрэсу, развіццю навукі і тэхнікі. У 1767 г. імператрыца склікала Улажэнную камісію для выпрацоўкі новага збору законаў, у тым ліку ў дачыненні да сялянскага пытання. На жаль, гэтая важная ініцыятыва Кацярыны II нічым не скончылася. Многіх дваран напалохалі нават размовы пра рэформу прыгоннага права.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра Кацярыну II і яе прыход да ўлады.
2. Назавіце дакументы, якія зрабілі расійскае дваранства самым прывілеяваным саслоўем. Што яны давалі дваранам?
3. У чым была сутнасць умацавання феадальнага землеўладання ў Расіі ў другой палове XVIII ст.?
4. Дайце ацэнку найбуйнейшаму паўстанню ў Расіі пад кіраўніцтвам Е. І. Пугачова. Чым вы можаце растлумачыць, што асноўную сілу паўстанцаў складалі казакі?
5. Якіх вынікаў дамаглася Кацярына II у знешняй палітыцы ў паўднёвым напрамку? Пры дапамозе дадатковай літаратуры падрыхтуйце паведамленні пра вялікіх палкаводцаў Расіі XVIII ст.
6. Назавіце падзеі, якія адбыліся ў 1762, 1768—1774, 1773—1775, 1783, 1785, 1787—1791 гг.
7. У чым сутнасць палітыкі асветнага абсалютызму, якую праводзіла Кацярына II?

Аб'ява пра продаж прыгонных

«Прадаюцца дваровыя майстравыя людзі добрых паводзін: 2 краўцы, шавец, майстар гадзіннікаў, кухар, карэтнік, каляснік, разьбяяр, залатар і 2 фурманы, якіх бачыць і даведацца пра цану можна... у самога памешчыка. Тут жа прадаюцца 3 бегавыя маладыя кані — словам, адзін жарабец і 2 кані, і зграя ганчакоў, колькасцю пяцьдзясят».

Якія высновы можна зрабіць, азнаёміўшыся з гэтай аб'явай?

Побыт рускіх сялян

З кнігі А. М. Радзішчава «Падарожжа з Пецярбурга ў Маскву»

«Я агледзеў у першы раз уважліва ўсё начынне сялянскай хаты... чатыры сцяны, да паловы пакрытыя так, як і ўся столь, сажаю; падлога ў шчылінах, на вяршок, прынамсі, парослая брудам; печ без трубы, але найлепшая абарона ад холаду, і дым, які штораціцы зімою і летам напаўняе хату; акенцы, у якіх нацягнуты пузыр...

Драўляны кубак і кружкі, талеркамі званыя; стол, сякераю рублены, які скрабуць скрабком па святых. Карыта карміць свіней або цялят, калі ёсць, спаць з імі разам, глытаючы паветра, у якім запаленая свечка як быццам у тумане ці за завесаю здаецца...

Тут бачна сквапнасць дваранства, рабаванне, мучыцельства наша і безабаронны галечы стан.

Звяры сквапныя, п'явіцы ненажэрныя, што селяніну мы пакідаем? Тое, чаго адабраць не можам, — паветра».

§ 26. РУСКАЯ КУЛЬТУРА XVI—XVIII стст.

Успомніце

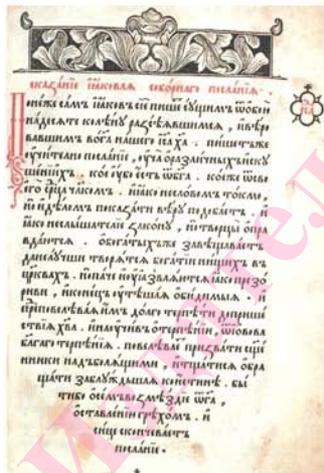
1. Назавіце асаблівасці рускай і заходнееўрапейскай сярэдневяковай культуры. Чым адрознівалася старажытнаруская культура?
2. Назавіце асноўныя помнікі рускай культуры XI—XV стст. Чаму яны шануюцца ў Расіі як нацыянальныя святыні?

Утварэнне адзінай Расійскай дзяржавы значна паўплывала на развіццё культуры. Рост велічы і магутнасці дзяржавы адбіўся на творах дойлідства, жывапісу і літаратуры.

1. Культура XVI ст. У XVI ст. усе сферы культурнага жыцця былі падпарадкаваны рэлігіі. І ў той жа час у культуры, як ніколі раней, пачалі праяўляцца свецкія, нерэлігійныя рысы.

Пачатак кнігадрукавання. Найважнейшай падзеяй у культуры XVI ст. стала з'яўленне рускага кнігадрукавання. Першая друкарня была заснавана ў Маскве ў 1550-х гг. Яна, напэўна, згарэла, але захавалася некалькі надрукаваных у ёй кніг.

Новую друкарню арганізаваў адзін з самых таленавітых людзей свайго часу дзяк **Іван Фёдараў**. Яго паплечнікам па друкарскай справе быў беларускі

Старонка кнігі
«Апостал», выдадзенай
І. Фёдаравым
і П. Мсціслаўцам у 1564 г.

майстар **Пётр Мсціславец**. І сакавіка 1564 г. Фёдараў і Мсціславец выдалі рэлігійную кнігу «Апостал». Гэта была першая руская друкаваная кніга, у якой названы дата і месца выдання, а таксама імёны першадрукароў. Вось чаму гэты дзень лічыцца пачаткам кнігадрукавання ў Расіі. Акрамя рэлігійных кніг Фёдараў надрукаваў у горадзе Львове *першую рускую «Азбуку»* (1574).

У XVI ст. друкарскім спосабам было выдадзена ўсяго толькі 20 кніг. Асноўнай крыніцай ведаў перапаняму заставалася рукапісная кніга. Развівалася рускае летапісанне, ствараліся гістарычныя аповесці, у якіх распавядалася пра найважнейшыя падзеі таго часу. У кнізе «Дамастрой» змяшчаліся духоўныя і свецкія (нерэлігійныя) правілы і павучанні.

Дойлідства. У архітэктуры XVI ст. пачаў фарміравацца новы стыль — шатровы. Каменныя цэрк-

вы будаваліся з драўляным верхам у выглядзе шатра. Найвышэйшым дасягненнем рускага **дойлідства** гэтага перыяду з’яўляецца *Пакроўскі сабор* у Маскве. Ён быў пабудаваны ў гонар узяцця горада Казані і перамогі над Казанскім ханствам. Гэты сабор больш вядомы як *храм Васіля Блажэннага*. Пабудавалі яго рускія майстры Барма і Понсік Якаўлеў. Над саборам узвышаецца вялізны цэнтральны шацёр, які аб’ядноўвае вакол сябе 8 маляўнічых купалаў. Галоўная ідэя гэтай кампазіцыі простая: менавіта так і Масква аб’яднала вакол сябе розныя землі.

У канцы XVI ст. працаваў «гарадавых спраў майстар» дойдлід Фёдар Конь. Ён узвёў кола ўмацаванняў вакол Масквы, пабудоваў магутны крэмель у Смаленску. Каменныя крамлі будавалі і ў іншых гарадах. Але ў XVI ст. усё яшчэ пераважае драўлянае будаўніцтва.

У галіне ліцейнай справы праславіўся Андрэй Чохаў, звонавы і гарматны майстар. Самая славетная сярод яго гармат — «Цар-гармата», якая і цяпер знаходзіцца на тэрыторыі Маскоўскага Крэмля.

Жывапіс. У выяўленчым мастацтве па-ранейшаму панавалі рэлігійны жывапіс — іканавіс. Узорам для пераймання ў іканавісе з’яўляліся творы геніяльнага Андрэя Рублёва. У гэты час славіліся творы Дыянісія, Пракопія Чырына, братаў Савіных.

2. Культура XVII ст. Адукацыя. Гэта стагоддзе характарызувалася ростам пісьменнасці сярод розных пластоў насельніцтва. Самымі пісьменнымі былі купцы, дваране і пасадскія людзі. А вось сярод сялян пісьменных было зусім мала — усяго 15 на кожныя 100 чалавек. Грамаце вучылі ў сям’і або з настаўнікамі дома за плату. Толькі з 1640-х гг. з’явіліся сярэднія школы. У 1687 г. у Маскве адкрылася першая вышэйшая навучальная ўстанова — *Славяна-грэка-лацінская акадэмія*. Яна была створана для падрыхтоўкі вышэйшага духавенства і дзяржаўных чыноўнікаў.

Літаратура. Літаратура паступова пераходзіла ад рэлігійнай тэматыкі да свецкай. Вялікую папулярнасць набыла так званая бытавая аповесць. У ёй апісвалася тое, што больш за ўсё хвалявала чытача, — штодзённае жыццё. Асноўныя персанажы бытавой аповесці — купцы і небагатыя дваране — зазвычай адрозніваліся авантурным складам характару.

Храм Васіля Блажэннага ў Маскве. 1555—1561 гг.

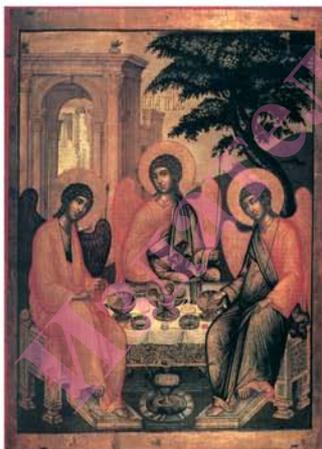
Сталі развівацца сатырычныя жанры літаратуры. Вялікай папулярнасцю карысталася «Аповесць пра Ярша Яршовіча». У ёй злосна высмейваліся «вялікі баярын і ваявода» Асётр, дваранін Лешч і багацей Сом. Цікавасць у рускіх людзей па-ранейшаму выклікалі жыцці святых праваслаўнай царквы.

Кнігі былі вельмі дарагія. Таму ўлюбёныя творы часта перапісваліся ад рукі і перадаваліся ў спадчыну.

Архітэктура. У XVII ст. дасягнула росквіту драўляная архітэктура. Яе адрознівалі вытанчанасць і прыгажосць, багатае дэкаратыўнае аздабленне фасада. Нават драўляныя хаты аздабляліся разнымі шалёўкамі і аканіцамі. Выдатным узорам такой архітэктуры быў напаяўказачны, мудрагелісты драўляны палац цара Аляксея Міхайлавіча ў сяле Каломенскім. Палац не захаваўся. Да нас дайшлі толькі захопленыя сведчанні сучаснікаў і дакладны макет гэтага дзівоснага збудавання. Дэкаратыўныя аздобы ў рускай архітэктуры, характэрныя і для еўрапейскага барока, сучаснікі называлі «цудоўнай узорыстасцю».

Царква Пакрова ў Філях у Маскве. 1690—1693 гг.

С. Ушакоў. Тройца. 1671 г.

Багатая дэкаратыўнасць, або так званае рускае барока, стала характэрнай рысай культуравай архітэктуры. Патрыярх Нікан змагаўся з гэтым стылем, але беспаспяхова. Пышнае ўпрыгажэнства: белы разны камень на фоне гладкіх цагляных сцен, каляровыя кафлі, фігурная цэгла, шматкаляровыя ўзоры і ярка-чырвоная фарба — усё гэта заставалася адметнай рысай царкоўнай архітэктуры. Выдатнымі помнікамі рускага дойлідства XVII ст. сталі Казанскі храм на Краснай плошчы і царква Пакрова ў Філях у Маскве, Спаская царква ў сяле Уборы пад Масквой.

Жывапіс. Фрэскі і абразы, якія адлюстроўвалі падзеі Свяшчэннага Пісання, па-ранейшаму пераважалі ў выяўленчым мастацтве. Але ў XVII ст. ужо праявіліся новыя рысы жывапіснага майстэрства. Рускія майстры пачалі пісаць абразы, імкнучыся перадаць рэальныя рысы чалавечага твару з улікам яго анатамічнай будовы, выкарыстоўваючы святлацень і напаяўняючы змест абразоў пры-

метаі рускага жыцця. Яскравай з’явай у гэты час стаў жывапіс **Сімона Ушакова**. У творах на рэлігійную тэму ён імкнуўся адлюстроўваць «жыўства» — жывыя чалавечыя рысы. Аб гэтым, напрыклад, сведчаць яго знакамітыя абразы «Спас Нерукатворны», «Тройца».

Новай з’явай у рускім мастацтве сталі партрэты, або, як іх тады называлі, парсуны (ад слова «персона»). Да нашага часу захаваліся партрэты цароў Аляксея Міхайлавіча, Фёдара Аляксеевіча, юнага Пятра I і палкаводца М. В. Скопіна-Шуйскага.

3. Культура XVIII ст. Руская культура XVIII ст. развівалася пад уплывам заходнеўрапейскай. Гэты ўплыў стаў магчымы дзякуючы пераўтварэнням Пятра I, і пашыраўся ён найперш на дваранства. Але XVIII ст. нельга лічыць стагоддзем выключна дваранскай культуры. У Расіі зараджалася **інтэлігенцыя**, якую складалі разначынцы з духавенства, купецтва, мяшчанства, дробных чыноўнікаў, а таксама выхадцы з сялянства. У гэтым стагоддзі Расія значна рушыла ўперад у асвеце, навуцы, ва ўсіх сферах мастацтва. Першая руская газета таксама была выдадзена менавіта ў гэты час.

Асвета і навука. Найвялікшым дасягненнем Пятра I было тое, што ён прымусіў расійскіх дваран вучыцца. Менавіта для гэтага ствараліся розныя ваенныя і іншыя навучальныя ўстановы. Нават пачатковыя школы на першым этапе прызначаліся толькі для дваранскіх дзяцей. Але Расія мела вялікую патрэбу ў пісьменных людзях. Таму неўзабаве выхадцам з простага народу было дазволена вучыцца ў пачатковых школах. Пры Кацярыне II у губернскіх гарадах адкрыліся чатырохкласныя галоўныя вучылішчы (блізкія да сярэдняй школы), а ў павятовых гарадах — двухкласныя малыя вучылішчы (пачатковыя). Скончыўшы галоўнае вучылішча, можна было паступаць ва ўніверсітэт.

У 1724 г. у Санкт-Пецярбургу была заснавана *Акадэмія навук*. У хуткім часе пры ёй адкрыўся першы ў Расіі ўніверсітэт. Для работы ў Акадэміі навук запрашаліся вучоныя з Еўропы. Сярод іх быў знакаміты матэматык са Швейцарыі **Л. Эйлер**. На працягу XVIII ст. вучоныя Акадэміі навук даследавалі гісторыю, геаграфію і прыроду Расіі. Ажыццяўляліся шматлікія экспедыцыі для вывучэння ўскраін Расійскай імперыі.

З Акадэміяй і ўніверсітэтам звязана жыццё выдатнага рускага вучонага **Міхаіла Васільевіча**

М. В. Ламаносаў

Ламаносава (1711—1765). Ён быў не толькі вучоны-прыродазнаўца, але і паэт, аўтар прац па гісторыі Расіі. Пры яго ўдзеце ў 1755 г. быў заснаваны *Маскоўскі ўніверсітэт*. Гэты ўніверсітэт да нашага часу з’яўляецца галоўным цэнтрам падрыхтоўкі вучоных і выкладчыкаў у Расіі.

Літаратура і мастацтва. Руская літаратура і мастацтва XVIII ст. характарызаваліся надзвычайным інтарэсам да асобы чалавека. Асабліва ярка гэта праявілася ў эпоху царавання Кацярыны Вялікай. Чалавек у мастацкай культуры XVIII ст. — гэта герой, вянец тварэння, якога ўслаўлялі ў вершах, жывапісе, музыцы. «Будзь на троне чалавек!» — так звяртаўся ў сваім вершы **Таўрыла Раманавіч Дзяржавін** да царскага дзіцяці, унука Кацярыны II (будучага імператара Аляксандра I).

Менавіта ў гэты час фарміраваўся вобраз ідэальнага чалавека. Вось якім ён уяўляўся рускаму асветніку М. І. Новікаву: «Разумны і дабрадзейны спадар; ён робіць дабро ўсім, каму толькі можа. Ён лічыць, што розум яму дадзены, каб служыць дзяржаве, багацце — каб дапамагаць бедным, і што для таго ён нарадзіўся чалавекам, каб быць карысным усім людзям».

У рускай літаратуры XVIII ст. усталёўваўся класіцызм. Узнікла свецкая паэзія. Найбуйнейшымі прадстаўнікамі класіцызму былі А. П. Сумарокаў, Г. Р. Дзяржавін, Д. І. Фанвізін. У канцы стагоддзя класіцызм быў выцеснены сентыменталізмам. Найбольш яркі яго прадстаўнік — **Мікалай Міхайлавіч Карамзін**, аўтар аповесці «Бедная Ліза» (1792).

У канцы XVIII ст. рускі мысліцель і пісьменнік **Аляксандр Мікалаевіч Радзінчаў** выступіў за скасаванне прыгоннага права. У сваім творы «Падарожжа з Пецярбурга ў Маскву» (1790) ён рэзка выкрываў самадзяржаўе і прыгонніцтва. Кацярына II аб’явіла пісьменніка «бунтаром, горшым за Пугачова» і саслала яго ў Сібір.

У архітэктуры заснавальнікам класіцызму быў **В. І. Бажэнаў**. Узводзіліся манументальныя будынкі еўрапейскага тыпу, небывалыя раней збудаванні. У сярэдзіне XVIII ст. у Расію прыйшоў пышны, велічны стыль барока. Вопыт еўрапейскай архітэктуры барока пераасэнсаваў у кантэксце рускай культуры **В. В. Растрэлі**. У другой палове XVIII ст. у Санкт-Пецярбургу былі збудаваны сапраўдныя архітэктурныя шэдэўры: будынкі Акадэміі навук і Акадэміі мастацтваў, Малы Эрмітаж, Таўрычаскі палац і інш.

Надзвычайны ўздым у XVIII ст. перажываў рускі жывапіс, вядомы сваімі партрэтамі. Карціны **А. П. Антропава**, **І. П. Аргунова**, **Ф. С. Рокатава**, **Д. Р. Лявіцкага**, **У. Л. Баравікоўскага** і іншых мастакоў даюць яркае і поўнае ўяўленне пра рускае грамадства таго часу. Сярод жывапісных палотнаў гэтага перыяду — партрэты самой Кацярыны II з імператарскімі знакамі ўлады,

Зімні палац (Эрмітаж) у Санкт-Пецярбургу. Архітэктурны помнік рускага барока. Пабудаваны па праекце В. В. Растрэлі ў 1754—1762 гг.

прадстаўнікоў арыстакратычных колаў і духавенства, ваенных, чыноўнікаў, пісьменнікаў, акцёраў, музыкантаў, правінцыйных памешчыкаў, майстравых, сялян. Галерэю псіхалагічна выразных скульптурных партрэтаў стварыў **Фядот Шубін**.

Біяграфіі многіх выдатных дзеячаў рускай культуры XVIII ст. шмат у чым падобныя. М. В. Ламаносаў — выхадзец з народу. Ф. І. Шубін пачынаў свой

Рускі жываніс XVIII ст. (злева направа): А. П. Антропаў. Імператар Пётр III. 1762 г.; Ф. С. Рокатаў. Партрэт невядомай. 1770-я гг.; У. Л. Баравікоўскі. Партрэт М. І. Ланухіной. 1797 г.

шлях да вяршынь скульптурнага майстэрства прыдворным апальшчыкам і толькі потым навучаўся ў Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў, а таксама ў Парыжы. Г. Р. Дзяржавін, сын беднага двараніна, прайшоў шлях ад салдата да буйнога дзяржаўнага дзеяча. Ф. С. Рокатаў паходзіў з прыгонных сялян.

Культурнае развіццё Расіі ў XVIII ст. заклала фундамент, на якім вырасла вялікая руская культура XIX ст.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра зараджэнне рускага кнігадрукавання. Выкарыстоўваючы дадатковую літаратуру, падрыхтуйце паведамленне пра Івана Фёдарова і Пятра Мсціслаўца.
2. Чым вядомыя рускія майстры Барма і Паснік Якаўлеў, Фёдар Конь і Андрэй Чохаў?
3. Назавіце галоўную ідэю кампазіцыі храма Васіля Блажэннага.
4. Пералічыце характэрныя рысы рускага жывапісу XVI ст.
5. Якія змены адбываліся ў літаратуры і адукацыі ў Расіі XVII ст.?
6. Што азначаў тэрмін «чудоўная ўзорыстасць»? Назавіце выдатныя помнікі рускага дойлідства XVII ст.
7. Раскажыце пра новыя рысы ў рускім жывапісе XVII ст. Якія жывапісныя творы гэтага перыяду вы ведаеце?
8. З якімі падзеямі звязаны 1564, 1687, 1724, 1755 гг.? Выпішыце гэтыя падзеі ў сшытак.
9. Раскажыце пра развіццё рускай культуры ў XVIII ст.
- 10*. Падрыхтуйце паведамленне пра аднаго з выдатных дзеячаў рускай культуры XVIII ст. Выкарыстайце для гэтага дадатковую літаратуру.

Класіцызм у Расіі

З апісання Таўрычаскага палаца Г. Р. Дзяржавіным

«Прасторны і раскошны будынак не з ліку звычайных. Хто хоча мець пра яго ўяўленне, прачытай, якія былі загарадныя дамы Пампея і Мецэната. Вонкавы бок яго не вызначаецца ні разьбою, ні пазалотаю, ні іншымі пышнымі ўпрыгажэннямі: старажытны вытанчаны густ — яго вартасць; ён [будынак] прасты, але велічны».

Вызначце асноўную запаведзь класіцызму, выказаную Г. Р. Дзяржавіным.

Фрагмент з «Дамастроя»

У XVII—XVIII стст. павучанні «Дамастроя» шмат у чым вызначалі лад жыцця рускага грамадства.

«Дзеці, паслухайце заповедзі Божыя: любіце бацьку свайго і маці сваю, і слухайцеся іх, і падпарадкоўвайцеся ім па-боску ва ўсім. І старасць іх шануйце, і нядужасць іх, і клопаты, і хваробы ўсялякія ад усёй душы нясіце на сабе... А калі ж хто зласловіць або ж зневажае бацькоў сваіх або ж праклінае іх і лае, той перад Богам грэшны і людзьмі прокляты. А калі хто б'е бацьку ці маці, то таго трэба адлучаць ад царквы і аддаваць на бязлітасную грамадзянскую кару, аж да смерці... Хто ж дае спакойнае жыццё маці сваёй і дагаджае бацьку свайму, будзе на вышыні шчасця».

АБАГУЛЬНЯЮЧЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА III

1. Чаму ў XVI ст. адну з галоўных знешнепалітычных задач Расія бачыла ў выхадзе да Балтыйскага мора? Чым, на вашу думку, тлумачацца поспехі і няўдачы ў знешняй палітыцы ў перыяд праўлення Івана IV?

2. Назавіце групы насельніцтва, якія былі асабліва зацікаўлены ва ўсталяванні стабільнай і моцнай дзяржаўнай улады.

3. «Смутай» або «смутным часам» гісторыкі называюць пачатак XVII ст., калі ў Расіі пачаўся глыбокі грамадскі крызіс. Яны па-рознаму тлумачаць прычыны «смуты»: дынастычны крызіс, незаконнасць праўлення Барыса Гадунова і інш. Якія прычыны «смуты» назвалі б вы?

4. Чаму ні Барыс Гадуноў, ні абодва Ілжэдзітрыі, ні Васіль Шуйскі, нягледзячы на падтрымку шматлікіх прыхільнікаў, не здолелі ўмацаваць сваю ўладу, у той час як цараванне Міхаіла Фёдаравіча Раманава ўмацавала ўладу і паклала канец «смуце»?

5. Што такое мануфактура? Чым расійскія мануфактуры адрозніваліся ад заходнееўрапейскіх?

6. Пакажыце на карце тэрытарыяльныя змены, якія адбыліся ў Расіі ў XVII ст.

7. Пятроўская эпоха вядомая як перыяд актыўнай рэфарматарскай дзейнасці ў Расіі. Ці можна сцвярджаць, што напярэдадні гэтай эпохі рэформы ўжо праводзіліся? Калі так, то чым былі выкліканы гэтыя змены?

8*. Ахарактарызуйце дзяржаву, якая аформілася ў выніку пераўтварэнняў Пятра I.

9. Назавіце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі Расіі ў канцы XVII — пачатку XVIII ст. Ці былі яны працягам знешнепалітычнай дзейнасці Расіі ў папярэднюю эпоху (напрыклад, у XVI ст.)? Аргументуйце свой адказ.

10. Дакажыце, што XVII ст. стала пачаткам новага перыяду ў гісторыі рускай культуры.

11. Якія былі напрамкі і мэты знешняй палітыкі Расіі ў гады праўлення Кацярыны II?

12. Чаму ў час праўлення Кацярыны II адбылося адно з самых страшных і кровапралітных сялянскіх выступленняў у Расіі? Пад чым кіраўніцтвам яно праходзіла?

13. Якія новыя рысы рускай культуры, што з'явіліся ў XVII ст., атрымалі сваё развіццё ў культуры XVIII ст.? Назавіце новыя кірункі ў культуры XVIII ст.

14. Прадоўжыце запаўненне сінхранічнай табліцы «Культура Новага часу» (с. 193).

Издательский центр БГУ

УСХОДНІЯ ЦЫВІЛІЗАЦЫІ І АФРЫКА

Да пачатку Новага часу многія ўсходнія цывілізацыі дасягнулі высокага ўзроўню развіцця і ўнеслі вялікі ўклад у скарбніцу сусветнай культуры. У XVI—XVIII стст. яны сутыкнуліся твар у твар з еўрапейскай цывілізацыяй — напорыстай, прадпрымальнай і агрэсіўнай. Нават самыя магутныя цывілізацыі, напрыклад такія, як Індыя, не змаглі процістаяць чужаземцам і на доўгі час трапілі ў залежнасць ад Еўропы.

Вучоныя даўно спрабуюць растлумачыць гэты паварот у сусветнай гісторыі. Але і цяпер яны яшчэ далёкія ад таго, каб адказаць на пытанне, чаму здарылася так, а не інакш. Ясна толькі, што адказ трэба шукаць у своеасабліва-васці і адметнасцях развіцця еўрапейскай і ўсходніх цывілізацый.

§ 27. ЯПОНИЯ

Успомніце

1. Растлумачце паняцце «сёгун».
2. Хто такія самураі і ў чым заключаліся іх галоўныя абавязкі, правілы паводзін, уяўленні аб гонары?
3. Раскажыце пра характэрныя рысы нацыянальнай японскай рэлігіі сінта.

Еўрапейцы лічылі Японію адсталай краінай. У сапраўднасці гэта была развітая і высокаарганізаваная краіна з багатай культурай і працавітым народам.

У другой палове XV ст. буйныя феадалы распачалі працяглую грамадзянскую вайну ў Японіі. Улада імператара аслабела. Нават галоўнакамандуючы японскай арміяй — **сёгун** — не мог паўплываць на ход падзей. Больш за сто гадоў самураі вялі міжусобныя войны, спусташаючы краіну.

1. Аб'яднанне Японіі. У пачатку XVII ст. у гісторыі Японіі адбылася важная падзея. Завяршыўся працяглы перыяд феадальнай раздробленасці і знясільваючай барацьбы за ўладу паміж японскімі феодаламі. З палёгкай уздыхнулі простыя людзі, якія больш за ўсіх пакутавалі ад міжусобіц. Пад сваёй уладай краіну аб'яднаў князь **Такугава Іясу**, які атрымаў перамогу над сапернікамі.

У **1603 г.** ён абвясціў сябе сёгунам і стаў сапраўдным правіцелем Японіі. Імператар знаходзіўся пад кантролем сёгунскага ўрада і меў нязначную ўладу.

Такугава Іясу, заснавальнік дынастыі сёгунаў у Японіі. Улада дынастыі Такугава праіснавала да 1867 г.

Партугальцы ў Японіі. Малюнак XVI ст.

2. Сёгунат Такугава. Дынастыя Такугава абапіралася на пакорлівых феадальных князёў і воінаў — так званых самураяў. Усе яны разам з сёгунам складалі пануючае саслоўе, дабрабыт якога залежаў ад працы сялян і рамеснікаў.

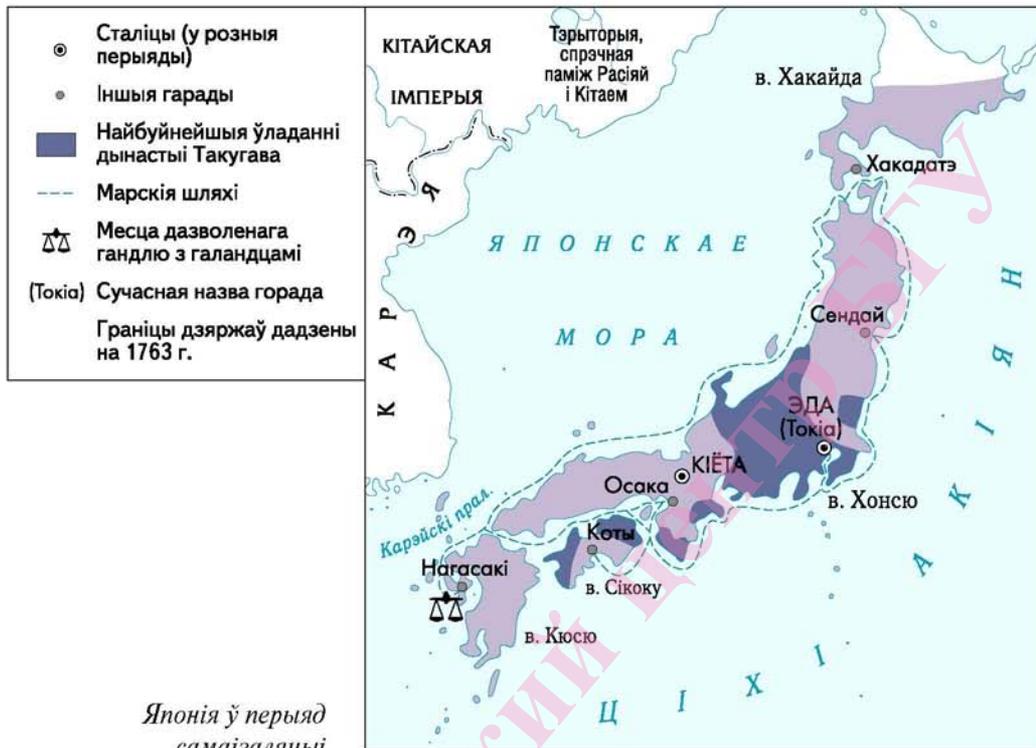
Першыя прадстаўнікі дынастыі Такугава ўстанавілі ў Японіі сістэму жорсткага кантролю. Сын селяніна не мог стаць рамеснікам, сын рамесніка — купцом. І воіны-самураі не маглі змяніць гаспадара. Нават князі знаходзіліся пад найстражэйшым кантролем сёгунскага ўрада.

Улада Такугава здавалася непахіснай і вечнай. Але ўжо ў XVIII ст. у Японіі ўзмацнілася незадаволенасць феадальнымі парадкамі. Па краіне працацілася хваля сялянскіх паўстанняў і выступленняў гарадской беднаты. Гэта былі першыя адзнакі крызісу сёгунату Такугава.

3. Адносіны з еўрапейцамі. У 1542 г. да берагоў Японіі прыбылі партугальцы. Менавіта яны ў самы разгар феадальнай міжусобіцы завезлі на Японскія астравы агнястрэльную зброю. Затым з'явіліся іспанцы, а праз некаторы час — галандцы і англічане.

Разам з партугальцамі і іспанцамі ў Японію прыбылі каталіцкія місіянеры-езуіты. Яны актыўна займаліся распаўсюджваннем хрысціянскай рэлігіі. У выніку некаторыя японцы, у тым ліку феодалы, былі звернуты ў хрысціянства.

4. Самаізаляцыя. У **1630-я гг.** урад Такугава змяніў сваю палітыку — ён закрыў краіну для інша-

Японія ў перыяд самаізаляцыі

земцаў. Калі ў Японію прыбыў чарговы партугальскі карабель з пасольствам, то па загадзе ўлад былі забіты пасол і частка экіпажа. Пад страхам пакарання смерцю японцам забаранялася пакідаць межы краіны.

Больш за 200 гадоў Японія была амаль цалкам адрэзана ад знешняга свету, нават ад сваіх найбліжэйшых суседзяў — Карэі і Кітая. Толькі галандцы мелі права абмежаванага гандлю. Яны сталі адзіным звяном, якое звязвала Японію з Еўропай.

Ніводная краіна свету не праводзіла падобнай палітыкі на працягу такога доўгага часу. Усякая ізаляцыя небяспечная як для асобнага чалавека, так і для цэлага народа. Адным з адмоўных вынікаў такой палітыкі стала тэхнічная адсталасць Японіі ў параўнанні з еўрапейскімі дзяржавамі. У гэтай астраўной дзяржавы не было нават марскога флоту. Тым не менш Японія захавала сваю незалежнасць.

5. Культура. На працягу больш чым 250 гадоў пасля прыходу Такугава да ўлады японцы не ваявалі ні ўнутры, ні за межамі сваёй краіны. Людзі радава-

ліся міру і займаліся стваральнай працай. Пачаўся бурны рост гарадоў, развіццё рамяства і гандлю, хутка аднаўлялася пасля вайны сельская гаспадарка. Развіваліся навука, літаратура, мастацтва. У гісторыю Японіі XVII ст. увайшло як «залаты век» культуры. Некаторымі сваімі рысамі яно нагадвала эпоху Адраджэння ў Еўропе.

Культура перыяду Такугава займае асаблівае месца ў японскай гісторыі. Сёгуны актыўна распаўсюджвалі адукацыю сярод ваеннага саслоўя. З’явіліся ўрадавыя і княжацкія школы для навучання дзяцей самураяў, якія звычайна пачыналі вучобу ў сямігадовым узросце і завяршалі ў 22—23 гады. Жанчыны з самурайскіх сем’яў, як правіла, атрымлівалі хатнюю адукацыю.

Акрамя ўрадавых школ існавалі прыватныя навучальныя ўстановы. У XVIII ст. іх налічвалася каля трохсот. Письменнасць і адукаванасць былі шырока распаўсюджаны сярод усіх пластоў насельніцтва Японіі часоў праўлення Такугава. Да канца XVIII ст. пісьменнымі з’яўляліся амаль усе самураі, а таксама значная частка сялян, рамеснікаў і гандляроў. Да пісьменных у Японіі адносілі ўсіх асоб, старэйшых за шэсць гадоў, якія ўмелі напісаць сваё імя і прачытаць нескладаны тэкст.

*Бог шчасця (нэцкэ).
Нэцкэ — гэта фігурка са слановай косці, дрэва ці іншага матэрыялу, з дапамогай якой да пояса кіmano прымацоўваліся люлька, капшук і інш.*

Вялікая ўвага надавалася кнігадрукаванню, што было запазычана з Кітая. Еўрапейцы прывезлі ў Японію друкарскі станок і з дапамогай звернутых у хрысціянства японцаў выпускалі рэлігійную літаратуру. У 1593 г. была выдадзена адна з першых свецкіх кніг — «Байкі» Эзопа. Павялічвалася колькасць друкарняў і кніжных крам. У XVII ст. было выпушчана 757 найменняў кніг.

Некаторыя кнігі выдаваліся як творы мастацтва і служылі ўпрыгажэннем у дамах знаці. У гэты ж час распаўсюджанне атрымалі бібліятэкі. Толькі ў горадзе *Эда* (цяпер Токія) да канца XVIII ст. іх налічвалася больш за шэсцьсот.

Літаратура і мастацтва. Японскае мастацтва было вельмі своеасаблівае. Яно адлюстроўвала адзін з найбольш яркіх бакоў японскага нацыянальнага характару — развітое пачуццё прыгожага і любоў да прыроды.

Паэзія, жывапіс, разбіўка і догляд паркаў і садоў прывучалі чалавека бачыць прыгажосць у паўсядзённым і простым. Культура саадаводства,

успрынятая японцамі ў кітайцаў, дасягнула дасканаласці. «Жывымі героямі» садоў і паркаў становіліся не толькі дрэвы, але і камяні, імхі, вадаспады. Вялікія і малыя садова-паркавыя ансамблі прызначаліся для адасаблення і сузірання. Некаторыя сады, напрыклад, называліся «філасофскімі». У XVI—XVII стст. канчаткова аформіліся правілы чайнай цырымоніі і мастацтва складання букетаў — *ікебана*.

Для японцаў характэрна ўсеагульнае захопленне вершаскладаннем — паэзія заўсёды была іх улюбёным відам мастацтва. З XVI ст. самай папулярнай формай паэтычнай творчасці стаў верш з трох радкоў — *хайку*. Гэтыя вершы можна параўнаць з еўрапейскімі афарызмамі. У іх заўсёды прысутнічае нейкая загадка, схаваны сэнс, недагаворанасць. Разгадаць сэнс хайку не так проста. Напрыклад, у вершы пра восень гаворыцца:

*Гляджу — апалы ліст
Вярнуўся на галінку.
А гэта быў матыль.*

У жанрах хайку праславіўся **Мацуа Басё** (1644—1694). Вось адно з яго вядомых трохрадکوўяў:

*На голай галіне
Крумкач адзінока сядзіць.
Восеньскі вечар.*

З канца XVII ст. пачаў распаўсюджвацца новы для Японіі від графічнага мастацтва — *гравюра на дрэве* (ксілаграфія). Недарагая і ў той жа час яркая і дэкаратыўная, яна была даступная для шырокіх пластоў насельніцтва. Сюжэты ахоплівалі ўсе бакі жыцця гараджан. На гравюрах выяўляліся артысты тэатра, прачкі, рамеснікі за работай, гандляры ў сваіх крамах.

Пытанні і заданні

1. Хто такі Такугава Іэясу? Дайце ацэнку яго дзейнасці.
2. Складзіце падрабязны план паведамлення аб адносінах Японіі з Еўропай у XVI—XVIII стст.
3. Сфармулюйце прычыны японскай палітыкі ізаляцыі ад знешняга свету. Як вы думаеце, наступствы такой палітыкі былі для краіны станоўчымі ці адмоўнымі? Абмяркуйце гэта з аднакласнікамі.

*Кветкі.
Гравюра канца XVIII ст.*

4. Раскажыце аб асаблівасцях развіцця японскай культуры і мастацтва перыяду Такугава. Што вам здалося незвычайным і дзіўным?

З кнігі японскага вучонага Хонда Тасіякі «Сакрэт кіравання».

XVIII ст.

«Калі ўсе дзяржаўныя справы вялікага маштабу або будаўніцтва магутных умацаванняў ажыццяўляць толькі сіламі адной нашай краіны, народ змучыцца, стоміцца, і ніякіх здзяйсненняў дасягнуць не ўдасца.

Але, бясспрэчна, любое важнае пачынанне можна паспяхова завяршыць, калі аб'яднаць свае сілы з сіламі іншых замежных дзяржаў. Калі Японія — краіна марская, то найпершым абавязкам кіраўніка дзяржавы з'яўляецца клопат аб марходстве, транспарце і гандлі. Трэба пасылаць нашы судны ва ўсе краіны і прывозіць у Японію найважнейшыя тавары, ёй неабходныя, а таксама золата, серабро, медзь.

Стварыць марскую дзяржаву — вось надзейны сродак павялічыць магутнасць нашай дзяржавы. І наадварот, калі спрабаваць зрабіць усё выключна сіламі сваёй уласнай краіны — гэта непазбежна прывядзе да аслаблення дзяржаўнай магутнасці, гэта адаб'ецца на сялянстве: яно таксама будзе слабець год за годам».

Супраць якой палітыкі сёгунскага ўрада быў накіраваны гэты твор? Як вы лічыце, што больш за ўсё непакоіла японскага вучонага?

Японскі нацыянальны характар

Здольнасць да запазычванняў — адметная рыса японцаў. У IV—VI стст. яны ўспрынялі з Карэі і Кітая канфуцыянства. Вучэнне старажытнакітайскага мысліцеля Канфуцыя, у якім абагаўляліся продкі, выхоўвала ў дзецях шанаванне бацькоў і беспрэчнае падпарадкаванне тым, хто займае больш высокае становішча ў грамадстве. Гэта канфуцыянскае ўяўленне добра ілюструецца выслоўем: «Адносіны паміж вышэйшым і ніжэйшым падобныя да адносін паміж ветрам і травой: трава павінна схіляцца, калі падзьме вецер». Канфуцыянства з часам ператварылася ў ідэалогію пануючага ваенна-феадальнага саслоўя самураяў.

Важнымі рысамі японскага нацыянальнага характару з'яўляюцца працавітасць і дысцыплінаванасць. Японцам уласцівы таксама пачуццё прыгожага і любоў да прыроды.

Нават самая бедная сям'я ўпрыгожвае свой дом раслінамі і карцінамі. Здаўна пісанне іерогліфамі ў Японіі разглядалася як сапраўднае мастацтва. Любоў да прыгожага развіта ва ўсіх народаў, але ў японцаў — асабліва.

Чайная цырымонія

Чайная цырымонія адносіцца да найбольш самабытных і ўнікальных з’яў Японіі. Яна адыгрывае важную ролю ў духоўным і грамадскім жыцці гэтай краіны на працягу некалькіх стагоддзяў. Чайная цырымонія — строга рэгламентаваны рытуал. У ім удзельнічаюць: майстар чаю — той, хто заварвае чай і разлівае яго, і тыя, хто прысутнічаюць пры гэтым і затым п’юць цудоўны напітак. Першапачаткова чайная цырымонія была абавязковай умовай сустрэч японскіх філосафаў і мастакоў. У час чаяпіцця гаварыліся прамовы, чыталіся вершы, разглядаліся творы мастацтва. Пры гэтым для кожнага выпадку старанна падбіраліся кветкі і спецыяльны посуд для заварвання напітку. У XVI—XVII стст. чайная працэдура стала папулярнай сярод японскай арыстакратыі, самураяў. Паступова яна ахапіла амаль усё грамадства. Чайная цырымонія як мастацтва аформілася ў своеасаблівую сістэму адпачынку ад будзённых клопатаў. Японцы лічаць, што чайная цырымонія выходзіць прастату, натуральнасць і ахайнасць.

§ 28. КІТАЙ

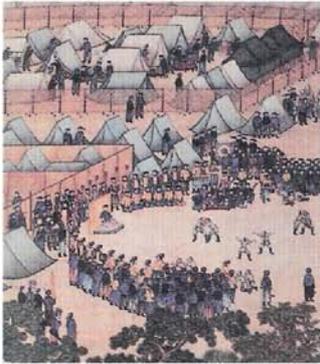
Успомніце

1. Кім у XIII ст. быў заваяваны сярэднявекowy Кітай?
2. Што прынесла чужаземнае панаванне кітайскаму народу? Колькі часу яно працягвалася, калі і якім чынам было звергнута?

У XVI—XVIII стст. Кітай быў багатай і самай густанаселенай краінай свету. Але ў адрозненне ад еўрапейцаў, якія імкнуліся за межы Еўропы, кітайцы стараліся ізалявацца ад знешняга свету.

1. Заняпад дынастыі Мін. Амаль тры стагоддзі Кітаем кіравала дынастыя Мін (1368—1644). Першыя два стагоддзі былі перыядам адноснага міру, росквіту рамёстваў і мастацтваў.

У пачатку XVII ст. дынастыя Мін уцягнула краіну ў паласу паступовага заняпаду. Войны, якія яна вяла са сваімі суседзямі, патрабавалі вялікіх расходаў. Таму правіцелі ўвесь час павялічвалі падаткі, якія страшэнным цяжарам клаліся на плечы простых людзей. Незадаволенасць дынастыяй Мін у краіне ўзрастала ўсё болей і болей. То тут, то там выбухалі народныя паўстанні. У 1644 г. сяляне-паўстанцы захапілі Пекін — сталіцу імперыі Мін. Апошні імператар кіруючай дынастыі апынуўся ў бязвыхадным становішчы і скончыў жыццё самагубствам.

Ваенны лагер маньчжураў.
Малюнак XVII ст.

2. Заваяванне Кітая маньчурамі. Смутай і беспарадкамі скарысталіся вяўнічыя маньчжуры, якія напалі на Кітай з зямель, што ляжаць на поўнач ад Вялікай кітайскай сцяны. Летам 1644 г. іх армія заняла Пекін, і маньчжурскі правадыр Даргон абвясціў уладу дынастыі **Цын**. Пад праўленнем чужаземнай дынастыі Кітай знаходзіўся да 1912 г.

Заваёўнікі разглядалі кітайцаў як людзей другога гатунку, ставіліся да іх пагардліва і пыхліва. Забараняліся шлюбы паміж кітайцамі і маньчурамі. У знак пакоры кітайскія мужчыны павінны былі заплятаць валасы ў доўгія коскі. Маньчжуры жылі асобна ад кітайцаў у спецыяльных раёнах. Усё гэта прывяло да таго, што кітайцы не раз выступалі супраць маньчжураў са зброяй у руках.

Устанаўленне маньчжурскага панавання ў Кітаі зусім не азначала, што ўсё кітайскае было адхілена. Па ўзроўні свайго культурнага развіцця мань-

Кітай у XVII—XVIII стст.

чжурсы значна саступалі кітайцам. Не дзіва, што з часам яны ўспрынялі кітайскія звычаі, культуру і нават забылі сваю родную маньчжурскую мову.

Не змянілася істотна і сістэма кіравання краінай. Якая яна была ў эпоху дынастыі Мін, такая ж захавалася і пры дынастыі Цын. Розніца была толькі ў тым, што вышэйшыя службовыя пасады ў імперыі займалі не кітайцы, а маньчжурсы. У правінцыях, як і раней, кіравалі чыноўнікі (мандарыны) кітайскага паходжання.

Правіцелі дынастыі Цын вялі войны, якія патрабавалі вялікіх расходаў. Але ўладанні Кітая ў выніку значна пашырыліся. У канцы XVIII ст. дынастыя Цын кантралявала Манголію, Тыбет, Джунгарыю і іншыя вобласці. Многія краіны знаходзіліся ў васальнай залежнасці ад Кітая. Яго насельніцтва ўзрасло да 300 млн чалавек. Яно перавышала колькасць насельніцтва ва ўсіх еўрапейскіх краінах, разам узятых.

3. Палітыка самаізаляцыі. Знешне Кітай у перыяд дынастыі Цын выглядаў казачна багатай і магутнай краінай. Маньчжурскія ўлады першы час добрабычліва ставіліся да кантактаў з еўрапейцамі. Караблям «заходніх варвараў» было дазволена заходзіць у кітайскія парты і весці гандаль у гарадах. Праўда, кітайцаў не вельмі цікавілі заморскія тавары. Яны прапаноўвалі еўрапейцам цудоўныя тканіны, фарфор і фаянс, патрабуючы ўзамен толькі золата і серабро. Усё астатняе ў іх было.

У другой палове XVII ст. каталіцкія місіянеры пачалі прапаведаваць хрысціянства. Аднак з часам правіцелі дынастыі Цын сталі бачыць небяспеку ў далёкай і невядомай Еўропе. У сярэдзіне XVIII ст. яны забаранілі гандаль з еўрапейцамі ва ўсіх кітайскіх гарадах, акрамя Гуанчжоу на поўдні краіны. З гэтага часу Кітай стаў праводзіць палітыку ізаляцыі ад Еўропы. Нават у Гуанчжоу еўрапейцам забаранялася кантактаваць з мясцовым насельніцтвам.

Еўрапейскія дзяржавы не хацелі мірыцца з такімі абмежаваннямі. Яны імкнуліся завязаць з Кітаем дыпламатычныя адносіны, г. зн. «адкрыць» Кітай, каб весці з ім нічым не абмежаваны гандаль.

З гэтай мэтай у 1792 г. Англія накіравала ў Пекін спецыяльную місію (дэлегацыю). Англійскі пасол прывёз у дар кітайскаму імператару паветраны шар, тэлескоп, мікраскопы, насценны і кішэнны гадзіннікі і духавыя ружжы. Місія завяршылася поўным правалам і нечаканым канфузам. Англічан прынялі як «носьбітаў даніны» з васальнай краіны, а іх прапановы расцанілі як неразумныя і нахабныя. Тым не менш «адкрыццё» Кітая было ўсяго толькі пытаннем часу.

Ахвярапрынашэнне багам і духам перад хатнім алтаром

4. Уяўленні кітайцаў пра навакольны свет. Нягледзячы на вялікія дасягненні старажытнай кітайскай цывілізацыі, у Новы час Кітай быў адсталай краінай. Еўропа значна перасягала яго па ўзроўні эканамічнага і навукова-тэхнічнага развіцця.

Большасць насельніцтва імперыі Цын была непісьменная і забабонная. Уяўленні кітайцаў пра Сусвет і навакольны свет заставаліся такімі ж, як у старажытнасці. Сусвет яны ўяўлялі сабе прыкладна так: над усім пануе неабсяжнае ўсёмагутнае Неба, якое назірае за жыццём людзей. Унізе ляжыць Зямля, у цэнтры якой — *Пасярэдняя дзяржава*, або Паднябесная, г. зн. Кітай. Тых жа, хто жыў за межамі Паднябеснай, лічылі варварамі.

5. Духоўны свет і культура. Значнае месца ў духоўным жыцці кітайцаў у эпоху Цын займалі паданні пра багоў, вера ў добрых і злых духаў. Ад нараджэння і да самай смерці жыццё кітайца было акружана забабонамі і рэлігійнымі міфамі. Духам маліліся і пакланяліся, прыносілі ў дар ахвяры, звярталіся да іх, просячы абароны і заступніцтва. Немагчыма нават прыблізна падлічыць, колькі багоў і духаў «абслугоўвала» кітайскі народ. Усё, што адбывалася вакол, звязвалася з дзейнасцю духаў або якіх-небудзь таёмных сіл. Усе элементы расліннага і жывёльнага свету і нават камяні мелі сваіх духаў.

Асаблівае значэнне ў Кітаі набыў культ продкаў. Кітайцы верылі ў існаванне душы чалавека пасля смерці і ў яе ўплыў на лёс жывых сваякоў. Таму

яны абагаўлялі і шанавалі агульнага продка роду па мужчынскай лініі. Самая страшная знявага, якую толькі можна было нанесці кітайцу, — гэта разбурэнне магіл яго продкаў. Але хоць кітайцы верылі ў замагільнае жыццё, яны аддавалі перавагу зямному. «Лепш быць жывым бедняком, чым мёртвым імператарам», — гаворыцца ў кітайскай прымаўцы.

6. Культ імператара і шанаванне старэйшых. Вялікі ўплыў на духоўнае жыццё кітайцаў у эпоху Цын аказвалі тры рэлігійныя вучэнні: канфуцыянства, даасізм і будызм.

Канфуцыянства патрабавала ад кітайца падпарадкавання старэйшым у сям’і і грамадстве. *Даасізм* выхоўваў у ім веру ва ўзаемаабумоўленасць усяго існага, а *будызм* — абьякаваў да радасцей жыцця. У кітайскім грамадстве канфуцыянства было галоўным. Але, як правіла, кітайцы, будучы канфуцыянцамі, адначасова вызнавалі будызм і даасізм.

У адпаведнасці з вучэннем Канфуцыя асоба імператара адыгрывала асаблівую ролю. Правіцель лічыўся адначасова бацькам і маці кітайскай нацыі, якая разглядалася як адна вялікая сям’я. Усім прадпісвалася праяўляць да яго сыноўскую любоў і павагу. Сярод шматлікіх тытулаў імператара быў і такі: «Сусветны манарх і пан Сусвету, якому павінны ўсе падначальвацца».

Прынцып сыноўскай пачцівасці і паслушэнства быў асновай узаемаадносін паміж бацькам і дзецьмі. Калі чалавек не прызнаваў сваіх сыноўскіх абавязкаў, ён выглядаў у вачах свайго асяроддзя ненармальным. Папулярнымі былі такія прымаўкі: «Калі сын выратаўвае жыццё бацькі, страчваючы сваё ўласнае, — гэта самая шчаслівая смерць», «Усякі злачынца пачаў з таго, што стаў блagім сынам».

Пытанні і заданні

1. Якая падзея адбылася ў Кітаі ў 1644 г.?
2. Растлумачце, чаму маньчжурскія заваёўнікі ўспрынялі ад пераможаных кітайцаў мову, звычаі, адзенне і культуру.

Жазло імператара Кітая. XVIII ст. Лічылася, што жазло даруе даўгалецце і моцнае здароўе

Пячатка кітайскага імператара

3. Пакажыце на карце тэрыторыю імперыі Цын у канцы XVIII ст. Якая была колькасць яе насельніцтва?
4. Як вы ацэньваеце палітыку самаізаляцыі, што праводзілася ў Кітаі ў эпоху праўлення дынастыі Цын?
5. Параўнайце ўяўленні кітайцаў і еўрапейцаў пра навакольны свет у Новы час.
6. Чаму правіцелі дынастыі Цын у канцы XVIII ст. прынялі англійскую дэлегацыю як «носьбітаў даніны» з васальнай краіны? Паспрабуйце растлумачыць негасціннасць улад імперыі Цын.
7. Што азначае словазлучэнне «„адкрыццё“ Кітая»?
8. Раскажыце пра духоўныя каштоўнасці кітайцаў.

Афарызмы Канфуцыя

Навучанне без думкі марнае. Думка без навучання небяспечная. Народ можна прымусіць да паслушэнства, але яго нельга прымусіць да ведаў. Весці змагацца ненавучаных людзей — значыць іх пакідаць. Чалавек можа зрабіць шлях вялікім. Не шлях робіць вялікім чалавека.

Чаму вучаць гэтыя афарызмы?

Аб вытворчасці фарфору. З кітайскай кнігі XVIII ст.

«Казённыя і прыватныя печы не аднолькавыя. На казённых усё робяць вельмі паспешліва, і прадукцыя атрымліваецца дрэнная. Прыватныя печы робяць усё вельмі старанна, таму што не могуць дарэмна выдаткоўваць сілы. Строгая эканомія (прыватных пчэй) і марнатраўства (казённых) вельмі адрозніваюцца адно ад аднаго.

Печы „сюанья“ даюць выдатны фарфор. Сярод іх было некалькі асабліва добрых пчэй. Ды майстры часцей за ўсё разбуралі або хавалі іх, але не хацелі перадаваць сакрэт іншым людзям».

Як вы думаеце, чаму фарфор, выраблены ў прыватных пчях, быў больш якасны?

Кітайскі этыкет

Вялікае значэнне ў жыцці любога кітайца, у тым ліку і простага чалавека, мелі шматлікія традыцыйныя цырымоніі. З нагоды выканання цырыманіялу існуе шмат народных выслоўяў. Адно з іх гаворыць: «Чалавек, калі нават красамоўна выказваецца, але не выконвае правіл ветлівасці, — горшы за жывёліну».

У Пекіне быў папулярны такі анекдот. Нейкі чыноўнік у парадным халаце наведаў свайго знаёмага. Увайшоўшы ў прыёмную, ён сеў у чаканні гаспадара.

І тут здарылася непрадбачанае. Над яго галавой знаходзілася паліца, дзе ста-яў гаршчок з алеем. Пацук, што схаваўся, пацягнуўся, каб пакаштаваць алею, але, напалоханы раптоўным прыходам наведвальніка, скочыў і перакуліў гаршчок, які зваліўся на няшчаснага госця. Яго дарагі халат зверху данізу быў заліты алеем. У той момант, калі пацярпелы ад злосці гатовы быў ляца апошнімі словамі, увайшоў гаспадар. Госць, стрымліваючы гнеў, узняўся, зрабіў некалькі паклонаў, а затым з дагодлівай усмешкай растлумачыў свой стан: «Калі я ўвайшоў у ваш шаноўны дом і сеў на ваша шаноўнае месца, я спужаў вашага паважанага пацука, які перакуліў ваш шаноўны гаршчок з алеем на мой проты і грубы халат. Гэта і ёсць прычына майго ўбогага выгляду ў вашай прысутнасці».

§ 29. ІНДЫЯ

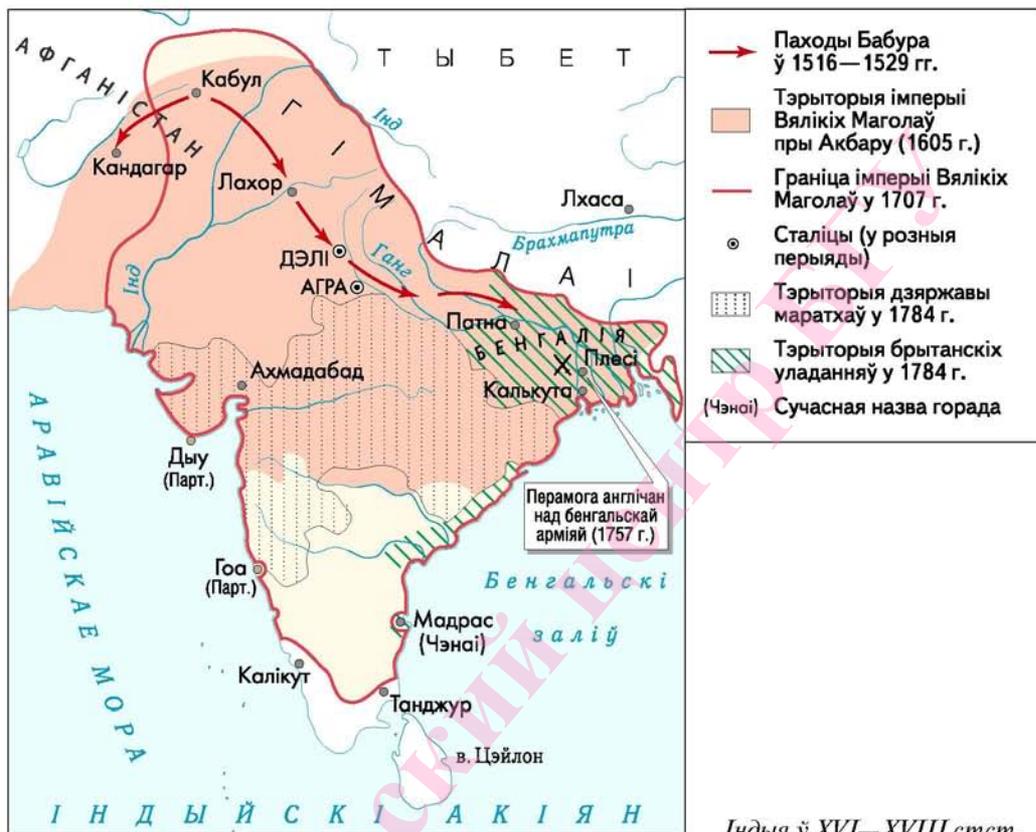
Успомніце

1. З якімі шматнацыянальнымі дзяржавамі вы пазнаёміліся ў папярэдніх параграфах?
2. Ахарактарызуйце геаграфічнае становішча і прыроду Індыі.
3. Чаму Індыю ў многіх краінах свету лічылі краінай казачных багаццяў?

Індыя — краіна высокай культуры, адзін з найстаражытнейшых асяродкаў цывілізацыі. Казачныя багацці гэтай краіны здаўна прыцягвалі ўвагу заваёўнікаў.

У XI ст. на поўначы Індыі ўзмацніўся націск сярэднеазіяцкіх цюркаў-мусульман. У XIII ст. тут узнікла буйная мусульманская дзяржава — Дэліі-скі султанат. Ісламскія воіны здзяйснялі ваенныя паходы ў Цэнтральную і Паўднёвую Індыю. Скораныя індыйскія князі прызнавалі сябе васаламі султана і плацілі даніну. Паступова Дэлііскі султанат аслабеў і пачаў распадацца. Але ў пачатку XVI ст. Індыя зазнала новыя ісламскія заваяванні. На яе тэрыторыі ўзнікла яшчэ адна магутная мусульманская дзяржава — імперыя **Вялікіх Маголаў**. Так гэта краіна апынулася ў арбіце ўплыву мусульманскага свету.

1. Краіна і людзі. Індыя займала тэрыторыю, якая перасягае па плошчы ўсю Заходнюю Еўропу. У XVIII ст. на гэтай тэрыторыі пражывала каля 200 млн чалавек. Яны належалі да розных народнасцей і гаварылі на розных мовах. Жыхары Паўночнай і Паўднёвай Індыі часта не разумелі гаворкі адзін

аднаго. Але, нягледзячы на моўныя і тэрытарыяльныя адрозненні, паміж імі існавала духоўная блізкасць. Іх аб'ядноўвала агульная рэлігія.

Амаль тры чвэрці насельніцтва Індыі вызнавалі *індуізм* (індусы), астатняя — *іслам* (мусульмане). Мусульманскае насельніцтва кампактна пражывала на захадзе Паўночнай Індыі (цяпер Пакістан) і ва Усходняй Бенгаліі (цяпер Бангладэш), індусы — у Дэкане (Цэнтральная Індыя). Прыгімалайскія раёны насялялі невялікія народнасці, якія вызнавалі будызм.

2. Імперыя Вялікіх Маголаў. У XVI—XVII стст. Індыя аб'ядналася пад уладай Вялікіх Маголаў. У 1526 г. нашчадак мангольскіх заваёўнікаў **Бабура** захапіў Індыю і заснаваў тут *імперыю Вялікіх Маголаў*.

Адсюль назва дзяржавы — *Магольская імперыя*. Самым знакамітым імператарам быў **Акбар**, які правіў з 1556 па 1605 г. Ён правёў шмат рэформаў, забараніў ваеннапалонных ператвараць у рабоў, а індусаў гвалтоўна схіляць да

ісламу. Аднак становішча ў імперыі было няўстойлівым. Тут раз-пораз успыхвалі паўстанні, міжусобіцы. Намеснікі імператара хутка ператвараліся ў незалежных правіцеляў, хоць і прызнавалі фармальна вышэйшую ўладу Вялікага Магола. Некалі магутная імперыя літаральна развальвалася на часткі, стаўшы арэнай міжусобнай барацьбы за панаванне над усёй Індыяй.

У другой палове XVII ст. на поўдні магольскай Індыі ўзнікла *дзяржава маратхаў*. Яе кіраўнік **Шываджы** стварыў моцнае войска і пабудаваў ваенны флот. Здавалася, дзяржава маратхаў стане пераемніцай Магольскай імперыі. Але гэтага не адбылося. У 1761 г. маратхі былі ўшчэнт разбіты афганскімі заваёўнікамі, якія ўварваліся ў Паўночна-Заходнюю Індыю.

Знясіленая Індыя стала лёгкай здабычай Англіі. Заваяванне Індыі ажыццяўлялася ўзброенымі сіламі англійскай *Ост-Індскай кампаніі*, што карысталася манапольным правам гандлю з краінамі Усходу.

3. Заваяванне Бенгаліі. Першыя еўрапейцы з'явіліся ў Індыі ў пачатку XVI ст. Партугальцы, затым галандцы, англічане і французы пабудавалі на індыйскім узбярэжжы невялікія гандлёвыя **факторыі**. Для гандлю з Індыяй еўрапейскія купцы аб'ядноўваліся ў спецыяльныя ост-індскія кампаніі. З Індыі яны вывозілі каштоўныя камяні (алмазы, рубіны, сапфіры, жэмчуг), тканіны з бавоўны (міткаль), цукар, перац, слановую косць і фарбавальнік індыга. Паміж еўрапейцамі пачалося саперніцтва. Англічане і французы нават ваявалі паміж сабой за ўплыў у Індыі. Пераможцам у гэтай барацьбе выйшла англійская *Ост-Індская кампанія*.

Увагу англічан прыцягвала Бенгалія. Гэта быў багаты, вялікі і густанаселены раён на паўднёвым усходзе Індыі. У 1757 г. невялікае войска англічан (прыкладна 800 чалавек) нанесла паражэнне ў *бітве пры Плесі* 60-тысячнай арміі бенгальскага правіцеля. Праўда, не без дапамогі яго военачальніка, які перайшоў на бок англічан. У выніку гэтай бітвы да Англіі адышла найбагацейшая тэрыторыя Магольскай імперыі.

Бабур

Герб англійскай
Ост-Індскай кампаніі

Пры заваяванні Індыі брытанцы абапіраліся перш за ўсё на перавагу сваёй арміі ў ваенным майстэрстве і тэхніцы. Яны выкарыстоўвалі таксама і насельніцтва самой Індыі. Бо англійскія войскі складаліся ў значнай меры з індыйцаў.

Паўсюдная галеча вымушала многіх людзей уступаць у армію любога военачальніка. Індыйцаў, якія служылі за ўзнагароду ў англійскай арміі, называлі *сіпаямі*. У пэўнай ступені маюць рацыю тыя, хто лічыць, што Індыю англічане заваявалі рукамі саміх індыйцаў.

4. Культура. У эпоху Вялікіх Маголаў культура народаў Індыі перажывала росквіт. Разнастайным відам мастацтва спрыялі індыйскія феодалы. Сярод насельніцтва шырока распаўсюдзілася пісьменнасць. Практычна кожная індыйская абшчына мела свайго настаўніка, які вучыў дзяцей чытанню і пісьму. У Бенгаліі, напрыклад, шмат пісьменных было сярод сялян.

Вялікую ролю ў развіцці індыйскай культуры адыграў іслам. Пад яго ўплывам адбыліся важныя змены ў архітэктуры і жывапісе. Мусульманская рэлігія забараняла рабіць выявы людзей і жывёл. Таму найбольш распаўсюджаным элементам індыйскага мастацтва стаў раслінны і геаметрычны арнамент.

Праўда, індыйскія разьбяры па камені нярэдка парушалі забарону, уплятаючы ў арнамент выявы жывёл. Аўтары невялікіх мініячюр і зусім не выконвалі гэта правіла, ствараючы партрэты правіцеляў, а таксама прадстаўнікоў феадальнай знці.

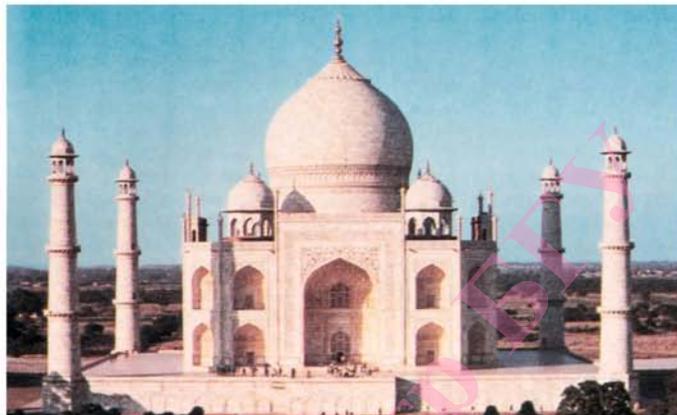
Небывалага росквіту ў магольскі перыяд дасягнула дойлідства. Па ўсёй імперыі будаваліся мусульманскія храмы — *мячэці*. Яны былі непадобныя на індуісцкія і будыйскія храмы, у якіх нібыта збліжалася ўсё зямное з нябесным. Мячэць сімвалізавала чалавечае імкненне ў недасягальную вышыню — да Бога. Невыпадкава яе параўноўвалі з полымем свечкі, накіраваным у неба.

Са з'яўленнем ісламу ў Індыі ўзнік новы від архітэктурных збудаванняў — *маўзалеі*. Першы маўзалеі на індыйскай зямлі быў узведзены ў XIII ст. Самым велічным у свеце помнікам каханню стаў Тадж-Махал, пабудаваны ў XVII ст. па загадзе імператара Шах-Джахана ў памяць любімай жонкі, якая рана памерла.

Збан для ружавай вады.
XVII ст.

*Маўзалеі Тадж-Махал.
Каля 1630—1652 гг.
Маўзалеі узведзены
ў горадзе Агра паводле
загаду імператара
Шах-Джахана ў памяць
пра яго жонку Мумтаз-
Махал. У будаўніцтве
ўдзельнічалі
20 тыс. чалавек*

У праектаванні і будаўніцтве маўзалея прымалі ўдзел найлепшыя дойдлы Усходу: з Індыі, Ірана і Асманскай імперыі. Гэты беламармуровы цуд свету быў пабудаваны так, што нават у тысячны раз, як і ў першы, не перастае здзіўляць і захапляць чалавека. Тадж-Махал — найвышэйшае дасягненне магольскай архітэктуры.

Пасля распаду Магольскай імперыі культурнае развіццё прыпынілася. У выніку бесперапынных войнаў і англійскіх заваяванняў прыйшлі ў заняпад жывапіс, архітэктура і іншыя мастацтвы і рамёствы.

Пытанні і заданні

1. Што ўяўляла сабой Індыя ў XVI—XVIII стст.? Як вы лічыце, ці можна (у дачыненні да гэтага перыяду) карыстацца словазлучэннем «індыйскі народ»?
2. Назавіце асноўныя рэлігіі народаў Індыі.
3. Чаму распалася імперыя Вялікіх Маголаў? Хто гэтым скарыстаўся?
4. Ці праўда, што англічане заваявалі Індыю рукамі індыйцаў? Аргументуйце свой адказ.
5. Ахарактарызуйце культуру Індыі магольскага перыяду. Які помнік з'яўляецца найвышэйшым дасягненнем магольскай архітэктуры?

Рамяство ў Танджурі. З кнігі падарожніка-еўрапейца

«Больш за ўсё яны [жыхары Танджура] дасведчаны ва ўсіх відах ткацтва і фарбавання баваўняных тканін ва ўсе колеры. Для гэтай мэты ў іх ёсць доўгія дамы без сцен, у якіх стаяць сталы на ўсю даўжыню дома. На сталах знаходзяцца гаршкі з фарбамі і шчоткі або пэндзлі, якімі яны малююць на баваўняных і шаўковых тканінах. Пэндзлі зроблены са свінога шчаціння.

Пры дапамозе малых і вялікіх пэндзяў рамеснікі вельмі ўмела наносцяць на тканіну разнастайныя ўзоры. Яны сядзяць там увесь дзень да вечара, весела гамонячы. Толькі апоўдні яны разыходзяцца па дамах для абеду. Як толькі расфарбоўка чарговага кавалка завяршалася, яго выносілі на сонца, расцілалі і замацоўвалі на роўным месцы для прасушвання».

Складзіце апавяданне пра тое, як умелыя індыйскія майстры расфарбоўвалі тканіны.

Свяшчэнная жывёла

На вуліцах гарадоў і вёсак Індыі і цяпер можна бачыць кароў і быкоў. Забойства любога прадстаўніка «каровінага царства» ў Індыі лічыцца грахам больш цяжкім, чым забойства чалавека. Таму быкі і каровы ходзяць па гарадскіх вуліцах, ляжаць на рыначных плошчах, а састарэўшы, паміраюць тут жа, каля сцен якога-небудзь дома.

§ 30. МУСУЛЬМАНСКІ СВЕТ

Успомніце

1. Калі арабы аб'ядналіся ў адзіную дзяржаву? Якая рэлігія садзейнічала гэтаму аб'яднанню?
2. Назавіце краіны, у якіх у эпоху Сярэднявекі ўсталявалася араба-мусульманская культура.
3. Раскажыце пра асноўныя дасягненні выдатных вучоных, паэтаў, пісьменнікаў мусульманскага свету.

Мусульманскім светам называюць краіны, насельніцтва якіх у сваёй большасці вызнае іслам. У XVI—XVIII стст. найбуйнейшай дзяржавай гэтага свету была Асманская імперыя. Яе гісторыя асабліва цесна звязана з гісторыяй еўрапейскіх дзяржаў.

Легендарным стваральнікам Асманскай імперыі быў Асман. У канцы XIII — пачатку XIV ст. ён пачаў аб'яднанне шматлікіх турэцкіх княстваў у адзіную дзяржаву. Ёму была заснавана кіруючая дынастыя Асманаў. Такую ж назву атрымала дзяржава, створаная ў выніку шматлікіх войнаў. На працягу стагоддзяў яна ўяўляла сур'ёзную пагрозу для ўсёй Еўропы.

1. «Залаты век» Асманскай імперыі. У 1453 г. туркі-асманы захапілі сталіцу Візантыі — Канстанцінопаль. Перайменаваўшы гэты горад у Стамбул, яны

зрабілі яго сталіцай Асманскай імперыі. Хутка да імперыі былі далучаны Грэцыя і Крым. Пасля заваявання Егіпта, Сірыі, Алжыра і Палесціны тэрыторыя імперыі павялічылася ўдвая.

Найбольшай магутнасці Асманская імперыя дасягнула пры *Сулеймане I Пышным*. Таму яго праўленне ў **1520—1566** гг. называюць «залатым векам». Сулейман прадоўжыў заваёўніцкія войны і далучыў да імперыі Венгерскае каралеўства, Харватыю, Арменію, частку Персіі (Ірана) і Месапатамію (Ірак). Войскі **янычараў** нават аблажылі Вену — сталіцу Свяшчэннай Рымскай імперыі, але ўзяць горад не змаглі. Пад кантролем султана апынуліся землі трох частак свету (Еўропы, Азіі, Афрыкі), размешчаныя вакол Чорнага і Міжземнага мораў. Амаль усе арабскія краіны ўваходзілі ў склад Асманскай імперыі. Шматлікія і непадобныя адзін да аднаго народы пражывалі на яе тэрыторыі: арабы, курды, берберы, албанцы, грэкі, славяне, венгры, румыны, армяне, грузіны і інш.

Вялікія багаці сцякаліся ў Турцыю. Прычым не толькі ў выніку войнаў, але і дзякуючы гандлю, таму што цераз землі асманай праходзілі гандлёвыя шляхі з Еўропы ў Азію. На рынках імперыі былі тавары з усяго свету: сукно з Англіі, шоўк з Персіі, фарфор з Кітая, вострыя прыправы з Індыі і краін Далёкага Усходу.

Квітнелі мастацтва, літаратура і архітэктура. Адукацыя была рэлігійная, але падтрымліваліся такія навукі, як матэматыка і астраномія. Вялікіх поспехаў дасягнула медыцына. Султан асабіста падтрымліваў мастацтва і рамёствы. У імперыі ўзводзіліся мячэці з купальным перакрыццём і стройнымі мінарэтамі.

2. Роля ісламу. Вялікую ролю ў жыцці мусульманскага грамадства адыграў іслам. Мусульмане абавязаны выконваць пэўныя прадпісанні. Яны павінны быць пакорлівымі і цярылівымі,

*Сулейман I Пышны.
Мініяцюра XVI ст.*

*Старонка Карана —
свяшчэннай кнігі
мусульман*

*Мячэць Ахмедые
ў Стамбуле. 1609—1617 гг.*

прамаўляць малітвы, трымаць пост, адпраўляцца ў паломніцтва ў святыя мясціны. Іх рэлігійным абавязкам з'яўляецца джыхад — «свяшчэнная вайна» ў імя распаўсюджвання або абароны ісламу.

Выкананне рэлігійных прадпісанняў лічылася богаўгоднай справай. Яны ахоплівалі практычна ўсе бакі жыцця мусульманскай абшчыны: сямейна-бытавы, маёмасны, гандлёвы, маральны, прававы і г. д.

Так, напрыклад, іслам забараняў ужыванне свініны і спіртных напіткаў. Нават прысутнасць пры застоллі, дзе ўжываўся алкаголь, лічылася цяжкім грахам. Ліхварства і азартныя гульні таксама раз-

глядаліся як заганныя і грахоўныя заняткі.

Іслам забараняў рабіць выявы людзей і жывёл. У выніку жывапіс і скульптура не развіваліся. Выяўленчае мастацтва абмяжоўвалася арнамантам і каліграфіяй, якія дасягнулі неверагоднай дасканаласці.

Заканадаўства, судовая і падатковая сферы, армія, школа — усё абпіралася на прынцыпы ісламу. Памеры падатку вызначаліся рэлігійнай прыналежнасцю. Мусульмане, напрыклад, вызваляліся ад падушнага падатку, у той час як падданыя-хрысціяне выплачвалі і падушны, і пазямельны падаткі.

3. Мусульманскае духавенства. Крыніцай прадпісанняў і абмежаванняў быў Каран. Тлумачылі і выконвалі ісламскія законы **ўлемы** — вучоныя-**багасловы**, святары. Яны складалі асаблівую сацыяльную групу, якая адыгрывала важную ролю ў культурным і грамадска-палітычным жыцці мусульманскай абшчыны. Напрыклад, у Асманскай імперыі загады і новаўвядзенні султана лічыліся законнымі толькі пасля асвячальнага ўказа найвышэйшага мусульманскага багаслова.

Улемы карысталіся правам асабістай недатыкальнасці, якім не валодалі нават султаны. За ўсю гісторыю Асманскай імперыі, якая праіснавала 500 гадоў, шмат якія правіцелі былі зрынуты з прастола і забіты, многіх міністраў пазбавілі жыцця. І ў той жа час былі пакараны смерцю толькі два вышэйшыя мусульманскія багасловы.

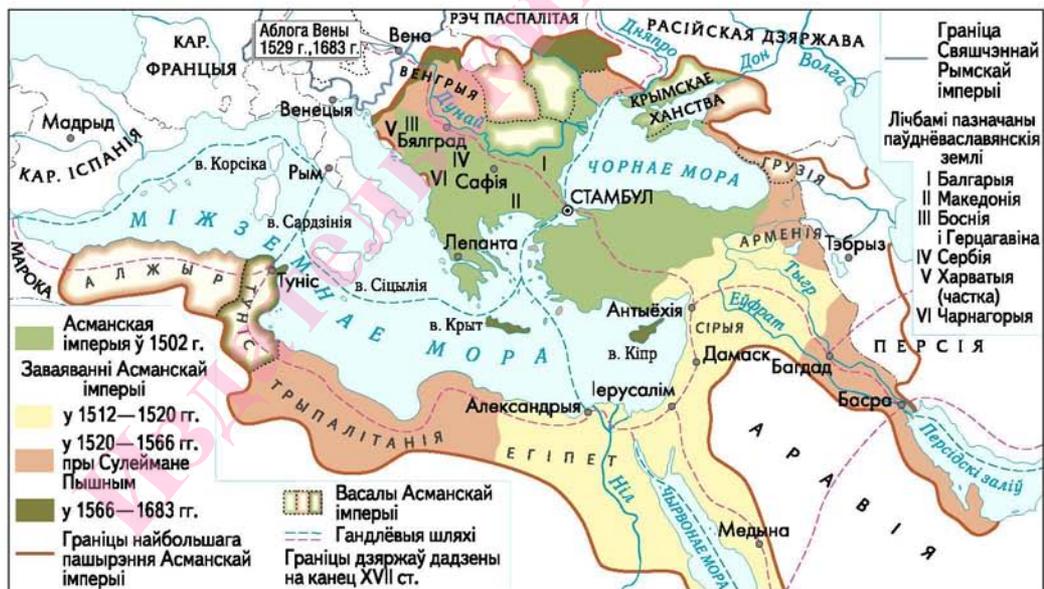
4. Стаўленне да Еўропы і еўрапейцаў. Да еўрапейскай навукі, тэхнікі і культуры ўлемы адносіліся адмоўна. Усё, што зыходзіла ад «няверных», лічылася ерассю і доўгі час сустракала ўпартае супраціўленне духавенства і феодалаў.

Імкненне засцерагчы мусульман ад сувязей з іншаверцамі вяло да ізаляцыі мусульманскага свету. Гэта перашкаджала асваенню мусульманскімі краінамі дасягненняў заходняй цывілізацыі.

Да XVIII ст. у Асманскай імперыі не было кнігадрукавання. Хоць друкарская справа развівалася зусім побач — у Еўропе, мусульмане асвоілі яе амаль праз трыста гадоў пасля вынаходства друкарскага станка ў 1440-х гг.

Развіццю тэхнікі і прамысловасці ў мусульманскіх краінах перашкаджала неабмежаванае самавольства цэнтральнага ўрада і феодалаў. Маёмасць магла быць канфіскавана з любой нагоды. Гандляры, у чых руках сканцэнтраваліся вялікія грашовыя сродкі, не хацелі ўкладаць іх у прамысловасць або банкаўскую справу. Яны аддавалі перавагу ўтойванню свайго багацця, ператвараючы яго ў скарбы.

5. Заняпад Асманскай імперыі. Пасля смерці Сулеймана Пышнага Асманская імперыя нядоўга захоўвала сваю магутнасць. Ніводзін з султанаў-пераемнікаў не вызначаўся здольнасцямі і якасцямі свайго вялікага папярэдніка. Усё большую ўладу набывалі правіцелі асобных правінцый. У Егіпце і Алжыры яны толькі фармальна падпарадкоўваліся турэцкаму султану. Міністры і военачальнікі султана вялі бяздзейны лад жыцця і не абцяжарвалі сябе клопатамі аб дзяржаве.

Асманская імперыя ў XVI—XVIII стст.

Бітва пры Лепанта. Карціна XVI ст.

Туркі-асманы па-ранейшаму ваявалі са сваімі суседзямі — Персіяй і аўстрыйскімі Габсбургамі, але няўдала. Акрамя таго, ваенныя дзеянні патрабавалі вялікіх выдаткаў.

Першы трывожны сігнал прагучаў у **1571 г.** Аб'яднаны флот Іспаніі і Венецыянскай рэспублікі нанёс знішчальнае паражэнне асманскаму флоту ў бітве пры горадзе Лепанта. Поўным разгромам турэцкай арміі завяршылася другая аблога аўстрыйскай сталіцы Вены ў 1683 г. Пасля гэтага туркі ўжо больш не пагражалі Еўропе. На працягу ста гадоў яны ваявалі з Аўстрыяй і Расіяй, аддаючы ім усё новыя і новыя землі.

Пасля паражэння ў вайне з Расіяй у канцы XVIII ст. Турцыя была блізкая да поўнага краху. Толькі рознагалоссі паміж еўрапейскімі дзяржавамі перашкодзілі апошнім падзяліць Асманскую імперыю на часткі.

6. Паўднёвыя славяне пад уладай Турцыі. Сярод народаў, падуладных Турцыі, былі і паўднёвыя славяне. Яшчэ ў канцы XIV ст. туркі заваявалі Македонію і Балгарыю. У XV ст. амаль усе паўднёvasлавянскія землі (Боснія і Герцагавіна, Сербія, частка Харватыі, Чарнагорыя) трапілі пад уладу турэцкага султана. Туркі-асманы прымусова перасялялі славян на іншыя тэрыторыі і гналі іх для продажу ў рабства або пасялення ў турэцкіх гарадах. Заваёўнікі гвалтоўна схілялі славян да ісламу. Славянскія гарады засяляліся туркамі.

Непасільныя падаткі і рэлігійны ўціск выклікалі частыя антытурэцкія выступленні. Але сілы былі вельмі няроўныя. Асманскія ўлады бязлітасна распраўляліся з паўстанцамі. Самастойна славянскія народы не маглі скінуць ярмо турэцкага валадарства. У XIX ст. ім на дапамогу прыйшла Расія.

З другой паловы XVIII ст. на паўднёvasлавянскіх землях пачалі распаўсюджвацца ідэі Асветніцтва. Славянскія асветнікі праяўлялі вялікую цікавасць да сваёй гістарычнай мінуўшчыны, абрадаў, фальклору. Яны імкнуліся павысіць узровень пісьменнасці і адукаванасці простых людзей.

Дзейнасць асветнікаў спрыяла росту нацыянальнай самасвядомасці паўднёvasлавянскіх народаў.

Пытанні і заданні

1. Чаму перыяд праўлення Сулеймана Пышнага называюць «залатым векам» Асманскай імперыі?
2. Раскажыце пра ролю ісламу ў жыцці мусульманскага грамадства.
3. Якія прадпісанні гэтай рэлігіі здзівілі вас найболей?
4. Хто такія ўлемы? Чаму яны карысталіся правам асабістай недатыкальнасці?
5. Чым можна растлумачыць высокі ўзровень развіцця мусульманскага свету ў Сярэднія вякі і яго застой і заняпад у XVI—XVIII стст.?
- 6*. Дайце азначэнні наступным рэлігіям: а) іслам; б) язычніцтва; в) будызм; г) хрысціянства; д) пратэстантызм. Раскажыце пра іх і назавіце паслядоўнасць іх узнікнення.
7. Раскажыце аб славянскіх народах, якія знаходзіліся пад уладай Турцыі. Пакажыце на карце Балгарыю і іншыя паўднёvasлавянскія землі. Чаму ў гэты час пачаўся перыяд іх нацыянальнага адраджэння і ўзнікла ідэя славянскага адзінства?

Запіска султана Селіма III аб неабходнасці рэформы ў арміі (канец XVIII ст.)

«Мой візір, я цвёрда ведаю, што нашы войскі не змогуць процістаяць навучанаму войску. Ужо трыццаць гадоў даказваецца гэта, і ніхто не зразумеў. Я прыкладаў шмат намаганняў да таго, каб падрыхтаваць навучаныя войскі. Але мяне ніхто не падтрымаў. Інакш да сённяшняга дня была б ужо некаторая колькасць такіх войскаў. Але ад розных навучанняў карысці няма. Чым болей збрэцца ненавучаных салдат, тым больш выгадна гэта для непрыяцеля і тым горш для нас. Я валодаю зброяй нашых продкаў значна лепей за многіх іншых. Умею карыстацца і лукам, і стралой, і ружжом, і шабляй. Але я выдатна ведаю, што гэта зброя не стрымае войскаў, якія дзейнічаюць па новай тактыцы. Гэта і складае прадмет маіх клопатаў

і старанняў. Але каму гэта трэба тлумачыць? І хто ведае, калі гэта зразу-меюць?»

Што можна сказаць пра характар рэформаў, якія праводзіліся ў арміі?

Рэлігія іслам

Іслам — адна з трох сусветных рэлігій нароўні з будызмам і хрысціянствам. Па-арабску іслам азначае «пакора». Паслядоўнікі ісламу называюць сябе «муслімун». Адсюль руская і беларуская назва — мусульмане.

У цэнтры ісламскага вучэння — вера ў існаванне адзінага Бога (Алаха). Гэта вера выказваецца формулай: «Няма Бога, акрамя Алаха, і Мухамед — прарок яго». Мухамед (Магамет) — апошні пасланец Алаха. Мусульмане шануюць яго як найвялікшага прарока. Ён з’яўляецца заснавальнікам ісламу і аўтарам свяшчэннай кнігі мусульман — Карана.

Жанчына ў ісламе

Іслам замацаваў залежнае становішча жанчыны. Мусульманка не мела права выйсці замуж за іншаверца, у той час як мужчына-мусульманін мог ажаніцца з жанчынай іншай веры.

Штодзённае жыццё мусульманкі абмяжоўвалася незлічонымі правіламі паводзін. Пры атрыманні ў спадчыну маёмасці дачцэ даставалася ўдвая меней, чым сыну. Мужчыны карысталіся правам мнагажэнства. Яны ж лёгка маглі адмовіцца ад жонкі. Мужу дастаткова было тройчы сказаць «ты свабодная», каб жонка назаўсёды пакінула дом. Аднак мужчыны ў мусульманскім грамадстве рэдка карысталіся гэтым правам.

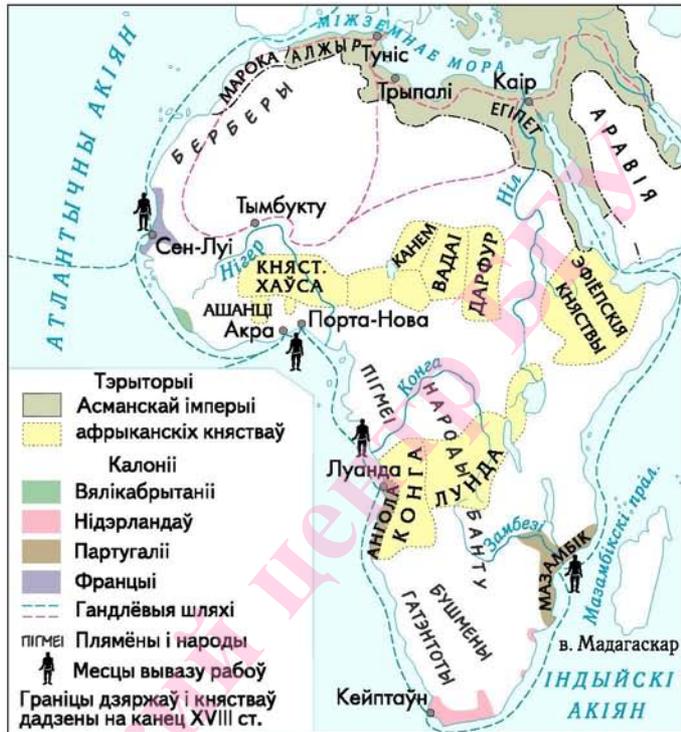
§ 31. АФРЫКА

Успомніце

Якія гістарычныя падзеі пачынаючы з канца XV ст. звязваюць народы Еўропы, Амерыкі і Афрыкі?

На Афрыканскім кантыненте здаўна існавала мноства розных народаў, культура і дзяржаў. У XVI—XVIII стст. еўрапейцам былі вядомы толькі тыя дзяржавы, якія мелі выхад да мора. Унутраныя вобласці Афрыкі былі недаступныя для жыхароў Еўропы аж да XIX ст. З прыходам еўрапейцаў пачалася новая старонка ў гісторыі афрыканскіх народаў.

*Африка
ў XVI—XVIII стст.*

1. Паўночная і Усходняя Афрыка. Гэта была самая развітая і самая блізкая да Еўропы частка Афрыканскага кантынента. З VII ст. тут панавалі арабы. Адсюль у паўднёвым і ўсходнім напрамках распаўсюджваўся іслам. Нават пустыня Сахара не была для яго перашкодай. Дзякуючы ісламу ў многіх афрыканскіх народаў з'явілася пісьменнасць. Арабы садзейнічалі развіццю гандлю паміж Афрыкай і іншымі краінамі мусульманскага свету.

У XVI ст. Паўночная Афрыка была заваявана туркамі і ўвайшла ў склад Асманскай імперыі. Аднак арабы захавалі сваю мову і сваю самабытную культуру. З цягам часу такія краіны, як Егіпет, Алжыр, Туніс, сталі фактычна незалежнымі ад турэцкіх султанаў. У 1798 г. у Егіпет уварвалася французская армія пад камандаваннем Напалеона Банапарта. Але аб'яднаныя сілы Турцыі і Англіі не дапусцілі заваявання гэтай краіны.

Асяродкам старажытнай цывілізацыі з'яўлялася Усходняя Афрыка. Усходнеафрыканскія дзяржавы знаходзіліся на стадыі фарміравання феадальных адносін. Самай буйной дзяржавай Усходняй Афрыкі была Эфіёпія — адзіная афрыканская краіна, насельніцтва якой вызнае хрысціянства.

2. Трапічная і Паўднёвая Афрыка. Гэта былі найбольш адсталыя раёны зямнога шара. Большасць афрыканскіх народаў, якія тут пражывалі, знаходзіліся на этапе распаду першабытнаабшчыннага ладу. Яны займаліся жывёлагадоўляй, земляробствам і рамёствамі, жылі асобнымі вясковымі абшчынамі, якія аб'ядноўваліся ў плямёны або племянныя саюзы.

На самай нізкай ступені развіцця знаходзіліся пігмеі экватарыяльных лясоў, бушмены Паўднёвай і Паўднёва-Заходняй Афрыкі і некаторыя іншыя групы паляўнічых-збіральнікаў. Яны не вялі сваёй гаспадаркі і не аб'ядноўваліся ў плямёны. Гэта былі адзіныя народы ў свеце, не знаёмыя з выплаўкай і апрацоўкай жалеза і іншых металаў.

На тэрыторыі Афрыкі на поўдзень ад Сахары ўзніклі, развіваліся і распадаліся шматлікія дзяржавы. Некаторыя з іх захаваліся да прыходу еўрапейцаў. Адным з наймацнейшых было каралеўства Ашанці. Але еўрапейская каланізацыя перапыніла натуральны працэс развіцця народаў Афрыкі. Уся далейшая іх гісторыя цесна звязана з гісторыяй Еўропы і Амерыкі.

3. Галандцы ў Паўднёвай Афрыцы. У 1652 г. галандцы заснавалі паблізу мыса Добрай Надзеі калонію-паселішча Кейптаўн. Галандцаў, якія займаліся сельскай гаспадаркай, называлі «бурамі», г. зн. фермерамі, сялянамі. Яны вырошчвалі пшаніцу, агародніну, фрукты. Галандцы выкарыстоўвалі на сваіх фермах працу чарнаскурых рабоў. Паступова ў бураў склаўся пэўны лад жыцця, уласная мова, што ўяўляла сабой мешаніну галандскай з мовай мясцовага насельніцтва. Іх рэлігіяй быў кальвінізм. Гандаль рабамі і іх эксплуатацыю яны спрабавалі апраўдаць цытатамі са Старога Запавета. Буры рассяляліся ўсё далей і далей ад Кейптаўна, захопліваючы новыя землі. Яны ўсё часцей

*Горад Кейптаўн
заснаваны галандцамі.
Малюнак 1786 г.*

уступалі ў сутыкненні з плямёнамі гатэнтаў, бушменаў і банту. Але сапраўдныя войны былі наперадзе.

4. Гандаль рабамі. Катастрофай для народаў Афрыкі, якія насялялі тэрыторыю на поўдзень ад Сахары, стаў еўрапейскі гандаль рабамі. Рабства існавала ў Афрыцы і да прыходу еўрапейцаў. Але яно мела «дамашні», патрыярхальны характар. Еўрапейцы ж надалі гандлю людзьмі небывалы размах, ператварыўшы яго ў крыніцу абагачэння.

Чарнаскурых нявольнікаў мільёнамі вывозілі ў Амерыку цераз Атлантычны акіян. Там іх прадавалі для работы на залатых і сярэбраных прыісках, рудніках, плантацыях цукровага трыснягу і бавоўны.

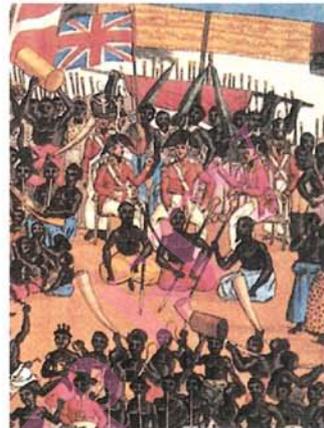
Каб апраўдаць гандаль людзьмі, еўрапейцы прыдумалі тэорыю аб непаўнацэннасці афрыканцаў у параўнанні з белымі людзьмі. Цёмны колер скуры як адна з адметных рыс афрыканцаў быў аб'яўлены адзнакай ніжэйшай **расы**. Слова «раб» і «афрыканец» сталі сінонімамі.

Многія правадыры, жрацы і іншыя прадстаўнікі афрыканскай знаці таксама адыгралі ганебную ролю ў гандлі рабамі. Яны абагачаліся дзякуючы таму, што дапамагалі еўрапейцам гандляваць сваімі супляменнікамі.

У выніку гандлю рабамі Афрыка страціла дзясяткі мільёнаў жыхароў. На працягу двух стагоддзяў (1650—1850) колькасць яе насельніцтва заставалася на адным узроўні. Такого, бадай, не ведала ніводная краіна, ніводзін рэгіён свету.

Гандаль рабамі стаў адной з найважнейшых прычын адсталасці народаў Афрыкі. Ён аблегчыў еўрапейскім каланізатарам захоп Афрыканскага кантынента.

5. Афрыканскае мастацтва. У Еўропе доўгі час лічылі, што афрыканцы — першабытныя дзікуны і што ў іх не можа быць ні сваёй гісторыі, ні культуры. Ніхто не звяртаў увагі на розныя вырабы з дрэва, гліны, бронзы

Англічане купляюць рабоў у афрыканскіх правадыроў

Афрыканская драўляная маска, аздобленая жэмчугам і ракавінкамі

*Афрыканская фігурка
з косці*

і жалеза. Невялікія драўляныя статуэткі ўспрымаліся як рытуальныя прадметы, прызначаныя для пакланення багам. У другой палове XIX ст. па загадзе еўрапейскіх місіянераў іх звалілі ў кучы і палілі.

І толькі ў XX ст. еўрапейцы ацанілі афрыканскую культуру. У драўляных статуэтках, масках і іншых вырабах яны нарэшце ўбачылі творы арыгінальнага мастацтва і культуры.

Мастацкая творчасць здаўна пранізвала побыт афрыканцаў. Яна была цесна звязана з іх практычнай дзейнасцю, з'яўляючыся часткай штодзённага жыцця. Танцы і песні суправаджалі розныя рытуальныя цырымоніі, звязаныя з рэлігійнымі вераваннямі, палявыя работы і нават пахаванне.

Найбольш распаўсюджаным відам мастацтва ў Трапічнай Афрыцы была скульптура з дрэва і гліны. Яе стваралі ўсе афрыканскія народы ад Сахары да Паўднёвай Афрыкі, за выключэннем насельніцтва ўсходніх раёнаў, якое вызнавала іслам.

Многія творы выяўленчага мастацтва адначасова служылі прадметамі побыту. Выразаныя з дрэва фігуркі птушак і жывёл маглі быць дэталямі ткацкага станка, а скульптурныя выявы яшчарак, рыб, кракадзілаў — гіркамі для ўзважвання золата.

Афрыканская культура аказала вялікі ўплыў на развіццё еўрапейскай і амерыканскай культур XX ст. Гэта асабліва ярка праявілася ў галіне музычнага і выяўленчага мастацтва. Афрыканскія рытмы і створаны на іх аснове амерыканскі джаз вядомыя ва ўсім свеце.

Пытанні і заданні

1. На якім узроўні гістарычнага развіцця знаходзіліся афрыканскія народы да пачатку Новага часу? Чым яны адрозніваліся ад еўрапейцаў?
2. Знайдзіце на карце афрыканскія дзяржавы, якія існавалі ў XVI—XVIII стст.
3. Чым Афрыка прыцягвала еўрапейцаў і амерыканцаў?
4. Якую ролю адыграў гандаль рабамі ў гісторыі Афрыканскага кантынента?
5. Раскажыце аб узаемасувязі мастацкай творчасці і побыту народаў Афрыканскага кантынента. Назавіце найбольш распаўсюджаныя віды мастацтва ў Трапічнай Афрыцы.

Гандаль рабамі

Французскі географ П'ер Лабарт, які здзейсніў некалькі падарожжаў у Афрыку, пісаў: «Гандаль Жуды [цэнтр гандлю рабамі на ўзбярэжжы Гвінейскага заліва] уяўляе сабой абмен нявольнікаў і слановай косці на еўрапейскія тавары або на бразільскі тытунь. Нацыі, якія наведваюць гэту частку Афрыкі: французы, англічане і партугальцы.

Партугальцы купляюць лепшых нявольнікаў за бразільскі тытунь, які негры вельмі любяць. У 1776 г., напрыклад, з 10 150 чорных французы купілі 6150, партугальцы — 300, англічане — 1000. Экспарт 1787 г. дасягнуў толькі 3605 нявольнікаў, з іх 2107 — на двух партугальскіх караблях, 937 — на трох французскіх і 561 — на адным англійскім...

Каб мець права весці гандаль у Жудзе, трэба выплаціць спачатку падатак цару ў адпаведнасці з умяшчальнасцю судна. Трохмачтавыя судны плацяць кошт 19 нявольнікаў, двухмачтавыя — 14 нявольнікаў.

...Гандляры рабамі, з таго часу як шлях у Жуду ім быў закрыты, ва ўсё большай колькасці накіроўваюцца ў Порта-Нова. Цар дагамейцаў пазбавіўся тым самым даходнай галіны гандлю, што абярнулася на выгаду цара Ардра. Я ўжо казаў, што ў гэты момант (1788) у Порта-Нова знаходзіцца больш за 10 тыс. нявольнікаў».

Дайце ацэнку адносінам цара Дагамеі да сваіх падданых.

Цэны на нявольнікаў

За 1 мужчыну — ракавіны (кауры) — 180 фунтаў;
гарэлка — 4—5 бутэлек;
тканіна для адзення — 40—50 кавалкаў;
порах — 300 фунтаў;
жалезныя брускі доўгія — 40—50 штук.

За 1 жанчыну — блакітныя індыйскія тканіны — 12 кавалкаў;
белья індыйскія тканіны — 10 кавалкаў.

АБАГУЛЬНЯЮЧЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА IV

1. У пачатку XVII ст. у Японіі да ўлады прыйшоў сёгун Такугава Іэясу. Ён імкнуўся выкарыстоўваць тэхнічныя ведаў еўрапейцаў, заахвочваў увоз у краіну зброі і іншых тавараў. Але, з іншага боку, спецыяльным указам была забаві

ронена місіянерская дзейнасць, чыноўнікі, абвінавачаныя ў сувязях з іншаземцамі, звальняліся са службы, некаторыя хрысціянне былі пакараны смерцю. Асобымі ўказамі сёгуна вызнаваць хрысціянства ў Японіі было забаронена. Пачынаючы з 1636 г. японцы пад страхам смяротнай кары не павінны былі пакідаць тэрыторыю сваёй краіны, а таксама будаваць вялікія караблі, якія маглі быць выкарыстаны для далёкіх плаванняў. Дзейнасць іншаземных купцоў строга рэгламентавалася ўладамі. Растлумачце прычыны ізаляцыі Японіі. Чога апасаліся сёгуны Такугава? Ці апраўдана была іх асцярога?

2. Да чога прывяла палітыка самаізаляцыі Кітая? Выпішыце правільныя адказы:

- а) садзейнічала развіццю гаспадаркі;
- б) садзейнічала развіццю нацыянальнай культуры;
- в) садзейнічала захаванню феадальных парадкаў;
- г) перашкаджала развіццю гандлю;
- д) захоўвала дзяржаўную самастойнасць Кітая.

3. Паспрабуйце сфармуляваць прынцыпы, якія кітайцы лічылі найважнейшымі для дзяржаўнага кіравання і жыцця наогул. Ці адрозніваюцца яны ад прынцыпаў, выпрацаваных еўрапейцамі?

4. Раскажыце пра звычаі, норавы і традыцыі народаў Індыі. Чаму Англіі ўдалося заваяваць Індыю?

5. Якія народы ўваходзілі ў склад Асманскай імперыі?

6. Параўнайце побыт еўрапейцаў і мусульман. Што больш за ўсё ўплывала на развіццё мусульманскай культуры?

7. Падумайце, якім чынам і чаму мусульмане змагаліся супраць пранікнення еўрапейскіх дзяржаў у мусульманскі свет.

8. Даследчыкі гісторыі Афрыкі сцвярджалі: «Да з'яўлення еўрапейцаў... большая частка Афрыканскага кантынента не ведала, што такое кола, плуг і рабочая жывёла. Афрыканцы абыходзіліся без каменнага жылля і без адзення, за выключэннем адзення са шкур, без пісьменнасці і, такім чынам, без гісторыі...» Ці падтрымліваеце вы гэты сцвярджэнне?

9. Ці згодныя вы з наступнай думкай: «Стан рабства быў звыклы для афрыканцаў, а паўстанні рабоў адбываліся толькі праз жорсткасць іх уладальнікаў»?

10. Складзіце на аснове параграфу вучэбнага дапаможніка план паведамлення «Пранікненне еўрапейцаў у краіны Азіі і Афрыкі і пачатак каланіяльных захопаў».

11. Напішыце невялікае сачыненне аб адной з краін Усходу або Афрыкі ў Новы час.

12. Завяршыце запаўненне сінхранічнай табліцы «Культура Новага часу».

Табліца

Культура Новага часу

Краіны	Найважнейшыя навуковыя адкрыцці, вынаходствы. Імёны вучоных і вынаходнікаў			Адметныя творы літаратуры і мастацтва. Імёны іх аўтараў		
	XVI в.	XVII в.	XVIII в.	XVI в.	XVII в.	XVIII в.
Італія						
Германія						
Нідэрланды						
Іспанія						
Англія						
Францыя						
ЗША						
Краіны Лацінскай Амерыкі						
Расія						
Краіны Азіі і Афрыкі						

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Вось і перагорнуты апошнія старонкі кнігі — завяршылася яшчэ адно падарожжа ў мінулае. Перад вашым уяўным позіркам прайшлі тры бурныя стагоддзі сусветнай гісторыі.

Вы, вядома ж, звярнулі ўвагу на тое галоўнае, што характарызуе першы перыяд гісторыі Новага часу. Гэта перш за ўсё змены — паўсюль і ва ўсім.

Асабліва значныя змяненні адбываліся ў Еўропе. Яна першая стала на шлях паскоранага развіцця. Тут быў здзейснены глыбокі пераварот у галіне навукі і тэхнікі.

Вялікія геаграфічныя адкрыцці паклалі пачатак новай эпосе ў гісторыі чалавечага грамадства. Упершыню ўдалося ўстанавіць цесныя кантакты паміж рознымі цывілізацыямі. Але, на жаль, гэта не былі адносіны супрацоўніцтва. Гэта былі адносіны залежнасці ўсяго свету ад Еўропы. Еўрапейцы прадэманстравалі сваю ваенную перавагу над карэнным насельніцтвам Азіі, Афрыкі і дакалумбавай Амерыкі. Каланіяльныя захопы суправаджаліся рабаваннем, прыгнётам і вынішчэннем мясцовага насельніцтва.

Заморскія краіны сталі для Еўропы крыніцай абагачэння і яшчэ большай магутнасці. Спачатку еўрапейцы здзяйснялі геаграфічныя адкрыцці, а затым пачалі асвойваць новыя землі і рассяляліся па ўсім свеце. Напрыклад, для многіх з іх абодва Амерыканскія кантыненты сталі тым месцам, дзе перасяленцы маглі пачаць новае жыццё.

Праз усю гісторыю Еўропы XVI—XVIII стст. чырвонай ніткай праходзіла няспынная барацьба трэцяга саслоўя за абмежаванне або ліквідацыю манархічнай улады. Найважнейшымі вехамі на гэтым шляху былі рэвалюцыі: у Нідэрландах і Англіі, у паўночнаамерыканскіх калоніях і ў Францыі. У другой палове XVIII ст. у Заходняй Еўропе пачалася яшчэ адна рэвалюцыя — прамысловая, якая неўзабаве змяніла аблічча нашай планеты.

СЛОЎНІК ГІСТАРЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ І ПАНЯЦЦАЎ

Абсалютызм — форма дзяржаўнага ладу, пры якой манарх валодае неабмежаванай уладай.

Агароджванні — у Англіі гвалтоўны згон сялян феадаламі з зямлі, якую затым абносілі агароджамі, канавамі і г. д. Асноўнымі прычынамі згону з зямель, якія затым выкарыстоўваліся як паша, паслужылі рост цэн на воўну і развіццё суконнай прамысловасці.

Агрэсія — выкарыстанне сілы адной дзяржавай супраць іншай.

Адміністрацыя — органы і службовыя асобы выканаўчай улады, кіравання.

Адраджэнне (Рэнесанс) — перыяд у гісторыі Еўропы XIV—XVI стст., які характарызуецца гуманістычным светапоглядам, зваротам да антычнай культуры, твораў і вучэнняў старажытных грэкаў і рымлян; бурным росквітам усіх відаў мастацтваў.

Апазіцыя — процідзеянне, супраціўленне якой-небудзь палітыцы, дзеянням, поглядам; палітычная група, якая выступае супраць думкі большасці.

Арандатар — чалавек, які часова карыстаецца зямельным надзелам за арэндную плату.

Асвётніцтва — шырокі ідэйны рух у XVIII — сярэдзіне XIX ст. у розных краінах Еўропы, звязаны з барацьбой супраць феадальных парадкаў, за ўсталяванне «царства Розуму», заснаванага на «натуральным праве» людзей і палітычнай свабодзе.

Астралябія — інструмент, з дапамогай якога маракі вымяралі ў адкрытым моры вышыню зорак над гарызонтам.

Багаслоў — спецыяліст па багаслоўі, г. зн. царкоўным вучэнні пра Бога і догматы рэлігіі.

Байкoт — адмова ад куплі замежных тавараў; непадпарадкаванне ўладам у знак пратэсту супраць чаго-небудзь.

Барoка — мастацкі стыль канца XVI — сярэдзіны XVIII ст., які вылучаецца дэкаратыўнай пышнасцю, складанымі формамі і маляўнічасцю.

Біржа — месца, дзе купляюцца і прадаюцца тавары, каштоўныя паперы.

Буржуазія — клас уладальнікаў сродкаў вытворчасці (прадметаў і прылад працы) у капіталістычным грамадстве.

Віцэ-кароль — чалавек, які кіруе калоніяй ад імя манарха краіны-метраполіі.

Вялікія Маголы — ісламскія правіцелі Індыі ў 1526—1858 гг.

Гільяціна — прылада для абезгалоўлівання асуджаных на смерць. Прымянялася ў Францыі ў час Французскай рэвалюцыі 1789—1799 гг. па прапанове ўрача Ш. Гітэна. Складалася з двух злучаных зверху перакладзінай слупоў, паміж якімі па жалабах спускалася цяжкае крывое лязо.

Гравюра — друкаваны адбітак рэльефнага малюнка, нанесенага на драўляную дошку або метал.

Грамадскія навукі — сукупнасць навук, якія вывучаюць розныя аспекты грамадства: гісторыю развіцця чалавецтва, узаемасувязь асобных элементаў грамадскай структуры, эканоміку, палітыку і ідэалогію.

Гугеноты — прыхільнікі кальвінізму ў Францыі XVI—XVIII стст.

Гуманізм — сукупнасць ідэй і поглядаў эпохі Адраджэння, што вылучалі на першы план чалавека і патрабавалі шанавання яго годнасці і любові да яго.

Дваранства — вышэйшае саслоўе феадальнага грамадства (нароўні з духавенствам). Валодала асаблівымі правамі, якія былі замацаваны ў законах і перадаваліся ў спадчыну (уласнасць на зямлю, поўнае або частковае вызваленне ад падаткаў і інш.).

Дoгмат — асноўнае палажэнне ў рэлігійным вучэнні, якое лічыцца ісцінай і не падлягае крытыцы.

Дoйлiдства — мастацтва праектавання і ўзвядзення будынкаў і збудаванняў, архітэктара.

Дыктатура — неабмежаваная ўлада, якая забяспечвае поўнае панаванне той ці іншай асобы, групы, класа.

Дынастыя — шэраг правіцеляў з аднаго роду, якія змяняюць адзін аднаго па праве сваяцтва.

Дыскрымінацыя — абмежаванне або пазбаўленне правоў людзей па якой-небудзь прымеце, напрыклад народаў каланіяльных і залежных краін па прымеце расавай ці нацыянальнай прыналежнасці.

Ідэалогія — сістэма поглядаў і ідэй, у якіх адлюстроўваюцца інтарэсы розных пластоў грамадства.

Іерархія — парадак падначалення ніжэйшых (чыноў, пасад і да т. п.) вышэйшым, напрыклад царкоўная іерархія, саслоўная іерархія.

Індзэйцы — карэннае насельніцтва Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі.

Інквізіцыя — суды рымска-каталіцкай царквы, якія выносілі прысуды людзям, абвінавачаным у ерасі і іншадумстве.

Інтэлігенцыя — людзі, якія займаюцца разумовай працай.

Інтэрвэнцыя — узброенае ўмяшанне адной ці некалькіх дзяржаў ва ўнутраныя справы іншай дзяржавы.

Каланізацыя — асваенне ўскраінных зямель дзяржавы (унутраная каланізацыя) або тэрыторыі, размешчанай за межамі дзяржавы (знешняя каланізацыя).

Каланіяльная імперыя — краіна-метраполія разам з яе калоніямі.

Калонія — 1) група людзей, якія стварылі пасяленне ў іншай краіне, або само гэта паселішча; 2) тэрыторыя або краіна, захопленая іншаземнай дзяржавай (метраполіяй) і эксплуатаемая ёю.

Кальвіністы — пратэстанты, якія прытрымліваюцца вучэння Ж. Кальвіна.

Канкістадоры — іспанскія заваёўнікі, якія адпраўляліся ў Амерыку пасля яе адкрыцця для захопу новых зямель.

Кансерватар — прыхільнік кансерватыўных поглядаў, праціўнік прагрэсу і пераўтварэнняў; паслядоўнік і прыхільнік кансерватызму.

Кансерватызм — палітычная, ідэалагічная, культурная плынь, якая грунтавалася на ідэі традыцыі і пераемнасці ў сацыяльным і культурным жыцці.

Канстытуцыя — асноўны закон дзяржавы, які вызначае правы і абавязкі грамадзян.

Капіталізм — грамадскі лад, заснаваны на прыватнай уласнасці, наёмнай працы і рыначнай эканоміцы.

Класіцызм — кірунак у літаратуры і мастацтве XVII — пачатку XIX ст., які звяртаўся да антычнай спадчыны як да прыкладу, узору.

Культ — шанаванне, пакланенне чаму-небудзь ці каму-небудзь; адзін з асноўных элементаў рэлігіі, які выяўляецца ў пэўных дзеяннях (чытанне або спяванне свяшчэнных тэкстаў і г. д.) з мэтай прыцягнення да чалавека боскіх сіл.

Курфюрсты — князі ў Свяшчэннай Рымскай імперыі, якія мелі права выбіраць імператара.

Ліберал — свабодамысны чалавек, вальнадумец; паслядоўнік і прыхільнік лібералізму.

Лібералізм — палітычная і ідэалагічная плынь, што адстойвае свабоду прадпрымальніцтва, парламентарызм і дэмакратыю.

Лідар — кіраўнік, правадыр палітычнай партыі, грамадскай арганізацыі і г. д.

Лютэра́не — пратэстанты, якія прытрымліваюцца вучэння М. Лютэра.

Манапо́лія — выключнае права дзяржавы, саслоўя або арганізацыі ў якой-небудзь сферы дзейнасці.

Ме́са — галоўнае богаслужэнне каталіцкай царквы. Тэкст месы звычайна спяваецца, радзей чытаецца.

Метрапо́лія — дзяржава, якая валодае калоніямі.

Місіяне́ры — прыхільнікі пэўнай рэлігіі, як правіла, хрысціяне, якія стараюцца схіліць іншых да сваёй веры.

«**Новае дваранства**» — праслойка дваранства, прадстаўнікі якой займаліся прадпрымальніцкай дзейнасцю: засноўвалі мануфактуры, вялі гандаль і г. д.

Но́вы Свет — назва Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі.

Ордэн манаскі — арганізацыя каталіцкіх манахаў, створаная для ўмацавання ўплыву каталіцкай царквы. Дзейнічаў у адпаведнасці са статутам, зацверджаным папам рымскім.

Па́пская ку́рыя — вярхоўны кіруючы орган у каталіцкай царкве.

Па́рабак — наёмны сельскагаспадарчы рабочы, выхадзец са збыднёных сялян.

Парла́мент — вышэйшы выбарны орган заканадаўчай улады.

Патрыя́рх — у праваслаўі вышэйшы духоўны сан.

Планта́цыя — вялікая земляробчая гаспадарка, у якой вырошчваюцца пэўныя сельскагаспадарчыя культуры (кава, чай, цукровы трыснёг і інш.).

Прагрэ́с — тып развіцця, для якога характэрны пераход ад ніжэйшага да вышэйшага, ад простага да складанага, ад менш дасканаллага да больш дасканаллага.

Пралетарыя́т — рабочы клас.

Прамысло́вы пераваро́т (прамысловая рэвалюцыя) — рэзкае пераўтварэнне прадукцыйных сіл, якое садзейнічала пераходу ад ручной працы да машынай вытворчасці і ад мануфактуры да фабрыкі.

Пра́тэктыві́зм — палітыка дзяржавы, накіраваная на абарону нацыянальнай эканомікі ад замежнай канкурэнцыі шляхам увядзення высокіх пошлін на тавары, якія ўвозяцца ў краіну.

Пра́тэста́нты — хрысціяне, якія адышлі ад рымска-каталіцкай царквы ў эпоху Рэфармацыі.

Прыродазнаўчыя навукі — навукі пра сутнасць з’яў і законы развіцця прыроды.

Пурытане — паслядоўнікі кальвінізму ў Англіі ў XVI—XVII стст., якія прытрымліваліся аскетычнага ладу жыцця і простаі (чыстай) царкоўнай службы.

Ракако — кірунак у еўрапейскім мастацтве і архітэктуры XVIII ст., для якога характэрны лёгкасць і вытанчанасць формаў, выкарыстанне дэкаратыўнага арнаменту. Найбольш ярка гэты кірунак праявіўся ў дэкаратыўна-прыкладным мастацтве (мэбля, посуд і інш.) і ва ўнутраным аздабленні памяшканняў. Галоўнае ў стылі ракако — не пышнае і велічнае, а зручнае і прыёмнае.

Раса — група чалавецтва, якая склалася гістарычна і характарызуецца агульнымі спадчыннымі прыметамі (колерам скуры, вачэй, валасоў, формай чэрапа, ростам). Усе расы абсалютна раўнацэнныя. Сучаснае чалавецтва падзяляецца на негроідную, еўрапеоідную, мангалоідную і аўстралоідную расы.

Рынак — сфера таварнага абарачэння, якая ўключае прапанову (продаж, збыт) і попыт (куплю, набыццё) унутры краіны (унутраны рынак) або за мяжой (знешні рынак).

Рэакцыя — палітыка актыўнага супраціўлення грамадскаму прагрэсу.

Рэалізм — кірунак у літаратуры і мастацтве, які імкнецца найбольш поўна і дакладна адлюстраваць навакольную рэчаіснасць у мастацкіх вобразах.

Рэалістычная карціна свету — правільнае, аб’ектыўнае ўяўленне аб чалавеку і свеце, што яго акружае.

Рэвалюцыя — 1) рэзкая змена палітычнага рэжыму і дзяржаўнага ладу. Як правіла, суправаджаецца прымяненнем насілля з боку прыхільнікаў гэтых змяненняў; 2) карэнны пераварот, рэзкі скачкападобны пераход ад аднаго якаснага стану да другога.

Рэгулярная армія — пастаянная армія.

Рэжым — дзяржаўны лад, метады праўлення.

Рэкрут — асоба, прынятая на ваенную службу па найме або па павіннасці.

Рэнесанс — тое ж, што Адраджэнне.

Рэпрэсіі — карныя меры, пакаранні, якія прымяняюць улады.

Рэспубліка — форма праўлення, пры якой выбіраюцца кіраўнікі дзяржавы і парламент.

Рэспубліканец — той, хто выступае за рэспубліканскую форму праўлення.

Рэфармацыя — масавы рух у Еўропе ў XVI ст., накіраваны супраць рымска-каталіцкай царквы.

Рэформа — пераўладкаванне, пераўтварэнне, змяненне якіх-небудзь бакоў грамадскага жыцця; новаўвядзенне любога характару.

Саслоўі — грамадскія групы людзей, што склаліся ў эпоху феадалізму, якія валодалі рознымі правамі і абавязкамі. Падзяляліся на вышэйшыя (дваранства, духавенства) і ніжэйшыя (рамеснікі, сяляне і інш.).

Сёгун — японскі военачальнік, правіцель. У перыяд праўлення сёгунаў у XII — XIX стст. імператары былі пазбаўлены рэальнай улады.

«Смута» («смутны час») — тэрмін, які абазначаў перыяд канца XVI — пачатку XVII ст. у Расіі. Суправаджаўся вострай палітычнай барацьбой за маскоўскі прастол, сялянскімі выступленнямі супраць вышэйшых пластоў грамадства, разбурэннем дзяржаўнай улады і разарэннем краіны.

Судзэбнік — зборнік законаў Расійскай дзяржавы.

Тыранія — жорсткае, дэспатычнае праўленне.

Тэрор — гвалтоўныя дзеянні з мэтай знішчэння ці падаўлення палітычных праціўнікаў.

Улёмы — саслоўе мусульманскіх багасловаў і заканазнаўцаў.

Факторыя — гандлёвая кантора і пасяленне еўрапейскіх купцоў у заморскіх краінах.

Цывілізацыя — супольнасць людзей, аб'яднаная падобнымі духоўнымі каштоўнасцямі і ідэаламі, якая мае агульныя рысы ў матэрыяльнай культуры, эканоміцы, ладзе жыцця і г. д.

Экспансія — пашырэнне (часта гвалтоўнае) сферы эканамічнага і палітычнага панавання.

Эмігрант — чалавек, які перасяляецца ў іншую краіну.

Эшафот — памост, на якім адбываецца смяротнае пакаранне.

Янычары — пехацінцы прывілеяваных турэцкіх войскаў, якія звычайна выкарыстоўваліся ў якасці карных часцей. Янычарскае войска камплектавалася з юнакоў-хрысціян, якіх ва ўзросце 7—12 гадоў гвалтоўна адбіралі ў бацькоў і выходзілі ў духу мусульманскага фанатызму.

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА

Дата	Падзея
1492 г.	Адкрыццё Амерыкі Хрыстафорам Калумбам
1497—1499 гг.	Экспедыцыя Васка да Гамы. Адкрыццё марскога шляху ў Індыю
1517 г.	Пачатак Рэфармацыі ў Германіі
1519—1522 гг.	Першае кругасветнае падарожжа Ф. Магелана
1519—1556 гг.	Праўленне Карла V — імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі
1520—1566 гг.	Праўленне Сулеймана I Пышнага ў Асманскай імперыі
1524—1526 гг.	Сялянская вайна ў Германіі
1526 г.	Утварэнне імперыі Вялікіх Маголаў у Індыі
1547 г.	Прыняцце Іванам Грозным царскага тытула
1558—1583 гг.	Лівонская вайна
1562—1594 гг.	Гугеноткія войны ў Францыі
1564 г.	Пачатак кнігадрукавання ў Расіі
1565 г.	Усталяванне апрычніны ў Расійскай дзяржаве
1566—1609 гг.	Буржуазная рэвалюцыя ў Нідэрландах
1571 г.	Бітва пры Лепанта, у ходзе якой флот Іспаніі і Венецыянскай рэспублікі разграміў флот Асманскай імперыі
1581 г.	Утварэнне Рэспублікі Злучаных правінцый у выніку аб'яднання сямі нідэрландскіх правінцый
1598 г.	Выданне Нанцкага эдыкта, які канчаткова завяршыў рэлігійныя войны ў Францыі

Дата	Падзея
1598—1605 гг.	Праўленне Барыса Гадунова ў Расіі
1603 г.	Абвяшчэнне Такугава Іэясу сёгунам Японіі
1606—1607 гг.	Паўстанне пад кіраўніцтвам Івана Балотнікава ў Расіі
1613 г.	Пачатак царавання дынастыі Раманавых у Расіі
1618—1648 гг.	Трыццацігадовая вайна
1630-я гг.	Пачатак палітыкі самаізаляцыі Японіі
1640—1689 гг.	Рэвалюцыйныя падзеі ў Англіі
1644 г.	Пачатак праўлення ў Кітаі маньчжурскай дынастыі Цын
1648 г.	Падпісанне Вестфальскага міру, які скончыў Трыццацігадовую вайну
1649 г.	Пакаранне смерцю Карла I. Абвяшчэнне Англіі рэспублікай
1649 г.	Прыняцце Саборнага ўлажэння ў Расіі
1652 г.	Заснаванне галандцамі калоніі Кейптаўн на поўдні Афрыкі
1654 г.	Далучэнне Левабярэжнай Украіны да Расіі
1660 г.	Аднаўленне ў Англіі манархіі Сцюартаў
1670—1671 гг.	Паўстанне пад кіраўніцтвам Сцяпана Разіна ў Расіі
1688—1689 гг.	«Слаўная рэвалюцыя» ў Англіі
1689 г.	Прыняцце ў Англіі «Біля аб правах». Усталяванне ў Англіі парламенцкай манархіі
1689—1725 гг.	Рэформы Пятра I у Расіі
1700—1721 гг.	Паўночная вайна
1701—1714 гг.	Вайна за іспанскую спадчыну
1721 г.	Прыняцце Пятром I тытула імператара і ператварэнне Расійскай дзяржавы ў імперыю
1724 г.	Заснаванне Пецябургскай Акадэміі навук
1725—1762 гг.	«Эпоха палацавых пераваротаў» у Расіі
1755 г.	Заснаванне Маскоўскага ўніверсітэта
1756—1763 гг.	Сямігадовая вайна
1757 г.	Пачатак заваявання Індыі Англіяй

Дата	Падзея
1760-я гг.	Пачатак прамысловага перавароту ў Англіі
1762—1796 гг.	Праўленне імператрыцы Кацярыны II у Расіі
1770 г.	«Бостанская бойня»
1772, 1793, 1795 гг.	Падзелы Рэчы Паспалітай
1773—1775 гг.	Паўстанне пад кіраўніцтвам Емяльяна Пугачова ў Расіі
1775—1783 гг.	Вайна за незалежнасць англійскіх калоній у Паўночнай Амерыцы
4 ліпеня 1776 г.	Абвяшчэнне незалежнасці англійскіх калоній у Паўночнай Амерыцы і ўтварэнне ЗША
1783 г.	Прызнанне незалежнасці ЗША Англіяй
1783 г.	Далучэнне Крыма да Расіі
1785 г.	Выданне расійскай імператрыцай Кацярынай II Даравальнай граматы дваранству
1787 г.	Прыняцце канстытуцыі ЗША
1789—1799 гг.	Буржуазная рэвалюцыя ў Францыі
14 ліпеня 1789 г.	Штурм Бастыліі ў Парыжы
26 жніўня 1789 г.	Прыняцце Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна ў Францыі
10 жніўня 1792 г.	Паўстанне ў Парыжы. Арышт французскага караля Людовіка XVI і членаў яго сям'і
1792 г.	Ліквідацыя манархіі і ўсталяванне рэспублікі ў Францыі
1793—1794 гг.	Якабінская дыктатура ў Францыі
27 ліпеня 1794 г.	Тэрмідарыянскі пераварот у Францыі. Звяржэнне якабінскай дыктатуры
1798 г.	Уварванне французскай арміі пад камандаваннем Напалеона Банапарта ў Егіпет
9 лістапада 1799 г.	Дзяржаўны пераварот і ўсталяванне дыктатуры Напалеона Банапарта ў Францыі

ПАДЗЕІ ГІСТОРЫІ НОВАГА ЧАСУ Ў МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Алтаев, А. Леонардо да Винчи; Рафаэль; Микеланджело / А. Алтаев. — М., 1995.

Андрич, И. Травницкая хроника; Мост на Дрине / И. Андрич. — М., 1974.

Богат, Е. Мир Леонардо / Е. Богат // Люди. Время. Идеи. / Е. Богат. — М., 1989. — Кн. 2.

Булгаков, М. А. Жизнь господина де Мольера / М. А. Булгаков. — СПб., 2003.

Варшавский, А. С. опередивший время. Томас Мор: очерк жизни и деятельности / А. С. Варшавский. — М., 1967.

Де Костер, Ш. Легенда об Уленшпигеле и Ламме Гудзаке, об их доблестных, забавных и достославных деяниях во Фландрии и других краях / Шарль де Костер. — М., 2006.

Дефо, Д. Робинзон Крузо / Даниэль Дефо. — М., 2007.

Дюма, А. Людовик XIV и его век: в 2 т. / Александр Дюма. — Ставрополь, 1992.

Дюма, А. Людовик XV / Александр Дюма. — М., 1997.

Карамзин, Н. М. Письма русского путешественника / Н. М. Карамзин. — М., 2005.

Купер, Ф. Зверобой, или Первая тропа войны; Последний из могикан, или Повествование о 1757 годе / Фенимор Купер. — Минск, 2001.

Левандовский, А. Во имя равенства / Анатолий Левандовский. — М., 1987.

Манн, Г. Молодые годы короля Генриха IV / Генрих Манн. — М., 1990.

- Мольер, Ж. Б.* Мещанин во дворянстве и другие пьесы / Ж. Б. Мольер. — СПб., 2004.
- Рабле, Ф.* Гаргантюа и Пантагрюэль / Франсуа Рабле. — М., 2009.
- Рид, М.* Белая перчатка / Майн Рид. — Минск, 1994.
- Роллан, Р.* Четырнадцатое июля; Дантон; Робеспьер: драмы / Ромен Роллан. — М., 1989.
- Сабатини, Р.* Одиссея капитана Блада; Хроника капитана Блада / Рафаэль Сабатини. — М., 1993.
- Свет, Я.* Последний инка / Я. Свет. — М., 2002.
- Свифт, Д.* Путешествие Гулливера / Д. Свифт. — М., 2010.
- Сервантес, М.* Дон Кихот / Мигель Сервантес. — М., 2009.
- Скотт, В.* Роб Рой / Вальтер Скотт. — М., 2008.
- Скотт, В.* Эдинбургская темница / Вальтер Скотт. — М., 2004.
- Соловьев, С. М.* Чтения и рассказы по истории России / С. М. Соловьев. — М., 1990.
- Толстой, А.* Петр Первый / Алексей Толстой. — М., 2007.
- Фейхтвангер, Л.* Мудрость чудака, или Смерть и преображение Жан-Жака Руссо / Л. Фейхтвангер // Собр. соч.: в 6 т. — М., 1990. — Т. 6.
- Фильдинг, Г.* История Тома Джонса, найденныша / Генри Фильдинг. — М., 1982.
- Цвейг, С.* Мария Антуанетта: портрет неординарного характера / Стефан Цвейг. — М., 2006.
- Цвейг, С.* Мария Стюарт; Новеллы / Стефан Цвейг. — М., 2004.
- Цвейг, С.* Подвиг Магеллана. Человек и его деяния; Америго. Повесть об исторической ошибке / Стефан Цвейг. — М., 2010.
- Цвейг, С.* Триумф и трагедия Эразма Роттердамского / Стефан Цвейг. — М., 1977.
- Шишова, З. К.* Путешествие в страну Офир / З. К. Шишова. — М., 1977.

ЗМЕСТ

Ад аўтараў.....	3
Уводзіны.....	5
§ 1. Свет у XVI—XVIII стст.	5
Раздзел I. Заходняя Еўропа.....	11
§ 2. Вялікія геаграфічныя адкрыцці	12
§ 3. Усталяванне новай культуры	18
§ 4. Фарміраванне навуковай карціны свету	22
§ 5. Мастацтва і літаратура эпохі Адраджэння.....	27
§ 6. Рэфармацыя ў Германіі	33
§ 7. Рэфармацыя і рэлігійныя войны ў Еўропе	38
§ 8. Рэвалюцыя ў Нідэрландах	44
§ 9. Асноўныя рысы эканамічнага развіцця	49
§ 10. Паўсядзённае жыццё еўрапейцаў	55
§ 11. Дзяржава ў XVII—XVIII стст.	60
§ 12. Еўрапейскія канфлікты і войны	65
§ 13. Англійская буржуазная рэвалюцыя.....	71
§ 14. Эпоха Асветніцтва.....	76
§ 15. Еўрапейская літаратура і мастацтва XVII—XVIII стст.	82
§ 16. Пачатак Французскай рэвалюцыі. Звяржэнне манархіі.....	89
§ 17. Якабінская дыктатура	95

Абагульняючыя пытанні і заданні да раздзела I	101
Раздзел II. Амерыка	104
§ 18. Каланізацыя Паўночнай Амерыкі	104
§ 19. Вайна за незалежнасць і ўтварэнне Злучаных Штатаў Амерыкі	110
§ 20. Лацінская Амерыка ў XVI—XVIII стст.	116
Абагульняючыя пытанні і заданні да раздзела II	123
Раздзел III. Расія	125
§ 21. Расійская дзяржава ў XVI ст.	125
§ 22. Расія ў пачатку XVII ст. «Смутны час»	132
§ 23. Пачатак праўлення Раманавых	136
§ 24. Эпоха Пятра Вялікага	141
§ 25. Праўленне Кацярыны II	147
§ 26. Руская культура XVI—XVIII стст.	154
Абагульняючыя пытанні і заданні да раздзела III	161
Раздзел IV. Усходнія цывілізацыі і Афрыка	163
§ 27. Японія	163
§ 28. Кітай	169
§ 29. Індыя	175
§ 30. Мусульманскі свет	180
§ 31. Афрыка	186
Абагульняючыя пытанні і заданні да раздзела IV	191
Заклучэнне	194
Слоўнік гістарычных тэрмінаў і паняццяў	195
Храналагічная табліца	201
Падзеі гісторыі Новага часу ў мастацкай літаратуры	204

(Назва і нумар школы)

Вучэбны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			

Вучэбнае выданне

Кошалеў Уладзімір Сяргеевіч
Кошалева Наталля Уладзіміраўна
Цемушаў Сцяпан Мікалаевіч

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НОВАГА ЧАСУ
XVI—XVIII стст.

Вучэбны дапаможнік
для 8 класа агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай мовай навучання
2-е выданне, дапоўненае і перагледжанае

Галоўны рэдактар *Т. Я. Янчук*
Рэдактары *А. В. Семенчукова, Н. Г. Шчарбакова*
Мастацкі рэдактар *М. Я. Шкурпіт*
Пераклад з рускай мовы *С. У. Камісаравай, Т. М. Шахмуць*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *К. У. Хвагінай*
Карэктары *Н. Б. Кучмель, Т. І. Рыбакова*

Падпісана да друку 02.07.2010. Фармат 70×90 ¹/₁₆. Папера афсетная № 1. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 15,21. Ул.-выд. арк. 10,1. Тыраж 24 000 экз. Заказ

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
ЛІ № 02330/0494361 ад 16.03.2009. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Вытворчае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мінская фабрыка каляровага друку».
ЛП № 02330/0494156 ад 03.04.2009. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Издательский центр БГУ